

مولانا وحیدالدین خان
شفیع اللہ تاند

اسلام؛

دنوي عصر ځوابگر

[د هر نوي رنځ درمل او د ژوندنيو غوښتنو ځوابگر]

تړون؛

د گران ورور طارق عزيز بېنوا په نوم چې تل يې د لوی فکر
ننځاب کړی او لوی خوبونه گوري.
او ارواښاد استاد شاه جهان باجوړي په نوم چې له مهرباني
رغېدلی انسان و.

تاند

ډالۍ؛

لوی استاد هـ حـسـد آغـفـ عميـه ته.
موږ نا شـنـوېـب او دـو لـا نا قـا رـقـ الطاف اديزي ته.
تاند

مننه

د قاضي صيب محمد انور منگل او زاهد الله
ناصر ورور د لاسنيوي مندوی یم، چې د دې
کتاب په چاپ کې يې برخه واخيسته.

تاند

خپلې خبرې

مولانا خان رح يو فكري انسان و، او كوم نړيوال فكر چې هغه ورغاوه، احاطه كول يې بې بريده ستونزمنه ده... مولانا چې څومره د لويديځو مفكرينو او الحادي تحريكونو مطالعه وكړه او د دې لاملونه يې پيدا كړل چې د الحاد موجب شول.... د دغو الحادي تحاريكو چې د نړۍ په انسانيت كوم اغېز پرېوت د دې ماتول وړاندې كول تر څه د بل هيڅ يوه ديني عالم د توان او وسې خبره نه وه... مولانا وحيدالدين خان رح د مذهبي مطالعې تر څنگ په ساينسي مطالعه كې هم هغه مقام ترلاسه كړ چې د اوسنيو ديني علماوو د دغه مقام له څنگ تيرېده هم له وس پورته دي... په قرآن كې هر ډول مضامين د په زړه پورې بيان په شكل وړاندې شوي دي، عام علماء نن هم د دې مضامينو تشريح په سرسري توگه كوي... خو د خان صاحب رحمه الله تحريرونه او هغه ساينسي-واقعات د قرآن په رڼا كې له ثابت شويو دلايلو سره شته دي... ساينسي علم د مولانا خان صاحب رحمه الله فكر وځلاوه او تحريرونو ته يې نړيوال دوام وپاښه... نن هم چې كوم څه د مذهب په تناظر كې ليكل كېږي هغه يوازې تقليد دی او علماء نه پوهيږي چې له دې تقليدي زنجير څنگه ځانونه ايله كړي.... د هند په نيمه وچه كې د مذهبي كېدنې لامل تقليد دی... همدا لامل دی چې د مذهب په ترويج و اشاعت سربېره هيڅ ډول فكري بدلون نه راځي... په هر حال، مولانا وحيدالدين خان رح د هند نيمې وچې هغه شخصيت وگرځېد چې تر مودو - مودو پورې به پرې تحقيق او علمي جستجو كېږي.

شفيع الله تاند

فهرست

لومړۍ څپرکۍ

۶.....	اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر
۷.....	له تيارې تر رڼا
۹.....	اذا الماحي
۱۰.....	شرک لوري ته
۱۵.....	د اسلام نظريه
۱۶.....	د ټولو خرابو ريښه
۱۹.....	د تحقيق آزادي
۲۳.....	يو اقتباس
۲۵.....	څلور عصره
۲۶.....	نوی انسان
۳۲.....	علم او اسلام
۳۹.....	اسلام همغږی ماحول ورکړ
۴۰.....	پخوانی یونان
۴۰.....	رومي تهذيب
۴۱.....	يوه حواله
۴۳.....	د علم لوري ته سفر

دويم څپرکۍ

۴۵.....	غير خداى سپېڅلى گنل
۴۹.....	يو مثال
۵۲.....	د ساينس ظهور
۵۳.....	څو مثالونه
۵۵.....	د ځمکې عمر
۵۶.....	يوناني علوم

۵۹.....	مذہب دہوالہ
۶۰.....	مذہب خلورم
۶۳.....	اسلام دین

درہیم خبرکی

۶۵.....	لمریز نظام
۶۸.....	د طب فن
۷۱.....	بو مثال
۷۴.....	علم اللسان
۷۸.....	د اعدادو علم
۸۱.....	یو وضاحت
۸۴.....	کرهنه او اوبو لگونه
۸۷.....	د تاریخ علم

خلورم خبرکی

۹۸.....	انسانی برابرې یا ورته والی
۱۰۰.....	یوه واقعہ
۱۰۲.....	د نوې نړۍ پنځونه
۱۰۴.....	د فکر آزادي
۱۰۶.....	لور و تیت انسان
۱۰۷.....	د بیان آزادي
۱۰۹.....	ځینې حوالې
۱۱۰.....	مذهبي آزادي
۱۱۱.....	نوی عصر او اسلام

بسم الله الرحمن الرحيم

امريکايي هواپاز آرم استرانگ (Neil Armstrong (1930 - 2021 لومړی انسان دی چې له څلور ورځني هوايي مزل وروسته يې په ۲۰مه جولای ۱۹۶۹ کي په سپوږمۍ خپل قدم کېښود او هلته په رسېدو يې دا تاريخي الفاظ وويل چې د انسان لپاره دا يو وړوکی قدم دی؛ مگر د انسانيت لپاره يو عظيم گام دی.

That's one small step for a man, one gaint leap for mankind
(EB-1/530)

آرم استرانگ او ملگرو ایدون آلډرن (Edwin Aldrin (b. 1930 او مايکل کولنس (Michael Collins (b. 1930 کي سفر وکړ او په وروستۍ مرحله کي د يوه سپوږميز موټر Eagle له لارې په سپوږمۍ کښته شول.

دا اېالو يا دغه سپوږميز موټر کوم جادو نه و، هغه د فطرت محکم قانون لاندې جوړ شوی يو ساينسي ماشين و، د فطرت قانون په کارولو يې دغه ټول خلايي سفر طی کړ، دا قانون زموږ په نړۍ کي له سلگونو زره کاله پخوا موجود و؛ مگر انسان تر دې وړاندې کله هم دا سوچ ونه کړی شو چې د فطرت په دغه قانون پوه شي او په کارولو يې تر سپوږمۍ ورسېږي.

په فطري امکاناتو سربېره تر سپوږمۍ رسېدنې د تاخير سبب څه و، دا سبب شرک و، يانې مخلوق معبود گڼل او پرستش يې کول. په پخوا زمانه کي د شرک عقیده په نړۍ کي خوره شوې وه، انسان د نورو څيزونو په څېر سپوږمۍ خپل معبود گڼله، ځلېدلې سپوږمۍ ته په کتو د سړي په ذهن کي يې پر وړاندې د ټيټېدنې خيال راته؛ نه د هغې د فتح کولو.

سپوږمۍ مقدسه گڼل، په دې کي خنډ وگرځېد چې سړی د سپوږمۍ لمسونه.

خبره وکړی شي.

په اوومه عېسوي پېړۍ کې لومړی ځل داسې وشول چې د اسلام له لارې هغه انقلاب راغی چې شرک یې مغلوب کړ، توحید یې غالب وگرځاوه. دا انقلاب لومړی په عربو کې راغی، له هغې وروسته په اسیا او افریقا کې په سفر کولو اروپا ته ورسېد، له انتلانتیک په تېرېدو امریکې ته ننوت. په مسلمانان نړۍ کې دا انقلاب د مذهب له مخې راغلی و. په لويديځه نړۍ کې د خپلو حالاتو تر اغېز لاندې پکې دا توپیر وشو چې دا یې له مذهبه بېل کړ. د یوه سیکولر علم په توګه یې پرمختګ ورکول پیل کړل او بیا یې تر اوسنۍ انتها ورساوه.

څنګه چې نیشنلایزېشن د مارکسزم فلسفیه نظام یو اقتصادي اړخ دی، همدا شان د نوي ساینسي اسلامي انقلاب یوه جزي برخه ده چې له ټولې مجموعې یې بېل کړی دی.

د سپورمۍ د سفر یادونه دلته د بېلګې په ډول شوې ده، دلته د هغو ټولو علومو معامله ده چې په اوسنۍ زمانه کې ورته National Science فطري علوم وایه شي، دا علوم په پخوانۍ زمانه کې شرک یا په بل عبارت د فطرت مظاهر مقدس ګڼلو په بنا ممنوعه علوم ګرځېدلي وو، د توحید انقلاب فطرت د تقدس له مقامه ایسته کړ، د څېړنې او تسخیر وړ یې پرانیست.

په دې توګه په انساني تاریخ کې د فطرت ازادانه تحقیق یو نوی پېر پیل شو، دا پېر له زر کاله عمل وروسته بالاخره تر نوي ساینس او نوي ټکنالوژۍ ورسېد، نوی ساینس ټول د اسلامي انقلاب دین دی.

لومړی نېغ په نېغه او وروسته بالواسطه ډول:

د دې حقیقت اعتراف په یو نه یو ډول په عامه توګه شوی دی، په اوسنۍ زمانه کې په کثرت سره داسې کتابونه لیکل شوي دي چې نوم یې وي "د عربو ساینسي-پرمختګ" یا "په تهذیب کې د مسلمانانو برخه" Muslim Contribution in Progress of Civilization محققینو په عام ډول د دې

اسلام د نوې عصر ځوابگر □ ۳

خبرې: فرار کړی دی چې نوې صنعتي ترفې د عربو (مسلمانانو) له اغېزه رامنځته شوې ده، ای همبویټ A. Humboldt ویلي دي: دا په اصل کې عرب دي چې باید د فزیک بنسټگر وگڼل شي.

It is the Arab who should be regarded as the real founders of physics (P.25).

فلپ هټي (Philip Khuri Hitti (1886 - 1978 په خپل کتاب هستري آف دي عربس (۱۹۷۰) کې لیکلي دي چې په منځنۍ پېړۍ کې هیڅ یوه قوم په انساني پرمختګ کې دومره برخه نه ده اخیستې، څومره چې عربو او عربي ژبې ویونکو اخیستې ده:

No people in the middle ages contributed to human progress so much as did the Arabians and the Arabic - speaking peoples (History of the Arabs, Mac Millan, 1970, P. 4).

عامو مورخینو منلې ده چې د عربو (مسلمانانو) له لارې چې کوم علوم اروپا ته ورسېدل، هماغه بالاخره د اروپا رینسانس (په سمه کلمه د نشأه اولی) پیدا کولو سبب شول، پوهاند هټي لیکلي دي چې په ۸۳۲م کې په بغداد کې له بیت الحکمت رامنځته کېدو وروسته عربو چې کومې ژباړې وکړې او کوم کتابونه یې تیار کړل، لاتیني ژبې ته په ژباړلو د اسپین او سلسې له لارې اروپا ته ورسېدل او بیا په اروپا کې د رینسانس پیدا کولو سبب وگرځېدل.

This stream was re-diverted into Europe by the Arabs in Spain and Sicily, whence it helped create the renaissance of Europe, (History of the Arabs, P. 307).

خو پوښته دا ده، خپله په عربو (مسلمانانو) کې دا ذهن څنگه راغی، ځکه هغوی خپله هم لومړی په همدې وروسته پاتې حالت کې وو چې د گردې نمری خلک پکې وو، د دې ځواب اک یو دی، هغه دا چې د توحید عقیده د هغوی لپاره د دې ذهني او عملي انقلاب سبب شو، له نورو قومونو سره شرک

٤ □ اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر

و. له عربو سره له (اسلام وروسته) توحيد و. همدې توپير د دواړو په تاريخ کې دا توپير پيدا کړ چې د يوه تاريخ معمول جوړېده د بل تاريخ عامل شو. د دې کتاب موخه يوازې دا ده چې يوه منل شوې تاريخي پېښه چې خلکو يوازې په يوه مسلمان ملت په خانه کې ليکلې ساتلې ده، دا بايد په ډېره سمه توگه د اسلام په خانه کې وليکل شي. دا يوازې د يوې معلومې واقعي توجيه ده، نه د کومې نامعلومې واقعي خبر ورکول.

په يوه مثال سره د دې لا وضاحت کېدلی شي، دا يو معلوم حقيقت دی چې هندوستان په ۱۹۴۷ کې ازاد شو، يو شخص ويلی شي چې هند گاندي Mohandas Karamchand Gandhi 1869 – 1948 او نهرو Jawahar Lal Nehru 1889 – 1964 ازاد کړی دی.

مگر که په ډېره ژوره توگه وکتل شي، نو دا ويل به سم وي چې هندوستان نويو ملي او جمهوري نظرياتو ازاد کړ، په اوسنۍ زمانه کې د جمهوريت او ملي آزادي اصولو په بنياد چې کوم نړيوال فکري انقلاب راغی، هغه حالات يې پيدا کړل چې پکې يو گاندي يا يو نهرو راپورته شول او هېواد يې ازادي لوري ته په بيولو کې بريالي شول. که د نړيوال فکري انقلاب دې ماحول موافقت نه وای کړی، نو زموږ د ليدورانو ازادي تحريک به هم بريا ته نه رسېدلی.

د بحث لاندې موضوع معامله هم دا ده، په دې کې هيڅ شک نه شته چې د عربو مسلمانانو له لارې په دنيا کې د نوي ساينسي انقلاب اغاز وشو؛ مگر خپله د دې اغاز سبب هم دا و چې اسلام ورته يو نوی ذهن ورکړ، په دې توگه د ساينس تاريخ يوازې د يوه قوم کارنامه نه ده؛ بلکې د دې دين لوړونه گڼلې شي چې په ابدي توگه د ټولو انسانانو د سمې لارښوونې لپاره د ذوالجلال خدای له طرفه خپلو بنده گانو ته رالېږل شوی دی.

هنري پرين (Henri Pirenne 1862 - 1935) د دې تاريخي حقيقت اعتراف په دې لفظونو کې کړی دی چې اسلام د ځمکې مخ بدل کړ، د تاريخ روايتي

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ د

ډانچه (اسکلیټ) يې وويسته:

Islam changed the face of the globe. The traditional order of history, was over thrown (Henri Pirenne: A history of Europe, London, 1939, P. 36).

دا کتاب د اسلامي انقلاب د همدې اړخ لنډه پېژندګلو ده، په دې موضوع کې يو جامع او مفصل کتاب تيارول غوښتل، د معلوماتو راټولنې کار ډېر سست و، بالاخره راته احساس وشو چې له خپلو اوسنيو بوختياوو سره د مطلوبو نوعيت زيات هر اړخيز کتاب ښايي تيار نه شم کړای؛ ځکه مې دا پرېکړه وکړه چې څومره کار شوی دی، يې له ځنډه بايد د کتاب په ښه خپور کړا شي.

که عمر او حالاتو موقع راکړه، نو ان شاء الله په دې کې به د لا بحثونو زياتونه وکړل شي او که داسې ممکن نه شوه، نو دا نقش اول، د کوم وروسته راتلونکي لپاره د نقش ثاني په تيارولو کې مرستندويه کېدلی شي.

وحيدالدين

۱۶ اپرېل ۱۹۸۹

لومړۍ څپرکۍ

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر

د ۱۹۶۵ واقعہ ده، هغه مهال زه په لکهنو کې وم، له یوه نامسلمان تعلیم یافته سره مې لیدنه وشوه، هغه په مذهب باور نه لاره او مذهبي خبرې یې بې گټې گڼلې، د خبرو پرمهال یې وویل:

اسلام که له تاریخه وویستل شي، نو په تاریخ کې به څه کمې پاتې شي. په دې اورېدو سره مې له خولې ووتل: هماغه کمې چې له اسلام مخکې تاریخ کې و.

زما په دې ځواب سم له واره چوپ چاپ شو، هغه محسوس کړه چې د تاریخ له اعتباره دا خبره سمه ده چې هغه هرڅه چې پرمختګ ورته ویل کېږي، هغه له اسلام مخکې نړۍ کې نه وو، دا یوازې له اسلام وروسته رامنځته شول، خو په دې کې یې شک و چې د دې پرمختګونو د څرګندېدلو کومه اړیکه له هغې تاریخي واقعې سره ده چې هغې ته اسلام یا اسلامي انقلاب ویل کېږي.

په دې کتاب کې د هماغې تاریخي پوښتنې په اړه کتنه کوو، په دې کې د هغې اړیکې څېړنه شوې چې د اسلامي انقلاب او نویو پرمختګونو ترمنځ موندنه کېږي، په دې اړه په ځینو هغو اړخونو هم خبرې شوې دي چې د بحث لاندې موضوع سره پيوند لري، یا د دې د تقاضا حیثیت لري، په دې کې هیڅ نه شته چې اسلام اصلاً د رباني هدایت انکشاف دی چې سړي ته د آخرت ابدې بریا لار په گوته کوي.

ساینسي او صنعتي پرمختګونه نېغ په نېغه د اسلام موخه او غوښتنه نه ده؛ مګر

اسلام، د نوي عصر ځوابگر □ ۷

په دې کې هم شک نه شته چې ساينسي او صنعتي پرمختگونه د همدې اسلامي انقلاب يوه پايله ده، که اسلامي انقلاب نړۍ ته نه وای راغلې، نو ساينسي او صنعتي پرمختگونه به هم نه وو رامنځته شوي؛ څنگه چې له اسلامي انقلاب مخکې نه وو.

د ونې اصل موخه مېوه ورکول دي؛ مگر کله چې لويه شي، نو انسانانو ته سيوري هم ورکوي، همدا کيسه د اسلام هم ده، د اسلام اصل مقصد انسانانو ته د رباني هدايت ور پرانيستل دي، دې لپاره چې د رب ابدې قربت تر لاسه کړي شي.

مگر اسلام ټوله رېښتینولي ده او پوره رېښتيا چې کله څرگندېږي، نو له هر پلوه د انسانيت لپاره د برکت او گټې باعث کېږي، نېغ په نېغه هم او بالواسطه هم.

له تياري تر رڼا

الله تعالی یوه مکمله دنیا جوړه کړه او بیا یې انسان په کامل صورت پیدا کړ، الله تعالی انسان ته وویل چې په دې نړۍ کې اوسه او گټه ترې اخله، په دې سربېره یې دا هم ورته وویل چې ستا خالق او معبود یوازې اک یو دی، د همدې یو خدای پرستش کوه، له ده پرته بل معبود مه جوړوه، خو انسان په محسوس پرستی کې ولوېد، غیر مریي خدای یې خپل د توجه مرکز جوړ نه کړی شو، ورځ تر بلې مریي خدایانو ته مایل شو، هر هغه څیز چې ورته په ښکاره لوی او ډېر تر سترگو شو، په اړه یې فکر وکړ چې همدا خدای دی، یا په ځان کې خدایي صفت لري، همدا راز یو خوا د لویو انسانانو د تقدس عقیده پیدا شوه او بل طرف د فطرت د پرستش لړۍ پیل شوه چې ورته د مظاهرو پرستش *Worship of Natural Phenomena* یا *Nature* *Worship* ویل کېږي.

د همدې غیرالله عبادت نوم شرک دی، دا شرک کرار - کرار د عقیدې او

عمل په ټولو اړخونو خور شو، د برکت او نحوست مفروضه عقايدو لاندې په ټولو کورنيو دودونو کې ګډه شو او خدايي پاچا Divine King د نظريې په صورت کې د سياسي نظام لازمي جز وګرځېد.

همدا د پخوانۍ دنيا مذهب و، پخوانۍ نړۍ په پوره توګه په دې ناسمو عقايدو ولاړه وه چې د مذهب په ژبه ورته شرک او علمي ژبه کې خيالي تابعداري (خرافات) (Superstition) ويل کېږي.

په تېرو زمانو کې چې کوم پيغمبران راتلل، هغه ټول د همدې ګډوډۍ د اصلاح لپاره راتلل، په هر پېر کې يې انسان ته دا دعوت ورکړی چې شرک پرېږدي او توحيد غوره کړي، له يوه روايت سره سم له حضرت آدم نېولې تر حضرت مسيح پورې تر سل زره زيات پيغمبران راغلل (صحيح ابن حبان، حديث نمبر ۳۶۱)؛ مګر انسان يې خبرې منلو ته راضي نه شو، د پيغمبرانو دعوت تر اعلان حق پورې و، تر انقلاب حق ونه شو رسېدلی.

د شرک يا توهم پرستۍ لمنځه وړنې معامله په ساده ژبه کې يوازې يوه مذهبي معامله وه، د دې اړيکه د انسان له ټولو معاملاتو سره وه، حقيقت دا دی چې د شخصيت پرستۍ دا غلبه د هر ډول انساني پرمختګونو مخه نيولې وه.

فطرت ته د تقدس درجې په ورکولو سره يې د دې د تحقيق او تسخير ذهن ختم کړی و، خو د فطرت له تحقيق و تسخير سره هغه ټولې پېښې رامنځته کېدې چې ساينسي و صنعتي پرمختګونه ورته ويل کېږي.

دوی په مختلف ډول د بې اساسه مفروضو له مخې په انسانانو کې د تبت و لوړ عقايد قايم کړي وو، د دې په پاتې کېدو دا ناشونې شوې وه چې د انساني برابري پېر پيل شي، په دې توګه هغه ټول څيزونه چې په اوسنۍ زمانه کې ورته رڼا او پرمختګ ويل کېږي، د دې ټولو ظهور ناشونی شوی و؛ ځکه د دې راڅرګندېدو لپاره د نړۍ په اړه علمي نظر په کار و او خرافاتي عقيدې د علمي نظر رامنځته کېدنه ناممکن کړې وه.

د زرګونه کاله پيغمبري هڅو ثابته کړې وه چې مجرد فکري او دعوتي مبارزه

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □

انسان د خرافاتو له دې پېره د ايستې لپاره پوره دی، په هغه وخت کې حکومتونه هم د همدې خرافاتي عقايدو په بنياد قايمېدل، د همدې لپاره واکمنو مفاد په دې کې و چې خرافاتي پېر دې په دنيا کې پاتې شي، دې لپاره چې په خلکو يې پاچاهاي پای ته ونه رسېږي، د همدې لپاره يې خپل سياسي او پوځي ځواک د هر هغه دعوت خلاف په ټول توان کاراوه چې د شرک او خيالي تابعداري لمنځه وړنې لپاره راپورته کېده.

اوس پوښتنه دا وه چې څه وکړل شي، همدا هغه وخت دی چې کله په شپږم عيسوي پېړۍ کې د اسلام پيغمبر صلی الله عليه وسلم راغی. الله تعالی د خپلې ځانگړې برېکړې له مخې يې د «داعي» گرځولو ترڅنگ «ماحي» هم وگرځاوه.

يانې په غاړه يې دا ننگلاره هم واچوله چې نه يوازې د دې شرک او شخصيت پرستۍ نظام باطلونې اعلان وکړي؛ بلکې د تل لپاره د دې سياسي غلبې ختمونې په پار پوځي عمليات هم وکاروي. د چا په سرپرستۍ کې چې دغا خرافاتي نظام دوام درلود.

انا الماحي

په قرآن کریم کې نبي کریم صلی الله عليه وسلم مخاطب شوی ویل شوي دي چې دا کتاب يې پر تا د دې لپاره نازل کړی چې خلک له تيارو رها ته راوباسي.

﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ (ابراهيم ۱)

انسانان له تيارو راوباسه او رها ته د راوستې همدا کار د ټولو پيغمبرانو په اوږو اچول شوی و؛ البته زموږ د پيغمبر يوه ځانگړنه دا ده چې الله يې په اړه دا برېکړه وکړه چې يوازې د پيغام په رسونه انسانيت په خپل حال پرېښودي؛ بلکې په عملي قدم اخيستو يې حالت بدل کړي.

د دې عملي اقدام بريالي کولو لپاره چې کوم اړين اسباب په کار وو، هغه ټول ورته الله تعالى برابر کړل. د دې ترڅنگ يې دا ضمانت هم ورکړ چې د دنيوي اسبابو هر کمی به د پرېستو په ځانگړې مرسته ترسره کړل شي. دا خبره په حديث کې په مختلف شکل بيان شوې ده، د يوه حديث الفاظ دا دي: [وَأَنَا الْهَاجِى الَّذِى يَمْخُو اللَّهُ فِي الْكُفْرِ] (صحيح البخاري، حديث نمبر ۲۵۳۲)، يانې زه لمنځه وروونکى يم چې پر مټ به يې الله کفر لمنځه يوسي، گویا د اسلام پيغمبر صلى الله عليه وسلم يوازې داعي نه و، ترڅنگ يې ماحي هم و، بلونکى هم و او له پخوا راهيسې د واکمنو په سرپرستۍ کې روان مذهبي جبر (Religious Persecution) ماحول په عمل کې لمنځه وروونکى هم و، په قرآن کې ويل شوي چې د پيغمبر د تگلارې بشپړونې لپاره په صالح انسانانو سربېره د الله او پرېستو پورې يې مرستندويه دي. داسې ځکه وشول چې الله تعالى د يوه نوي پېر راڅرگندېدل غوښتل چې ظهور يې ممکن شي.

شرک لوري ته

له قرآن سره سم پر ځمکه د انساني نسل آغاز له آدم وشو. الله تعالى آدم ته ويلې وو چې ستا او ستا د نسلونو دين به توحيد وي. په همدې کې ستا د دنيا خير هم دى او اخرت هم. تر لومړيو څو ورځو پورې خلک په سمه لار قايم وو. له هغې وروسته پکې گډوډي راغله، اوس الله د پيغمبرانو لېږنې لړۍ پيل کړه. (البقرة ۲۱۳: ۲) له حضرت مسيح نردي درې زره کاله وړاندې په عراق کې نوح بن لامخ پيدا شو. الله تعالى پيغمبر کړ او د قوم د اصلاح کار يې ورته وسپاره. له هغه وروسته تر مسيح ابن مريم پورې پرلپسې پيغمبران راتلل او خلک به يې پوهول؛ مگر خلک به بيا خلې اصلاح منلو ته تيار نه شول. (المؤمنون، ۴۴:

د دې گډوډۍ سبب د خلکو ظاهر بيني وه، توحيد مطلب د غيب معبود ته عظمت ورکول او پرستش يې کول، خلکو د غيب معبود خپل خدای جوړ نه کړای شو، پر ځای يې فطرت ته د معبود درجه ورکړه، د نړۍ پيل په توحيد شوی و؛ مگر په وروسته زمانه کې چې کوم وړانې پېښ شو، پايله يې دا شوه چې دنيا د تاريخي شرک پر لوري روانه شوه، توحيد تر ټولو لوی رښتيا دي، انسان که په توحيد ولاړ وي، نو ټول معاملات به يې درست وي، که توحيد پرېږدي، نو ټول معاملات يې وړانېږي، توحيد د ټولو انسانانو لپاره د عروج و زوال پيمانه ده.

په قرآن کې ويل شوي چې الله د هر څيز خالق دی او په هر څه نگهبان دی، د آسمانونو او ځمکې کونجی د هغه په لاس کې دي او چا چې د الله د نښو انکار وکړ، همغه په بده کې دی.

ووايه ای نادانو، ايا تاسې ماته دا وايي چې بې له الله عبادت وکړم او تاسې ته او له تاسې وړاندې هغو ته وحی شوې ده چې که شرک مو وکړ، نو عمل به مو ضايع شي او تاسې به په بد ځای کې شئ؛ بلکې يوازې د الله عبادت وکړئ او له شکر کوونکو شئ او خلکو د الله قدر ونه کړ؛ څنگه يې چې د قدر حق دی او ځمکه ټوله به د هغه په لاس کې وي د قيامت په ورځ، او ټول اسمانونه به يې په بني لاس کې پراته وي، هغه پاک - برتر دی له هغه شرک چې دا خلک يې کوي. (الزمر، ۶۷، ۶۲: ۳۹)

له توحيد نه د انحراف اصل زيان هغه دی چې په اخرت کې مخ کېدونکي دي، خو دا چې توحيد د کاینات اصل حقيقت دی، د همدې لپاره له توحيد لري کېدل يا اوږېدل له حقيقت مخ اړول دي او څوک چې داسې وکړي، ژوند به يې نه يوازې په اخرت کې؛ بلکې په اوسني نړۍ کې هم گډوډ او وران ويجاړ شي، همدا هغه خبره ده چې ورته په پورتنی آيت کې اشاره شوې ده.

د دې بنيادي سبب دا دی چې د يو خداى شعور د انسان په فطرت کې ترلى دی، سړى د خپل فطري غوښتنې له مخې اړ دی چې خداى ومني او پر وړاندې يې ټيټ شي، سړى د يو خداى له منلو مخ اړولى شي، خو دا يې له وس پورته ده چې له خپل فطرت انکار وکړي، پايله دا ده چې څوک خالق ونه مني، دا بيه به پرې کوي چې مخلوق د معبود په توگه منلو ته مجبور شي، په ناحقيقي توگه مخلوق ته هغه درجه ورکوي چې په حقيقي توگه يوازې يو خالق ته ورکول په کار دي.

د دې نړۍ خالق او مالک خداى دی، ټول حقيقي عظمتونه يوازې ده ته په برخه دي، انسان چې کله خداى خپل عظيم گرځوي، نو هغه دا هستي عظيم گرځوي چې في الواقع د عظمت و لويى مستحق دی.

د خداى عظيم گرځولو په صورت کې سړى په حقيقت واقع ودرېږي، په داسې حالت کې يې ژوند رښتونی ژوند شي، له هر ډول تضاد خالي شي، سوچ او عمل يې دواړه په سم لوري ځي، وجود يې د نړۍ له حقايقو سره په پوره توگه همغږى کېږي، د ده او د نړۍ د حقايقو ترمنځ چېرته کوم ټکر نه شي.

د دې برعکس چې انسان کله داسې کوي چې له خداى پرته بل څوک لوى گڼي، هغه له خداى پرته بل چاته هغه درجه ورکوي چې يوازې يو خداى ته ځانگړې ده، نو د دې پايله دا شي چې ټوله کړنه او عمل يې غير حقيقي کړنې او بې کاره شي، داسې بې جوړې څيز گرځي چې د نړۍ له حقايقو سره اړخ نه کوي، ټول ژوند يې د حقيقت ژمنۍ پر ځاى د خرافات په لار درومي. د دې معاملې د وضاحت لپاره يو مثال واخلي، عيسوي ښاغلي د تثليث عقيدې لاندې ابن مريم خداى وگڼله، حضرت مسيح د واقعي له مخې ابن مريم و؛ مگر عيسوي ښاغلو غلو وکړه، د ابن الله درجه يې ورکړه، حضرت مسيح ته يې هغه درجه ورکړه، هغه عظمت يې ورکړ چې يوازې د واحد خداى لپاره دی چې د حضرت مسيح ترڅنگ ټولو انسانانو خالق دی.

د دې په پايله کې هغوی د عظیم تضاد ښکار شول، له هغو تضادونو يې يو تضاد دا و چې د لمریز نظام په اړه يې له متکلمانو نظرياتو پيدا شوله. په پخواني يونان کې د فلکیاتو مشهور عالم بطليموس (Claudius Ptolemy) په دوهمه عيسوي پېړۍ کې پيدا شو، د سکندر په زمانه کې يې څېړنې وکړې، يو ضخيم کتاب يې په لاتيني ژبه کې وليکه، په هغه کتاب کې يې دا نظريه وړاندې کړه چې ځمکه ولاړه ده او لمر، سپوږمۍ او سيارې ترې تاوېږي، د ده زمانه د لومړۍ عيسوي پېړۍ او دويمه عيسوي پېړۍ ترمنځ (۱۶۸-۹۰) ده، د مسيحي ښاغلو د سرپرستۍ له امله دا نظريه پرلپسې په ذهنونو سيوری وه، تر دې چې په شپاړسمه عيسوي پېړۍ کې کوپرنیکس په وروستۍ توگه ختمه کړه.

د مسيحي حضراتو په اند د مذهب بنيادي عقیده د کفارو عقیده ده چې له مخې يې الله د ټول انسانيت د نجات انتظام وکړ، د نجات واقعه يوه داسې مرکزي واقعه (Central Event) ده چې اړیکه يې نه يوازې له انساني نسلونو سره؛ بلکې له ټولو کایناتو سره ده، د ټولو کایناتو دا مرکزي واقعه (د حضرت مسيح د گناهونو کفارې گرځولو لپاره مغلوبېدل)؛ چون پر ځمکه رامنځته شوه، د همدې لپاره له مسيحي علم کلام سره سم ځمکه د ټولو کایناتو مهم ترين مقام او د دې مرکزي نقطه وټاکله، په دې بنا مسيحي حضراتو د بطليموس د ځمکې مرکزي (Geocentric) نظريې زبردست تاييد وکړ، دې ته يې د مذهبي عقيدې غوندې حيثيت ورکړ.

مسيحي ښاغلي د هر هغه کوشش مخالف اوسېدل چې د لمر مرکزي Eeliocentric نظريې لوري ته وپوښکي وو، تر دې پورې چې (Nicolaus Copernicus 1473 - 1543) او گليلو گليلي (Galileo Galilei 1564 - 1642) او جان کپلر (Johannes Kepler 1571 - 1630) تحقيقاتو دا په وروستۍ توگه باطل ثابت کړه. (EB-4/522)

د برتانيکا انسايکلو پېډيا (۱۹۸۴) مقاله ليکونکي ليکي چې د مسيحي علم

۱۴ اسلام، د نوي عصر ځوابگر

کلام له مخې د نجات اسکیم یوه کایناتي پېښه وه. د مسیح عمل نجات کایناتي معنویت درلود، د دې اړیکه له انسان نیولې تر ژویو پورې وه؛ مگر له نوي فلکیاتي علم معلومه شوه چې ځمکه د کایناتو په پراخ سمندر کې له یوې وړې تیرې ډېر حقیقت نه لري. د دې حقیقت په بنا خپله د مسیح معنویت هم تر یو بریده کم شو او د نجات خدایي عمل په یوه ناقابل لحاظ کره یوازې یوه کوچنۍ پېښه وگرځېده:

In view of this fact, the meaning of Christ itself lost some of its impact, and the divine act of salvation appeared merely as a tiny episode within the history of an insignificant little star. (EB-4/522)

د دې نړۍ خالق، مالک، مدبر، ټول هرڅه یوازې یو خدای دی. هر ډول لویي او واک و اختیار یوازې هغه ته ترلاسه دی. له هغه پرته بل هیڅه ته هیڅ ډول لویي یا اختیار نه دی ترلاسه. دا چې په دې نړۍ کې کله چې هم کوم بل چاته د عظمت او تقدس مقام ورکونې کوشش کېږي، نو داسې نظریه له ټول کاینات سره ټکر کېږي. هغه په گرد کاینات کې چېرته هم خپل ځای نه مومي.

همدا لامل دی چې د مشرک نظریه د انساني پرمختګ په لار کې خنډ گرځي او د توحید نظریه د انسان لپاره د هر ډول پرمختګونو وړ پرانیستونکې ده.

د اسلام نظريه

له قرآن معلومېږي چې د ټولو پيغمبرانو بلنه يوازې يوه وه، هغوی د هر پېر انسانانو ته دا وويل چې د يو الله عبادت وکړئ، له هغه پرته بل هيڅ اله نه لري ﴿اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ (الاعراف: ۵۹)

په امام راغب مفرداتو کې اله يا له معنا د تحير شوې ده، (المفردات في غريب القرآن، ۳۳) يانې حيرانېدل.

په لسان العرب کې دي: وَأَصْلُهُ مِنْ أَلِهَ يَأْلُهُ إِذَا تَحَيَّرَ، يَرِيدُ إِذَا وَقَعَ الْعَبْدُ فِي عَظَمَتِهِ اللَّهَ وَجَلَّالَهُ... وَقِيلَ فِي اسْمِ الْبَارِي سُبْحَانَهُ إِنَّهُ مَأْخُوذٌ مِنْ أَلِهَ يَأْلُهُ إِذَا تَحَيَّرَ، لِأَنَّ الْعُقُولَ تَأْلُهُ فِي عَظَمَتِهِ. (لسان العرب، جلد ۱۳، مخونه ۴۶۷، ۴۶۹).

يانې د اله کلمې اصل حيرانېدنه ده، له دې هغه کيفيت مراد دی چې د الله د عظمت و جلال له احساسه په بنده کې پيدا کېږي، د الله کلمه له همدې اله (الف لام تعريف اخيستی) جوړ کړی؛ ځکه عقلونه د دې له تصور نه په حيراني کې لوېږي، له «اله» مراد هغه هستي ده چې تر حيرانوونکي بريده عظيم دی چې د کمالونو په فکر کولو يې انسان په حيرت و استعجاب کې غرق شي، له همدې نه د تقدس عقیده پيدا کېږي، له تقدس مراد د يوه څيز مخه له اسرار ډک صفت دی چې د بي بريده فهم او درک تر لوړو رسېږي، «اله» هغه دی چې په غوڅ ډول مقدس وي چې پر وړاندې يې سړی له ټولې هستۍ سره تېټ شي چې له هر ډول تصرف او تغلب پورته وي.

په دې معنا کې يوازې يو الله اله دی، له ده پرته بل کوم اله نه شته او نه په کومه درجه کې څوک له ده سره په الوهيت کې شريک دی، حقيقي اله - اله منل د ټولو ښېگنو سرچينه ده او غير حقيقي اله - اله منل د ټولو خرابيو سرچينه ده.

د ټولو خرابيو ريسنه

نا مقدس ته مقدس ويل د ټولو خرابيو او بديو ريسنه ده، همدا هغه څيز دی چې په ديني اصطلاح کې ورته شرک وايه شي، شرک ته په قرآن مجيد کې عظيم ظلم (لقمان، ۱۳: ۳۱) ويل شوی دی.

د ظلم اصل معنا ده يو څيز په داسې ځای ايښول چې ځای يې نه وي (وضع الشيء في غير موضعه المختص به) المفردات في غريب القرآن للصفهاني. مخ ۵۳۷ - شرک تر ټولو لوی ظلم ځکه دی چې هغه د دې ډول تر ټولو سخت کار دی، داسې څيزونه مقدس او معبود گڼي چې په حقيقت کې مقدس او معبود نه دي، هغه داسې ناخدا ته هغه مقام ورکوي چې يوازې د يو خداى لپاره ځانگړی دی.

د دې ظالمانه فعل تر ټولو لوی زيان دا دی چې د سړي د پرستش مرجع بدلېږي.

داسې هستی غواړي چې د دې اهل نه وي چې عبادت يې وشي، د دې پايله دا کېږي چې په دې کایناتو کې د هغه واحد له اسرې محروم شي چې له هغه پرته د انسان لپاره هيڅ اسره نه وي، هغه خپل ځان د دې وړ گړځوي چې ورته له رباني رحمتونو هيڅ برخه ترلاسه نه شي او کوم شخص چې له رباني رحمتونو محروم شي، هغه په ابدې توگه محروم شو؛ ځکه چې له کوم بل چا سره دا ځواک هيڅ شته نه چې چاته رحمت او عنايت ورکړی شي.

دا هغه زيان دی چې د ابدې ژوند له پلوه دی؛ مگر په اوسنی دنیا کې د لنډ ژوند له پلوه هم له زيان او تاوان پرته بل څه نه شته، په پخوا زمانو کې انسان ډېر نامقدس څيزونه مقدس گڼلي او منلي دي، د هغې په پايله کې پرلپسې له زيان و تاوان سره مخ کېده.

د دې مشرکانه نظريې له مخې نورې ډېرې عقيدې جوړې شوې، تر دې چې د اوهامو او خرافاتو يوه پوره لړۍ قايم شوه، مثلاً کله به چې برېښنا وشوه،

اسلام، د نوي عصر ځوابگر □ ۷

فکر يې کاوه د خدايگوتې اورلړونۍ دى، سپوږمۍ يا لمر چې به تندر ونيول نو فرض به يې کړه چې په خدايگوتې د کوم مصيبت وخت راغلى دى او... د تقدس دا مشرکانه عقیده د مذهبي روحانيو لپاره ډېره گټوره وه، هغوى د بشپړه نظريه وگرځوله او د خداى او انسان ترمنځ د واسطې په جوړېدو يې خلک ښه ولوتل، هغوى په خلکو کې دا ذهن پيدا کړ چې د مذهبي مشران خوشحالول په بالواسطه توگه د خداى خوشحالول دي.

د دې تر ټولو لويه گټه پاچاهانو ته وشوه، هغوى د ولسونو د دې ذهن پ کارولو د خدايي بادشاه (God - King) نظريه جوړه کړه، له پاچا سره په يو ټولنه کې تر ټولو ډېر دولت او ځواک وي، هغه له مختلف پلوه له عام خلکو ممتاز وي، له دې امتيازه په گټې اخيستنې پاچاهانو خلکو ته باور ورکړ چې هغوى له عامو انسانانو برتر دي، هغوى په ځمکه د خداى استازي دي، چا يوازې دومره وويل چې هغوى د خداى او بنده گانو ترمنځ واسطه دي، چا له دې هم ډېر دا يقين ورکړ چې د خداى جسماني ظهور دي، د فوق الطبعي ځواکونو خاوندان دي، په دې بنا د پخوانۍ زمانې پاچا په خپل رعايا د غوڅ اختيار خاوند کېده.

د برتانيکا انسايکلوپېډيا (۱۹۸۴) مقاله ليکوال د مقدسې پاچاهۍ (Sacred Kingship) لاندې ليکلي دي چې په يوه وخت کې کله چې مذهب په پوره توگه د فرد ټول ژوند د ټولنې له ژوند سره په تمامه معنا تړلى و او پاچاهي په مختلفو درجو کې له مذهبي قوتونو يا مذهبي ادارو سره تړلې وه، هغه وخت په دنيا کې هيڅ يوه پاچاهي داسې نه وه چې له کوم اړخه دې مقدسه ونه گڼل شي:

At one time, when religion was totally connected with the whole existence of the individual as that of the community and when kingdoms were in varying degrees connected with religious power or religious institutions, there could be no

kingdom that was not in some sense sacrd. (EB. 16/18)

لارډايکتن (۱۸۳۴ - ۱۹۰۲) ویلي دي چې اقتدار وړانځپري او کامل اقتدار بالکل ماتېږي:

Power corrupts and absolute power corrupts absolutely.

پخواني شرک چې کله واکمنو ته مقدس حیثیت ورکړ، نو په یوه وخت کې دوه سختې خرابۍ یې په ټولنه کې پیدا کړې. د اقتدار خرابي یې تر وروستي ممکن حده ورسوله، له دې سره دا چې د عوامو لپاره واکمن بدلونه ممکن نه وه؛ ځکه چې واکمن د خدای نایب یا د خدای تجسیم وي؛ بلکې خپله خدای د دې اړوند ولس دا سوچ نه شي کولی چې هغه له اقتدار مقام ایسته کړي او له نورو ظلمونو یې نجات ترلاسه کړي.

دا سیاسي بدگنې چې ورته فرانسوي مورخ هنري پیرین (Henry Perrine) مطلق شهنشاهیت (Empirical Absolutism) ویلي دي، د ټولو پرمختگونو په لارو کې همېشني خنډ شو. اسلام چې کله پخوانی شهنشاهي نظام مات کړ، له هغې وروسته دا ممکن شوه چې په انسان د هر ډول پرمختګ وړ ایله شي، په دې لړ کې د هنري پیرین د کتابونو مطالعه ګټوره ده. د هنري پیرین د نظریې خلاصه دا وه چې پخوانی رومي سلطنت چې د قلزم بحر (Red Sea) دواړو لوریو ته خور دی، هغه د نظر ازادۍ په ختمولو د انساني پرمختګ دروازه تړلې وه، د دې غوڅ ډول شهنشاهیت له ماتولو پرته انساني ذهن ته آزادي نه شوه په برخه کېدې او انساني ذهن ته چې کله په آزادانه ماحول کې د عمل کولو موقع ترلاسه نه شي د انساني پرمختګ آغاز هم نه شي کېدې.

لیکوال په دې لړ کې ایرانی سلطنت هم را اخلې، دا دواړه سلطنتونه د پخواني نړۍ په زیاته برخه واکمن وو او د ریاست له محدود شاهي فکره په آزادېدو د فکر کولو حق ترې په پوره توګه اخیستل شوی و، همدا لامل دی چې د

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۹

اوږدې زمانې اقتدار سربېره ايراني يا رومي سلطنت په سيمو کې د ساينسي طرز فکر حقيقي آغاز ونه شو. رسول او اصحاب رسول تر حيرانوونکي بريده لږه وینه توی کړه او دغه سلطنتي بې ختمه کړه او په دې توگه د فکر د آزادۍ لار يې هواره کړه او د انسان لپاره يې د پراخ پرمختگ ور پرانيست.

د تحقيق آزادي

د بيرون کاراډي واکس (Baron Carra De Vaux 1867 - 1953) مشهور کتاب د اسلام ميراث The Legacy of Islam په ۱۹۳۱ کې چاپ شو، د دې کتاب ليکوال که څه هم د عربو د کارنامو اعتراف کوي؛ مگر د هغه په اند حيثيت يې له دې پرته نور هيڅ نه و چې هغوی د يونانيانو شاگردان (Pupils of the Greeks) وو.

برتريندرسل په خپل کتاب هستري آف ويسترن فلاسفي کې عربو ته يوازې د ناقل (Transmitter) درجه ورکړې ده، چا چې د يونان علوم واخيستل د ژباړو له لارې يې اروپا ته ولېږدول؛ مگر له علمي او تاريخي پلوه دا خبره درسته نه ده، دا سمه ده چې عربو يوناني علوم ولوستل او گټه يې ترې واخيسته؛ مگر له هغې وروسته کوم څيز چې هغوی اروپا ته ولېږداوه، هغه له دې ډېر زيات و، کوم چې له يونان ورته ترلاسه شوی و.

حقيقت دا دی چې له يونان سره هغه څيز نه و، کوم چې د عربو له لارې اروپا ته ورسېد او په اروپا کې د رينسانس پيدا کولو سبب وگرځېد، که في الواقع له يونان سره هغه څيز وای، نو به ډېر پخوا اروپا ته رسېدلی و. په داسې حالت کې به اروپا ته د خپل نوي ژوند لپاره زر کاله انتظار نه کېده. دا يو معلوم حقيقت دی چې پخواني يونان چې کومه ترقي کړې وه، هغه يې په فلسفه او آرت کې کړې وه، د ساينس په ډگر کې يې ترقي دومره لږه ده چې

په کومه شمېره کې نه راځي.

په دې معامله کې یوازینی د یادونې وړ استثناء ارشمیدس (Archimedes) هغه ده چې په ۲۱۲ ق م کې یوه رومي سرتېري عین هغه وخت وواژه چې له ښاره بهر یې په شگو د جیومتری پوښتنې حل کولې.

J.M.Robert's History of the World P. 238.

حقیقت دا دی چې د ساینسي غور و فکر او ساینسي پرمختګ لپاره د ذهني آزادۍ ماحول بې بریده اړین دی او دا ماحول د پخوا زمانې نورو هېوادونو غوندې په یونان کې هم و. سقراط په دې جرم کې د زهرو پیاله وڅکله چې هغه د ایتھنز په ځوانانو کې د آزاد فکر و غور مزاج جوړاوه. د پلوتارک له وینا سره سم د اسپارټا خلک یوازې د عملي اړتیاوو لپاره لیک لوست زده کاوه.

د دوی پرمخ نور د ټولو کتابونو او اهل علمو پابندي لګېدلې وه. په ایتز کې آرت او فلسفې ته پرمختګ ترلاسه شو؛ مګر ډېر آرتستان او فلسفيان جلا وطن کړل شول. په بندخونو کې واچول شول. په دار کړل شول، یا له وېرې وتښتېدل په دې کې اسکایي لیس، ایوریفایلس، فدیاس، سقراط او ارسطو په څېر خلک هم برخمن وو.

د یونان اسکایي لس (Aeschylas) وژنه چې په کوم بنیاد وشوه، هغه لا د دې خبرې ثبوت دی چې په پخواني یونان کې د ساینسي پرمختګ ماحول نه و. هغه یې د دې لپاره وواژه چې الیوسي نین رازونه یې ښکاره کړي وو. دا «رازونه» له هغو حیرانونکيو کيسو دي چې هیڅ وجود نه لري؛ مګر د یوناني فکر و خیال لازمي برخه ګرځېدلي وو. (EB-3/1084)

له نوي ساینسي پېر وړاندې د ساینس په اړه د اروپا څه حال و، د دې یو مثال د پوپ سلوسټر (Pope Sylvester II) کیسه ده چې په عام ډول د ګریټ په نوم مشهور دی. هغه په ۹۴۵ء کې په فرانسه کې وزېږېد او په ۱۰۰۳ء کې ومړ. هغه په یوناني او لاتیني دواړو ژبو ډېر ښه پوهېده او ډېر زیات پوهه

انسان و .

ده د اسپين سفر وکړ او هلته په بارسلونا (Barcelona) کې تر درې کالو پاتې شو . هلته يې د عربو علوم زده کړل او ډېر زيات ترې اغېزمن شو . کله چې راوگرځېد ، نو د څو عربو کتابونو ترجمې ورسره وې . هغه يو اصطربلاب (Astrolabe) هم له اسپين راوړی و . هغه د عربو علوم ، منطق ، رياضي او فلکيات ... تعليم پيل کړ ؛ خو له سخت مخالفت سره مخ شو . ځينو مسيحي حضراتو وويل ده له اسپين نه جادو زده کړی راوړی يې دی . ځينو خلکو وويل چې شيطان پرې مسلط شوی دی . هغه په دې ډول سختو شرايطو کې واوسېد ، تر دې چې په ۱۲ مې ۱۰۰۳ء کې په روم کې ومړ . (EB-17/899)

له اسلام وړاندې په ټول معلوم تاريخ کې د علمي آزادۍ شتون نه و . همدا لامل دی چې په پخوانۍ زمانه کې د ساينسي غور فکر ځينې انفرادي مثالونه تر لاسه کېږي ؛ مگر دا غور و فکر د وخت يا انفرادي واقعي پورته لار نه شو ؛ ځکه چې د ذهني آزادۍ نه تر لاسه کېدو له امله داسې هر فکر به په پيدا کېدو بېرته ختمېده .

اسلام په لومړي ځل دا انقلابي بدلون راوست چې مذهبي علم او طبعاتي علم يې له يوه بله بېل کړل ، د مذهبي علم ماخذ يې خدايي الهام وگانه چې مستند چاپ يې له موږ سره د قرآن په صورت کې خوندي دی ؛ مگر په طبعاتي علومو کې پوره آزادي راکړ شوې چې سړی پکې آزاده څېړنه وکړي او په آزاد ډول يې تر پايلو ورسېږي ، په صحيح مسلم کې د يوه څېړکي عنوان په دې الفاظو جوړ شوی دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم کوم څه په شرعي توگه ويلي وي ، منل يې لازمي دي ؛ مگر د دنيا د اقتصاد په اړه يې قول له دې مستثنی دی :

باب وجوب امثال ما قاله شرعا دون ما ذكره صلى الله عليه وسلم من معاش الدنيا على سبيل الرأي .

د دې څېړکي لاندې امام مسلم دا روايت نقل کړی دی چې موسی بن طلحه

له خپل پلاره نقل کوي چې زه له رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په داسې خلکو تېر شوم چې د خرما په ونو ختلي وو، ويې پوښتل دا خلک څه کوي، خلکو وويل دوى د القاح (Pollination) عمل کوي، يانې مذکر په مونث وهي چې په دې سره څه گټه وشي، دا خبره يې چې خلکو ته وکړه، نو هغوى د القاح عمل پرېښود، رسول الله ته چې دا خبره معلومه شوه، نو ويې ويل: که په دې سره ورته گټه رسېږي، نو ودې وکړي؛ ځکه چې ما يوازې يو گومان کړى و، نو تاسو زما د گومان پيروي مه کوئ؛ مگر کله چې درته د الله کومه خبره وکړم، نو هغه غوره کړئ؛ ځکه چې زه د الله عز وجل په اړه کله هم دروغ نه وایم. (صحيح مسلم، حديث نمبر ۲۳۱۶)

همدا شان له حضرت عائشې، حضرت ثابت او حضرت انس روايت دى چې رسول الله صلى الله عليه وسلم له يوې ډلې تېرېده چې د القاح عمل يې کاوه، ويې ويل که داسې يې نه کول، نو ډېره به ښه وه، راوي وايي له دې وروسته د خرما پيداوار ډېر لږ شو، بيا يې له څنگ تېر شو او ويې پوښتل: ستاسې خرما څنگه شوې، هغوى پوره کيسه ورته وکړه، پيغمبر ورته وويل: تاسې له خپلې طريقې سره سم هغه وکړئ؛ ځکه تاسې د خپلې دنيا په اړه ښه پوهېږئ [أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ]. (صحيح مسلم، حديث نمبر ۲۳۶۳)

له دې حديث سره سم په اسلام کې ديني بحث له ساينسي بحث (Scientific Research) بېل شوى دى، په ديني بحث کې د الهامي هدايت پوره پابندي په کار ده؛ مگر ساينسي تحقيق دې د انساني تجربې په بنياد مخته يوړل شي، دا د علم په تاريخ کې بې له شکه عظيم الشان انقلاب دى.

يو اقتباس

دا سمه ده چې په پخوا زمانو کې په مختلفو هېوادونو کې ځينې شخصيتونه پيدا شول چې په انفرادي توگه يې ځينې ساينسي کارنامې تر سره کړې دي؛ مگر د ماحول د عدم موافقت له امله ورته نه په خپل وطن کې هرکلی وشو او نه له وطن بهر.

موسيوليان په خپل کتاب «تمدن عرب» کې ليکلي دي چې په پخوا زمانه کې ډېرو قومونو واک ترلاسه کړ، ايران، يونان او روم په مختلفو زمانو کې په ختيځو هېوادونو حکومت وکړ؛ مگر په دې ملکونو يې تهذيبي اغېز ډېر لږ پرېوت، په دې قومونو کې نه هغوی خپل مذهب خور کړی شو، نه خپله ژبه او نه خپل علوم او نه يې خپل صنعت ته وده ورکړې شوه.

مصر د بطلیموسيانو او روميانو په زمانه کې نه يوازې په خپل مذهب ودرېد؛ بلکې خپله فاتحينو د مفتوح قومونو مذهب او طرز تعمير غوره کړ.

ځکه دې دواړو خاندانونو چې کومې ودانۍ رغولې دي، هغه د فراعنه طرز وې، خو کومه موخه چې يونان، ايران او روم په مصر کې ترلاسه نه کړې شوه دا موخه عربو ډېره ژر او بې له کوم زور و جبر ترلاسه کړه، د مصر لپاره چې د بل قوم خيالات ورته د منلو وړ نه وو، يا ډېر سخت وو، په يوه پېړۍ کې دننه يې خپل اووه زره کلن پخوانی تمدن پرېښود يو نوی مذهب او نوې ژبه يې غوره کړه، عربو همدا اثر د افريقا په هېوادونو او شام او ايران او... وښنده، په دې ټولو کې اسلام ډېر ژر خور شو، حتی له کومو ملکونو چې به عرب يوازې تېرېدل او هلته يې کله حکومت هم نه و شوی، يوازې د سوداگر په حيث ورغلي وو، هلته هم اسلام خور شو؛ لکه په چين کې...

د نړۍ په تاريخ کې په مفتوحو قومونو د يوه فاتح قوم د اغېزو داسې مثال نه

ليدل کيږي، دې ټولو قومونو چې له عربو سره يې يوازې د څو ورځو ليدل شوي وو، هغوی يې هم تمدن ومانه؛ بلکې تر ځينو فاتحو قومونو پورې؛ مثلاً ترک او مغل د مسلمانانو له مفتوحو وروسته نه يوازې د دوی مذهب او تمدن غوره کړ؛ بلکې ډېر لوی ملگري او پلوي يې وگرځېدل.

نن هم په داسې حال کې چې له پېړيو راهيسې د عربي تمدن روح مړ شوی دی، له بحر انټلانتيک نيولې تر سنده پورې او له متوسط بحر نيولې تر د افريقې رېگستانونو پورې يو مذهب او يوه ژبه دود او رايج وه او هغه د اسلام د پيغمبر مذهب او ژبه وه. «تمدن عرب»

موسيوليان ليکلي دي چې په لويديځو هېوادونو هم د عربو دومره اغېز و څومره چې په ختيځو هېوادونو و، د دې له برکته لويديځ تهذيب زده کړ، يوازې دومره توپير دی چې په ختيځ کې د عربو اغېز يې په مذهب، ژبې، علوم و فنون او صنعت و حرفت هر څيز وشو او په لويديځ کې دا وشول چې په مذهب يې ډېر اغېز ونه شو، په صنعت و حرفت يې نسبتاً لږ او علومو فنون يې ډېر زيات اغېز وشو.

د عربو له لارې د توحيد مذهب او تر اغېز لاندې راتوکېدلی تهذيب هر لوري ته وغځېد.

د پخوا آبادې نړۍ زياته برخه يې آغېزمنه کړه، په دې توگه هغه ماحول او فضا جوړه شوه چې پکې علمي تحقيق او د فطرت د مظاهرو د تسخير کار په آزاده توگه ترسره کړل شي.

څلور عصره

د اسلام د نوي عصر ځوابگر د اسلام په صورت کې کړ. د انسانانو لپاره هدايت هم دی او رحمت هم (هُدًى). له هدايت مراد د دې مذهبي اړخ دی او له رحمت سره د يو پلو د دې دنياوي اړخ - د اسلام له لارې يو خوا دا وشول چې د رښتوني او بې آبه دين په برخه شو، د انسان او رب ترمنځ اړيکې پياوړې کړې چې کوم مصنوعي خنډونه وو، هغه ټول د تل لپاره پاک کړل شول، د قرآن او سنت په صورت کې د لارښوونې يو ابدی څلی ودرول شو چې د هر پير انسان ترې رڼا واخلي.

له همدې سره دويمه، نسبتاً ثانوي درجې خبره دا شوه چې د اسلام له لارې يو داسې انقلاب راغی چې د انسان پرمخ بې د دنياوي رحمتونو وړ ايله کړ. انساني تاريخ يې د تورتم له عصر وويست او د رڼا عصر ته يې ننويست، د اسلامي انقلاب همدا دويم اړخ دی چې اعتراف يې مشهور لويديځ مورخ هنري پرين (Henry Perrine) په دې ټکو کړی دی.

Islam changed the face of the globe.

The traditional order of history was overthrown.

(A History of Europe, P. 46)

هغه څيز چې ورته نوی پرمختللی پير وايه شي، د ساينس او صنعت پير، آزادۍ او برابري پير او... دا ټول د اسلامي انقلاب د دې اړخ پايله ده چې په قرآن کې ورته «رحمت» ويل شوی، دا عصر د نورو ټولو کایناتي واقعاتو په څېر په تدريجي توگه راڅرگند شو او په نږدې يو زر کالو کې خپلې انتها ته ورسېده، دا تدريجي عمل که په عصرونو او مرحلو ووېشل شي، نو د لوی

پېش له پلوه دا په څلورو مرحلو وېشل کېدی شي، په دې کې لومړۍ درې مرحلې د اسلامي انقلاب نېغ په نېغه مرحلو حیثیت لري او څلورمه مرحله الواسطه مرحله:

۱. د پیغمبر مبارک زمانه ۶۳۲ - ۶۱۰
۲. د خلفاء راشدینو زمانه ۶۶۱ - ۶۳۲
۳. بنو امیه او بنو عباس زمانه ۱۴۹۲ - ۶۶۱ (تر اسپین پورې)
۴. د اروپا نوی انقلاب چې له صلیبي جنگونو وروسته د اسپین مسلمان تهذیب آغېز لاندې په پنځلسمه عېسوي پېړۍ کې پیل شو.

نوی انسان

د نننۍ پېړۍ تر پيله پورې په متمدنه نړۍ کې په عامه توګه فکر کېده چې د پرمختګ راز په ساده توګه دا دی چې انساني قافله دې له روایت (Tradition) تر جدت (Modernity) ورسول شي. مګر د دې سفر تر تکميلي مرحلې ته په رسېدو بېرته د مایوسی ښکار دی، دا ورته محسوسېږي چې د انسان د حقيقي پرمختګ لپاره له دې زیات ژور بنیاد په کار دی، دا چې اوس په کثرت سره داسې مضامین چاپېږي چې عنوان یې مثلاً دا وي:

Shallow are the roots.

اوس خپله په لويديځې نړۍ کې دا خبره د لیکوالو لپاره یې د قلم موضوع ګرځي، له هغې نه یو کتاب د پروفیسور کونولي دی چې په ۱۹۸۸ء کې چاپ شوی او خپور شوی.

Willian E. Connolly, political theory and modernity, Black Well, Londong, 1988.

پروفیسور کونولي وايي د عصريتوب ټوله منصوبه په خپلو ظاهري بریاوو

اسلام، د نوي عصر ځوابگر □ ۷

سربېره له ډېرو زياتو مسايلو ډکه ده، د دې سبب دا دی چې خدای ترې پر ایسته کولو، د کار په پیل کې تعقل، عام نظر، د اضداد تاریخ له لارې د دې تشې ډکونې ټولې هڅې بې گټې ثابتې شوې دي.

له دوی نه هر یو یې په یو نه یو ډول مخ اړونې سره پای ته رسېدلي دي. The whole project of modernity, despite its stunning success, is highly problematic.

This is because all attempts to fill the place which God was forced to vacate at the start of the project... with the general will, the dialectic of history... have been of no avail, and each has ended up in one kind of nihilism or another.

له اسلام وړاندې پېر د شرک د ولکې پېر و، په هغه زمانه کې د انسان په فکر او ذهن مشرکانه افکار سیوری شوي وو، مخلوق (Creations) د خالق (Creator) مقام خپل کړی و، انسان د بې شمېره خدایانو بنده ګرځېدلی و. د دې په پایله کې د انسان ټول سوچ وړان شو او پر مخ یې د ټولو پرمختګونو وروتنل شو.

له هغې وروسته د اسلام ظهور وشو، د اسلام اصل نښه دا وه چې د شرک ولکې په لمنځه وړلو یې توحید ته د غلبې مقام ورکړ، د اسلام پیغمبر او صحابه وو بې بریده قربانیو په پایله کې شرک د تل لپاره ختم کړل شو او توحید ته د غلبې مقام تر لاسه شو، دا انقلاب دومره پراخ او ځواکمن و چې په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره شرک لمنځه ولاړ او پر ځای یې د توحید د پېر آغاز وشو.

دا د توحید پېر نږدې تر یو زر کلونو پورې په ټول قوت سره روان و، له هغې وروسته د نوي صنعتي تهذیب ظهور وشو.

دا تهذیب لومړی د اسلامي انقلاب تر اغېز لاندې په لویدیځه اروپا کې پیدا شو، له هغې وروسته یې اثرات ټولې نړۍ ته خواره شول، د دې تهذیب کومه

برخه چې بده ده، هغه د انسان خپل ازمايښت دی او بهتره برخه يې د اسلامي انقلاب د آغېزو تسلسل دی.

له حضرت مسيح وړاندې نړۍ کې څلور تمدن مرکزونه وو: ايران، چين، هند او يونان.

عباسي خليفه المنصور په ۷۶۲م کې د بغداد ښار جوړ کړ، هغه د مختلفو سيمو علماء او پوهان راټول کړل او له نورو ژبو د ژباړو ډاډينه يې ورکړه.

د رياست په سرپرستی کې دا کار پيل شو. په ۸۳۲م کې خليفه المامون به بغداد کې د بيت الحکمت House of Wisdom بنياد کېښود. د دې ترڅنگ يې يو کتنځی، يو کتابتون او يوه دار الترجمة جوړ کړل. دلته له نورو ژبو د عربي ژباړو کار په دومره پارخه کچه پيل شو چې د بغداد جوړېدو په همدې کال کې دننه د يوناني کتابونو زياته زېرمه د عربو لاس ته راغله. په عباسي پېر کې کاغذ جوړونه يو کورنی صنعت گرځېدلی و؛ ځکه خو په کثرت سره کتابونه وليکل شول وژباړل شول.

په لسمه پېړۍ کې د اسپين (قرطبه) په کتابتون کې له څلور سوه زره زيات کتابونه موجود وو. په هغه زمانه کې د اروپا دا حال و چې د کاتوليکي انسايکلوپېډيا له مخې کينټر بري کتابتون په ديارلسمه پېړۍ کې له خپلو ۱۸۰۰ اتلس سوه کتابونو سره د مسيحي کتابتونونو په لړليک کې د لومړي مقام ځای خپل کړی و.

په جغرافيه کې د نهمې عېسوي پېړۍ په لومړيو کې خوارزمي او ملگرو يې معلومه کړې وه چې د ځمکې محيط شل زره او نيم قطر يې ۶۵۰۰ ميله دی. دا صحت ډېر حيرانوونکی دی چې په اسلامي نړۍ کې دا هڅې په دسې زمانه کې کېدې. بل پلو ټوله اروپا د خورې ځمکې قابيل وو. د دولسمې پېړۍ په منځ کې الادريسي د نړۍ يوه نقشه جوړه کړه. په هغه نقشه کې يې د نيل درياب منبع هم ښودلې چې اهل يورپ يې بيا په نولسمه پېړۍ کې د

موندلو وړ شول، مسلمانانو اهل يورپ ته د بال په شکل ځمکې عقیده او ما و جزر (... د اوبو زیاتوالی او کمښت چې په سمندر کې د سپوږمۍ د جاذبیت له امله رامنځته کې) اسبابو سمه نظریه ولېږدوله، بطليموس (Ptolemy) د دویمې عيسوي پېړۍ مشهور یوناني عالم د فلکیات دی، هغه د لمریز نظام ځمکې مرکزي Earth - Centred نظریه وړندې کړې وه، په دې موضوع یې کتاب المحبت (Almajest) ډېر مشهور دی.

د بطليموس نظریه نږدې تر یو نیم زر کلو پورې په نړیوال ذهن سیوری و، تر دې چې په شپاړسمه عيسوي پېړۍ کې کوپرنیکس او گلیلو او کپلر تحقیقاتو د وروستي ځل په توګه دا ناسمه ثابته کړه. اوس په ټوله نړۍ کې هیڅوک ددې منونکی نه شته.

د ځمکې تاوېدو په اړه د یوې غلطې نظریې تر دومره ډېرې مودې پورې غالب اوسېدنې لامل په اصل کې د نامقدس هغه مقدس ګرځولو غلطې وه چې ځمکه یوه مقدسه ګره ده؛ ځکه چې هغه د خدای د زوی (مسیح) زوکړې ځای دی، په دې بنا دا خبره یې د خپلو مفروضه او بې ځایه عقیدې سره سمه تر سترګو شوه چې ځمکه ګرده ده او ټول کاینات د دې چاپېر ګرځي.

د ځمکې د تقدس دا نظریه د مسیحي حضراتو لپاره په دې کې مانع شوه چې لا یې ارزونه وکړي، تلاش وکړي، هغوی تر هغه وخته په دې ولاړ وو، تر چې د حقایقو توپان د منلو لپاره اړ نه کړل.

بریتانیکا انسایکلوپېډیا (۱۹۸۴) لیکلي دي چې د پخوانۍ نظریې کایناتو له مخې ځمکه د کایناتو مرکز و، انسان د ځمکې تر ټولو لوړ مخلوق و او د انسان نجات (د کفار له لارې) په ټوله ځمکه د آسمان تر ټولو لویه مرکزي پېښه وه، دا موندنه چې ځمکه له ډېرو سیارو یوه سیاره ده چې له لمر ګرده په خپل ځای تاوېږي او دا چې لمر د کایناتو په بې شمېره کهکشانونو کې یوازې یوه ناقابل لحاظ ستاره ده، دې د انسان په اړه پخوانۍ (مسیحي) تصور

وښور او ه، ځمکه د پراخو کایناتو په مقابل کې یوازې د یوه کوچني لرګي پوست تر سترگو شوه، نیوتن او نورو خلکو د دې پوښتنې تحقیق پیل کړ چې انسان د ذرې ذره ده؛ ځکه دا دعوه کولی شي چې ورته دا مقدس حیثیت تر لاسه دی چې هغه د دې منزل په خدایي نقشه کې د معراج حیثیت لري. (IV/522)

مسیحي حضراتو حضرت مسیح د مقدس خدایي تثلیث یوه برخه ومانه او دا خوشې عقیده یې جوړه کړه چې د خدای زوی انساني کفارې لپاره په صلیب ختل د تاریخ تر ټولو اهمه واقعه ده چې په ځمکه رامنځته شوه. همدا شان ځمکې د دوی په اعتقادي خانه کې یو مقدس حیثیت ترلاسه کړ، د دې د هر داسې سوچ سخت ترین مخالف شول چې په هغې کې د ځمکې مرکزي حیثیت نه وي.

د مسیحي حضراتو دا عقیده د دوی لپاره د لمریز نظام په آزاده څېړنه کې حایل شوه، په دې توګه د نامقدس هغه مقدس ګرځول په پخوا زمانه کې د ټولو پرمختګونو دروازې تړلې وې، د سپوږمۍ مقدسه ګڼل په دې کې مانع وه چې انسان دې پرې د پښې ایښودنې فکر وکړي شي. سیند مقدس ګڼل په دې کې مانع شو چې انسان یې په کارولو ترې برېښنا جوړه کړي.

غوا مقدسه ګڼل په دې کې مانع شوه چې انسان ددې د غوښې پروتیني اهمیت په ګڼلو یې خپل خوراک وګرځوي.

دا ډول ټول د تحقیق و تسخیر کار یوازې هغه وخت شروع شو، کله چې څیزونه د مقدس له مقامه لرې کړل شول او هغه یې دې کچې ته راوستل چې انسان ورته د یو عام څیز په توګه وکتلی شي.

له اسلام وړاندې ستوري یوازې د پرستش موضوع ګڼل کېده، له اسلامي انقلاب وروسته په لومړي ځل په لویه کچه انسان کتنځایونه جوړ کړل. ځمکه معناته ته نه د تقدس په نظر کتل.

اهل اسلام په لومړي ځل د کيميا فن رامنځته کړ، ماده يې د تحقيق و تجزيې موضوع جوړه کړه، ځمکه تر اوسه خدايي څيز گڼل کېده (مثلا دا چې آسمان نر خدايگوتی دی او ځمکه ښځه خدايگوتی ده) مسلمانانو په لومړي ځل د دې په پيمانه کولو يې اوږده او ساره معلوم کړل، سمندر تر ننه انسان د عبادت څيز گانې، مسلمانانو په لومړي ځل دا په پراخه کچه د اوبو تېرېدلو په توگه وکاروه، توپان او هوا انسان ډېر له اسراره ډک څيزونه گڼل او عبادت به يې کاوه، مسلمانانو دا په Windmill بدل کړ او گټه يې ترې واخيسته، ونونه يې عجيبه کيسې وټرلې، د تعظيم وړ يې گڼلې.

مسلمانانو پرې تحقيق شروع کړ، حتی چې د بوټو په علمي لړليک کې يې په مجموعي توگه د دوه زره ونو زياتونه وکړه، کوم سيندونه او اوبه چې خلکو مقدس گڼل او د خوشحاليونې لپاره يې ورته خپل اولادونه نجونې او هلکان دننه وراچول، مسلمانانو له دې سيندونو او اوبو نهرونه او ويالې راپرې کړې، د اوبو پاشنې لپاره يې وکارولې او د کرهڼې لپاره يې بېخي په نوي پېر کې راوستې.

په هغه زمانه کې مسلمانان له نورو قومونو دومره مخکې و چې کله مسلمانان له اسپين وويستل شول، نو هلته يې مطالعې او کتنې ځايونه پرېښي وو چې له مخې به يې پکې د آسماني اجرام مطالعه کوله، د دې ځايونو کارونه د اسپين عسويانو نه پېژانده چې څنگه يې وکاروي؛ ځکه يې د کليسا په ودانۍ بدل کړل.

دا حقيقت دی چې په پخوا زمانه کې په ټوله نړۍ کې د شرک او خيال پرستۍ غلبه وه او دا هم حقيقت دی چې همدا شرک او خرافات د هر ډول پرمختگ په لار کې خنډ گرځېدلي وو، د اسلام له لارې د توحيد کوم انقلاب چې راغی، هغه په تاريخ کې په لومړي ځل د شرک او خيال پرستۍ غلبه عملاً ختمه کړه، له هغې وروسته عين فطري پايلې په توگه انساني تاريخ د پرمختگ په لار روان شو.

په پخوا زمانه کې په ځينو هېوادونو کې ځينې تخليقي ذهن Creative Mind پيدا شو، هغوی له ماحول نه ځانله شول او سوچ يې وکړ: مگر د ماحول د نابرابرۍ؛ بلکې مخالفت له امله يې هڅې مخته لاړې نه شوې، د هغوی د علم غوټې له سپرلو وړاندې په خپله ځانگه مراوې شوې، ورزېدې. اسلامي انقلاب چې کله د دې همغږۍ او يوه خوله ماحول پيدا کړ، نو د علم هغه سېلاب په ټول سرعت او شور سره وپېښه چې له زرگونه کلونو د شرک و او خيالي تابعدارۍ د بند تر شا ولاړ و.

علم او اسلام

له لوی سکندر وروسته بطليموس ثاني (Ptolemy II) د مصر واکمن و، د ده زمانه په درېيمه ق م پېړۍ کې ده، دی په ذاتي توگه د علم پلوی او ورته لوی احترام لرونکی و.

ده په اسکندريه کې يو کتابتون جوړ کړ چې پکې د مختلفو علومو نږدې پنځه سوه زره کتابونه وو، همدا هغه کتابتون و چې په تاريخ کې د اسکندريه کتابتون (Library of Alexandria) په نوم مشهور دی، دا کتابتون وروسته (له اسلامي پېر مخکې) لمنځه يووړل شو.

د دې کتابتون په اړه په ناسمه توگه دا الزام لگول کېږي چې د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په حکم سوځول شوی و؛ حالانکه د اسلام له ظهور ډېر وړاندې په څلورمه عيسوي پېړۍ کې د دې وجود ختم شوی و. برتانيکا انسايکلوپېډيا (۱۹۸۴) ليکلي دي چې د رومي حکومت لاندې تر درېيمې عيسوي پېړۍ پورې و (1/227) له دې وروسته پاتې نه شو.

حقيقت دا دی چې د دې کتابتون نيمه برخه جوليس سيزر (Julius Caesar) په ۴۷ ق م کې سوځولې وه، په درېيمه عيسوي پېړۍ کې مسيحيانو په دې سيمه غلبه ترلاسه کړه، په دې دوران کې په ۳۹۱، کې مسيحيانو دا وسوخواوه.

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۳۳

بېخي يې لمنځه يووړ، د دې خبرې اعتراف برتانيكا انسايكلوپېډيا په دې
ټکو کړی دی:

These institution survived until the main museum and library were destroyed during the civil war of the 3rd century AD, a subsidiary library was burned by Christians in AD 391 (EB-1/479).

دوه ځايه په دې څرگند اعتراف سربېره په همدې انسايكلوپېډيا کې په درېيم
ځل په نا اړينه توگه د کتابتون بربادي له مسلمان دور سره تړل شوي ده.

د «سنسرشپ» مقالې لاندې راغلي چې د دې خبرې مختلف ثبوتونه دي چې
د اسکندريې کتابتون په بېلا بېلو وختونو کې وسوځول شو، په ۴۷ ق م کې د
جوليس سيزر په لاس په ۳۹۱ء کې د مسيحيانو په لاس، په ۴۲۰ء کې د
مسلمانانو په لاس، په وروسته دواړو وختونو کې دا ويل شوي چې په دې
کتابونو سره مسيحيت يا قرآن ته خطر و.

There are many accounts of the burning, in several stages of part or all of the library at Alexandria, from the siege of Julius Caesar in 47 BC to its destruction by Christians in AD 391 and by muslims in 642. In the latter two instances, it was alleged that pagan literature presented a danger to the old and new testaments or the quran. (EB-3/1084)

دلته د اسکندريه کتابتون لمنځه وړنې پېښه له اسلام سره منسوبول په هيڅ ډول
سم نه دي. خپله د برتانيکا پورتنې دوه اقتباسه د دې واضح ترديد کوي،
اسلام عين د خپل فطرت له پلوه د علم ډاډينه کوي، د علم له حوصلې
ماتونې سره د اسلام هيڅ اړيکه نه شته.

ډاکټر فلپ هټي په خپل کتاب هستري آف دي عربس کې ليکلي دي چې دا
کيسه چې اسکندريه کتابتون د عمر خليفه په حکم لمنځه يووړل شو او د ښار

د حمامونو بڼې تر شپږو مياشتو پورې د کتابتون په کتابونو سوځولو تودې وو. دا له هغو فرضي کيسو نه ده چې بڼه کيسه مگر بد تاريخ جوړوي. حقيقت دا دی چې د بظلموس عظيم کتابتون له اسلام ډېر وړاندې په ۴مه ق م کې د جوليس سيزر په لاس سوځول شوی و. يوبل کتابتون چې د دې کتابتون يوه څانگه وه، هغه د شاه تودوسيس (Theodosius) په حکم په ۳۸۹ء کې وسوځول شو. د همدې لپاره د عرب فتحې پر مهال هيڅ يو د يادونې وړ کتابتون په اسکندريه کې نه و او هيڅ معاصر ليکوال کله هم د عمر خليفه په خلاف دا الزام نه دی لگولی.

عبد اللطيف البغدادي ۶۲۹هـ (۱۲۳۱م) مړ. به ښکاره لومړی شخص دی چې په وروسته زمانه کې يې دا فرضي او خيالي کيسه بيان کړې ده. داسې يې ولې وکړل. په دې نه پوهیږو. خو وروسته نقل شوه او وروستيو ليکوالو زيات و کمه کړه او پسې حوزو يې کړه.

Philip K. Hitti, History of the Arabs, London, 1970 P.100.

اسلامي تهذيب د تاريخ په اصولو قايم دی او په استثنايي توگه له نورو پخوانيو تهذيبونو مختلف دی. اسلامي تهذيب انسان ته د فکر آزادي ورکړه چې په نورو نورو تهذيبونو کې نه وه. په دې توگه د اسلامي تهذيب په ماحول کې علم ته د پرمختگ او ودې ورکونې پوره موقعې ترلاسه شوې. په نورو پخوانيو تهذيبونو کې داسې ونه وه چې علم او اهل علم د جبر او تشدد ښکار وگرځول شول؛ مگر په دې معامله کې اسلامي تهذيب له نورو تهذيبونو سره يو کول يې له شکه يو ښکاره تاريخي ظلم دی.

خبره همدومره نه: حقيقت دا دی چې د نوي ساينسي پير آغاز کوونکي هم په حقيقت کې اروپايان نه: بلکې اسلام و. دا يوه داسې تاريخي واقعه ده چې ترې مخ نه شي اړول کېدی. د اسلام په پير کې علم ته قوت او ډاډ وربل شو او په هره برخه کې لوی - لوی اهل علم او اهل تحقيق پيدا شول. د دې اعتراف په عام ډول مورخنو کړی دی.

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۳۵

پروفیسور هولټ (P.M. Holt) او نورو ختیځپوهانو د اسلام په تاریخ یو ضخیم کتاب تیار کړی دی، دا کتاب د کیمبرج هستري آف اسلام په نوم په څلور ټوکه کې چاپ شوی دی.

The Cambridge History of Islam

د دې کتاب په دویم ټوک کې یې په یوه څپرکي کې په تفصیل سره بنودلې ده چې په ماضي کې اسلام د لویدیځ په علومو او تهذیب ډېرې ژورې اغېزې پرېښي دي، د دې څپرکي نوم دی:

Literary Impact of Islam on the Modern West.

له تفصیلي معلوماتو ورکونې وروسته مقاله لیکوال د دې څپرکي په پای کې لیکلي دي چې د منځنیو پېړیو پر مهال د علم څپې نږدې ټولې له ختیځه لویدیځ لوري ته روانې وې؛ بلکې اسلام د لویدیځ معلم شوی و:

...During the middle ages the trend was almost entirely from east to west (when Islam acted as the teacher of the west) (P.888-89)

بیرون کاراډي فاکس (Baron Carra de Vaux) یو فرانسوي ختیځپوه دی، هغه اعتراف کړی چې عربو رښتیا هم په ساینس کې لویې - لویې بریاوې ترلاسه کړې:

The Arabs have really achieved great things in science.

البته دوی وايي چې باید دا امید ونه ساتي، ګڼې عربو کې هماغه وړتیا، هماغه علمي تخیل، هماغه جوش او هماغه فکر او نوښتونه به وي چې په یونانیانو کې وو، عرب تر ټولو لومړی د یونانیانو شاگردان دي، د دوی ساینس په اصل

کې د یوناني ساینس یوه لړۍ ده. (The Legacy of Islam (1931) مانتګومري واپټ د دې بیان یادونه په (۲۲۶ مخ) کې کړې ده، ددې خیال تردید یې کړی چې عرب یوازې یوناني ژباړن وو، هغه عربو ته له لېږدوونکیو ډېره لوړه درجه ورکړې ده، هغه لیکلي دي چې عربي ساینس او فلسفې د

اروپا په پرمختګ کې ډېره لويه برخه اخيستي ده.

Arabs Science and Philosophy... Contributed Greatly to Developments in Europ. (P.232)

مګر د دې ترڅنګ مانتګو مري وای یوه بله داسې خبره کړې ده چې له لومړۍ هغې هم ډېره د اعتراض وړ ده. مانتګو مري وای لیکلي دي چې په دې کې هېڅ شک نه شته چې عرب د یونانیانو شاګردان وو، په عربي کې ساینس او فلسفه د یوناني ژباړو له تحریکه راغله:

Science and Philosophy in Arabic came into existence through the stimulus of translation from Greek. (P.226)

د مانتګو مري وای دا بیان سم نه دی چې په عربو کې د ساینسي خیالاتو پیدا کېدو محرک یونان و. خبره داسې نه ده چې عربو یوناني ژباړې ولوستې له هغې وروسته پکې ساینسي طرز فکر راغی. سمه خبره دا ده چې په هغوی کې د قرآن او موحدانه عقیدې له لارې ساینسي طرز فکر راغی. له هغې وروسته یې د یوناني او نورو هېوادونو د کتابونو ژباړې وکړې. ترڅنګ یې په خپله له خپل تحقیق نه په ساینس و فلسفه کې زیاتونه وکړه.

د تاریخ محققین وايي چې که څه هم له دې مخ نه شي اړول کېدی چې عرب په ساینس و فلسفه کې د یونانیانو شاګردان وو؛ مګر دا هم سمه ده چې هغوی یوازې د یوناني علومو ژباړونکي وو. هغوی د خپل ځان له خوا هم په دې کې ډېره زیاته اضافه کړې ده. (مانتګو مري وای، مخ ۲۲۶)

مثلاً عربو له یونان نه د طب علم واخیست، له هغې وروسته یې طب ته دا پرمختګ ورکړ چې طبي کالج او روغتون یې جوړ کړل چې له دې مخکې په یونان کې نه وو. په عباسي خلافت کې په بغداد کې د دنیا لومړنی کالج قایم کړل شو. په قاهره کې یو روغتون جوړ شو چې په یوه وخت پکې اته زره (۸۰۰۰) خلک اوسېدی شول. د نارینه او ښځینه لپاره پکې ځانله خونې جوړې شوې وې. په دې، ته ګه د مختلفو ناروغیو لپاره بېلې - بېلې ادارې وې.

د هر مرض متخصص اړونده زده کړې ترلاسه کړې وې، په دې کې په نورو مختلفو انتظامونو سربېره لابراتوارونه او کلچر خونې هم وې. (مانتېگو مري واپ، مخ ۲۲۷)

په دې توگه عربانو په خپل تحقيق سره د طب په فن کې بې بريده زياتونې وکړې، زکريا الرازي (۹۲۳م مړ) د نړۍ لومړنی طبي انسايکلوپېډيا «الحاوي» تياره کړه، په دې ضخيم کتاب کې د هر ډول ناروغيو او درملو مفصله يادونه وه، دا کتاب له هغه وروسته يې شاگردانو بشپړ کړ، الرازي په دې کې د هرې ناروغۍ په اړه د شام، هند، ايران او عرب علماوو نظريات بيان کړي دي او بيا يې خپلې تجربې او خپل تحقيقات.

دا کتاب په لاتيني ژبه کې «Continent» په نوم ترجمه شو او بيا اروپا ته خور شو.

ابن سينا (۱۰۲۷م مړ) په عربو اطباء کې بې بريده لوی شهرت ترلاسه کړ، د هغه مشهور کتاب القانون في الطب په ۱۲مه پېړۍ کې لاتيني ته وژباړل شو، په اروپا کې چاپ شو، نوم يې Canon of Medicine و، دې کتاب ته په اروپا کې تر جالينوس او بقراط کتابونو هم ډېر شهرت ترلاسه شو، د ابن سينا کتاب د اروپا په طبي نړۍ تر شپاړسمې پېړۍ پورې غوړېدلی و، يوازې په ۱۵مه پېړۍ کې په اروپا کې د دې شپاړسم ۱۶ چاپ وشو، عرب طب د يوولسمې پېړۍ په آغاز کې خپل د عروج څوکو ته ورسېد او له هغې وروسته تر ۱۷مې پېړۍ پورې پاتې شو. (مانتېگو مري واپ، مخ ۲۲۸)

Montgomery Watt, The Majesty That Was Islam, London, 1984.

عبدالله بن البيطار (۱۲۴۸م مړ) د بوټو ډېر لوی ماهر و، فلپ هتي يې يادونه کړې ده، ليکلي دي چې ده د نباتاتو په اړه معلوماتو ترلاسه کولو لپاره د آسيا او افريقا لويې برخې سفر وکړ، د بې شمېره بوټو طبي اهميت په اړه يې تحقيق وکړ او د هغو ذاتي تجربه يې وکړه.

عبدالله بن البيطار له تحقيق او تجربې وروسته دوه مفصل کتابونه وليکل چې

په هغو کې نږدې د یو نیم زر بوټو په اړه معلومات راغلي دي، د ده کتابونه په خپله زمانه کې په دې موضوع تر ټولو جامع کتابونه وو. ۱۷۵۸ء کې د دې کتاب ترجمه لاتیني ژبه کې وشوه، له دې وروسته د البیضا تحقیقات په اروپا کې خواره شول او اهل یورپ ته د علمي رڼا ورکونې لار وگرځېده. (مخ ۷۶ - ۷۵)

له طب، فلکیاتو او ریاضي وروسته د مسلمان پېر تر ټولو لویه ساینسي لورینه کیمیا ده، مسلمانو ساینسپوهانو د کیمیا علم له کیمیاګری دایرې وویست او د یو باقاعده تجربوي علم درجه یې ورکړه، د همدوی له لارې نړۍ په لومړي ځل له ساینسي طریقي (Scientific Method) سره وپېژندل. همدا مسلمانان وو چې په فزیک علومو کې یې بهرنۍ تجربې ته دود ورکړ. دا د یونانیانو په تېلو قیاسونو یوه منل شوې ارتقاء وه.

د جابر بن حیان (۸۱۵ - ۷۲۱م) نوم له الرازي وروسته په منځنیو پېړیو کې د کیمیاوي ساینس په ډګر کې تر ټولو لوی نوم دی، فلې هتي لیکلي دي چې جابر بن حیان د تجربې اهمیت له دې ډېر په واضح توګه ومانه او بیان کړ، څومره چې هیڅ یو پخواني کیمیا پوه نه و کړی، ده په کیمیا کې په نظري او عملي دواړو پلوه د یادونې وړ پرمختګ وکړ:

He more clearly recognized and stated the importance of experimentation than any other early alchemist and made noteworthy advance in both the theory and practice of chemistry. (P. 380)

د جابر کتابونو تر پنځلسمې عېسوي پېړۍ پورې په اروپا کې په کیمیا علم کې د وروستي سند درجه درلوده، د اتلسمې پېړۍ د پرمختللي لویدیځي کیمیا ابتدایي پروې جابر بن حیان جوړه کړې وه، ویل کېږي جابر بن حیان په مختلفو علومو نږدې دوه زره کتابونه لیکلي وو، له مسلمانانو مخکې بل داسې هیڅ لیکوال نه دی تې شوی چې د دومره ډېر علمي کتابونه یې لیکلي وي.

دا یوازې یو څو متفرق او نامرتبې حوالې دي. خو دا حواله د دې حقیقت څرگندونې لپاره بسنه کوي چې اسلام د علم دښمن نه؛ بلکې اسلام د علم سرپرست او ساتونکی دی. په پخوا زمانه کې د علم دښمنۍ روایت هغو مذهبونو دود کې چې په شرک او خیالي تابعدارۍ ولاړ وو. په داسې حالت کې د دې هیڅ سوال نه شته چې اسلام دې د علم و تحقیق دښمن شي. د علم پرمختګ د شرک مرګ دی. د دې لپاره مشرکانه مذهب د علم پر مخ د خنډونو جوړولو کوشش کوي؛ مګر د توحید معامله له دې مختلفه ده. د علم ترقي توحید لا پسې ثابت او مستحکم کوي. همدا لامل دی چې د موحدانه علم پرمختګ پوره ډاډینه کوي. په دې نکتې د لا پوهېدنې لپاره د موريس بوكایي کتاب (Maurice Bucaille [1920 - 1998]) مطالعه بسنه کوي. The Bible, The Quran and Science.

اسلام همغږی ماحول ورکړ

په پخواني مشرکانه پېر کې چې کوم ماحول جوړ شوی و. هغه د خیالي تابعدارۍ خورونې لپاره جوړ و؛ مګر د علمي او ساینسي-پرمختګ لپاره بالکل همغږی نه و. همدا لامل دی چې په پخوا زمانه کې په هیڅ یوه هېواد کې د علم او ساینس ترقي ونه شوه. دا کار په اغېزمنه توګه یوازې هغه وخت پیل شو، کله چې اسلامي انقلاب پخوانۍ مشرکانه غلبه ختمه کړه او نوی همغږی ماحول یې جوړ کړ.

پخوانی یونان

په پخواني یوناني ذهن تر ټولو زیاته غلبه له ځانده جوړو شویو کیسو وه یوناني Greek Mythology یوه مفصله موضوع ده چې لوی - لوی کتابونه پرې لیکل شوي دي. ان د «انسایکلوپېډیا آف گریک مایټالوژي» په نوم په دې موضوع یوه ځانګړې انسایکلوپېډیا هم شته. په پخواني یونان کې د دیوانو او خدايګوتو په نوم بې شمېره عجیبه ډول

کيسې مشهورې وې چې د يونان خلکو بالکل د حقيقت په توگه منلې، په داسې ماحول کې دا ممکن وه چې يو حقيقي ساينس پرمختگ وکړي شي، د شاعرانو او آرتيستانو خيال جوړونې لپاره دا ماحول جوړ و، خو په دوی کې په کثرت سره شاعران او هنرمندان پيدا شول؛ مگر د هغه ځای ماحول د علمي تحقيق لپاره جوړ نه و؛ ځکه خو علمي محققين يا د نن په ژبه ساينست هله پيدا هم نه شول.

په پخواني يونان کې د هر څيز خدايگوتی و، د دې په اړه په هغوی طلسماتي (جادويي) تصورات خواره شوي وو، په داسې حالت کې د شاعرۍ او آرت په څېر څيزونو د ترقي لپاره ورته فضا په پوره توگه برابره وه، خو دا چې په يونان کې او له يونانه بهر په نورو اروپايي هېوادونو کې داسې ډېر فن کاران پيدا شول چې يوناني افسانو ته ترې تحريک ترلاسه شو، آن په لويديځ ادب يې هم اغېز تر ننه موندل کړي (EB- 8/405 - 406)

يوناني تهذيب د پخوانۍ زمانې مشهور ترين تهذيب دی؛ مگر په اروپا کې يې د ساينس د عمل آغاز ونه کړی شو، دا کار يوازې هغه وخت شروع شو، کله چې د مسلمانانو په لاس ساينسي طرز فکر تر اروپا ورسېد، د شرک دا نظريه د پرمختگ مانع وه، د توحيد نظريه فاتح پرمختگ وگرځېد.

رومي تهذيب

د برتانيکا انسايکلوپېډيا (۱۹۸۴) مقاله ليکوال ليکلي دي چې له مسيحي پېر مخکې رومي سلطنت ټول ميډيټرين په دنيا غلبه ترلاسه کړې وه؛ مگر د علومو د مورخينو لپاره روم يوه معما گرځېدلې وه، رومي تهذيب بې بريده زورور تهذيب و، په جنگي فنونو کې يې ډېر پرمختگونه کړي دي، د دې ترڅنگ د يونان تر علمي ورثې پورې په کې د دې نېغ په نېغه لاس و، په دې سربېره يې په خپل زر کلن پېر کې يو ساينسپوه هم پيدانه کړی شو.

failed to produce a single scientist. (EB-16/37)

مورخينو په ساينس کې د روميانو د بدترينې ناکامۍ لامل ښودنې کوشش کړی دی، ويل کېږي چې ښايي د روميانو ټولنيز چوکاټ چې له اوږدې مودې د جادو په بې بریده بدو شکلونو راڅرخېده، د فطرت د نړۍ په اړه يې د منظم علمي تحقيق په لار تلنه ورته ستونزمنه شوه، حقيقت دا دی چې کله يو شخص دا فکر کوي چې څومره لږ تهذيبونه داسې دي چې په کې ساينس ته وده ترلاسه شوه، نو په ذهن کې يې د پوښتنې ډول بدلېږي او هغه د روم له ساينس نه لرېوالی يوه عادي پېښه گڼي او پخوانی يونان يوه تعجب ډول ننداره گڼي چې توجیه يې سخته وي. (EB-16/367)

عام مورخين د دې پوښتنې کوم باوري ځواب نه ونه شول رسېدی؛ مگر د دې واضح ځواب هغه وخت معلومېږي، کله چې موږ په دې پوه شو چې رومي خلک په بُت پرستی اخته وو، دا په اصل کې شرک او بُت پرستي وه چې د روميانو لپاره د ساينس په ميدان کې په تحقيق و تفتيش Investigation کې خنډ شول، د څيزونو د تقدس عقيدې هغوی د څيزونو له تسخير ايسار کړل.

يوه حواله

د برتانيکا انسايکلوپېډيا (۱۹۸۴) مقاله ليکوال د «هستري آف ساينس» لاندې ليکلي دي چې د فطرت نړۍ ته نن په کوم نظر کتل کېږي، هغه په انساني تاريخ کې يو ډېر نوی څيز دی، په ماضي کې د لويو - لويو تهذيبونو لپاره دا ممکن شوه چې د علم، مذهب او قانون په ډگر کې پرمختگونه وکړي؛ مگر هغه وخت د ساينس اوسنی تصور بېخي نه و، د مصر، ميسو پوتاميه، هند او... په پخواني پېر کې همدا حال و، پخواني قومونه د ساينس په اړه معاند يا لږ تر لږه نااړوند گرځېدلي وو، که څه هم نږدې دوه نيم زره کاله پخوا يونانيانو يو داسې فکري نظام پيدا کړ چې علمي (ساینټفیک) نظام ته ورته و؛ مگر په

وروسته پېړيو کې په دې کې لا کوم پرمختګ ونه شو، حتی چې په دې پوهېدونکي هغه هم نور پاتې نه شول. د ساينس عظيم طاقت او د ژوند په ټولو اړخونو د دې ژور اغېز بالکل يو نوی څيز دی. اروپايي ساينس بهر په روايتي توګه د يونان د فلسفو پر مټ شروع شو چې له شپږمې او پنځمې پېړۍ مخکې له مسيح سره اړيکه لري، د هغوی تحريرونه هم يوازې په جزي توګه زموږ په علم کې راتلی شي، هغه هم د هغو مصنفينو په لاس چې له دوی سلګونه کاله وروسته پيدا شول او په خپلو کتابونو کې يې د هغوی لنډې حوالې ورکړې. دا لنډې حوالې هم ډېرې تېروتنې لري؛ مثلاً د تيليس فلسفي Thales قول نقل کېږي چې هر څيز اوبه دی، په ښکاره دا يوه علمي فقره ده؛ مګر د ده ټوله وينا مخته په اېښودو به يوه مشرکانه او خرافاتي عقیده معلومه شي؛ ځکه چې ټوله وينا داسې ده: هر څيز اوبه دی او نړۍ له خدايګوتو ډکه ده، په انگليسي-ترجمه کې د دې پوره فقره داسې په ګوته شوې ده.

All is water and the world is full of gods. (EB-16/366)

تيليس (Thales) د پخواني يونان يو فلسفي دی چې زمانه يې شپږمه پېړۍ مخکې له مسيح په ګوته کېږي، د يونان د نورو فلسفيانو په څېر د ده د حالاتو په اړه مستند معلومات نه شته، هغه که څه هم د نړۍ له اوو عقلمندو انسانانو (Seven Wise Men) يو دی، خو نن يې کوم کتاب خوندي نه دی او نه په دې اړه کوم معاصر تاريخ موندل شي. (EB-IX/920)

حقيقت دا دی چې يونانيانو او روميانو دواړو لپاره د ساينس په لار کې د مخته تګ ځناه يوازې يو و او هغه د دوی مشرکانه مزاج و. د دوی شرک ترې حقيقت ته ژمن هغه ذهن اخيستی و چې د ساينسي تحقيق لپاره ضروري دی، په داسې حالت کې چې يې ترقي کولی، نو څنگه به يې کولی.

د علم لوري ته سفر

یونان د اروپا یو هېواد دی، په پخوا زمانه کې دلته ډېر اعلی ساینسي-ذهنون پیدا شول، په دې لړ کې یو نوم د ارشمیدس (Archimedes) و، ویل کېږي ده د ابتدایي قسم ساده مشین؛ مثلاً چرخه (Water Screw) ایجاد کړ؛ مگر عجیبه خبره ده د یونان دا ساینسي ذهن د برېښنا په څېر د لږ وخت لپاره بل شو، بیرته به گل شو.

یونان یا پراخ یورپ یې د ساینس او صنعت پېر ته داخل نه کړی شو، خپله د ارشمیدس انجام دا شو چې یوه رومي سرتېري هغه مهال وواژه چې له ښاره لرې یې په شگو د ریاضي یو سوال حل کاوه. د پخواني یوناني علم او نوې ساینسي اروپا ترمنځ ډېره اوږده علمي دمه لیدل کېږي.

ارشمیدس خپله ماشیني چرخه په ۲۶۰ ق م کې ایجاد کړې وه او د آلمان گوتن برگ (J. Gutenberg) لومړنی ماشیني پریس په ۱۴۵۰ء کې ایجاد کړ، د دواړو ترمنځ له یو نیم زر کلو ډېرې مودې واټن دی. داسې ولې وشول؟ څه وجه ده چې د پخواني یوناني ساینس تسلسل په یونان او اروپا کې پاتې نه شو؟

د دې ځواب دا دی چې له اسلامي انقلاب وړاندې هغه فضا نه وه چې پکې د علمي تحقیق کار په آزاد ډول دوام وکړي شي، اسلام چې د توحید په بنیاد کوم انقلاب راوست، له دې وروسته په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره داسې وشول چې د دې میدان خنډونه لمنځه ولاړل او هغه همغېرې فضا رامنځته شوه چې په هغې کې د علمي تحقیق کار پرته له خنډ او ځنډ دوام وکړي.

علمي پرمختګ د یوه پرلپسې عمل نوم دی؛ مګر د یوناني علماوو کار د زماني عدم موافقت په بنا د مسلسل عمل په شکل کې مخته لاړ نه شو، د لنډ وخت څرک شو، له هغې وروسته په اوومه عېسوي پېړۍ کې چې کله اسلامي

انقلاب شرک او خیالي تابعداري له بېخه وویسته. نو د علمي پرمختګ د عمل لپاره همغږي موقعې ترلاسه شوې. اوس ساینسي تحقیق د یوه مسلسل عمل په صورت کې روان شو. تر دې چې ننني پرمختللي پېر ته راوړسېد. د ماحول دې عدم موافقت له امله د یوناني علماوو کار تر ډېره پورې د ذهني سوچ په دایره کې محدود پاتې شو. تر بهرني تجربو ونه رسېد؛ مثلاً ارسطو د طبیعياتو په موضوع مضمونونه ولیکل؛ مګر په خپل ټول ژوند کې یې یوه عملي تجربه هم ونه کړه.

د یوناني علماوو هلې ځلې په منطق کې خو تر سترګو کېږي؛ مګر په تجرباتي ساینس کې بالکل نه تر سترګو کېږي. د ساینس حقیقي آغاز هغه وخت کېږي چې کله د انسان دنده د تفتیش روح Spirit of Enquiry په آزاد ډول پیداشي.

په پخواني زمانه کې دا روح په انفرادي توګه او لنډ وخت لپاره ځای په ځای تر سترګو شو؛ مګر د ماحول د عدم موافقت له امله په لویه کچه پیدانه شو. د آزاد تحقیق لپاره د موافقت دا ماحول یوازې د اسلام د توحید له انقلاب وروسته رامنځته شو. اسلامي انقلاب یو دم ټول ماحول بدل کړ او هغه برابره فضا یې پیدا کړه چې پکې په آزاده توګه د فطرت د تحقیق کار وشي.

د دې ساینسي فکر آغاز لومړی په مکه کې کېږي. له دې وروسته مدینې ته رسېږي. بیا د دمشق سفر کوي. بیا له دې نه په تېرېدو بغداد خپل مرکز جوړوي او ورپسې له اسپین، سیسلي او ایټالیا نه په اووېستو ټولې اروپا ته رسېږي. همداسې پسې خورېږي. تر چې ټول نړیوال ذهن بدلوي.

د علم دا ارتقايي مزل له اسلامي انقلاب مخکې ممکن نه و. له دې مخکې ساینسي فکر یوازې په انفرادي یا ځایي کچه پیداشو او د ماحول د عدم موافقت له امله ډېر ژر ختم شو.

اسلام په لومړي ځل د ساینسي پرمختګ لپاره همغږی ماحول ولوراوله.

دويم څپرکی

غیر خدای سپېڅلی گڼل

ناتهن سودر بلوم (Nathan Soderblom) په ١٩١٣ء کې ویلي و چې د مذهب بنیادي تصور (Central Nation) د تقدس عقیده ده، له هغه وخته تر ننه د مذهبونو د تاریخ مطالعه په پراخه پیمانه شوې ده. په الماني، انگلیسي او فرانسوي ژبو کې په کثیر تعداد کې محققانه کتابونه لیکل شوي دي، اوسني د مذهبونو علماوو نږدې ټولو اتفاق دی چې د مذهب بنیاد تخیل د تقدس (Holiness) عقیده ده، یانې په څیزونو کې داسې له اسرار ډک صفتونه یا طاقتونه منل چې په عامو انسانانو کې نه تر سترگو کېږي، یا د عامو عقلي اصولو له مخې چې توجیه یې نه شي کېدی، په انسایکلو پیډیا آف ریلیجس اینډ ایتھیکس کې په دې موضوع مفصل بحث د تقدس (Holiness) عنوان لاندې موجود دی.

د تقدس دا عقیده کوم فرضي څیز نه دی؛ بلکې د انسان په فطرت کې تر وروستیو ژورو پیوست دی، د دې د کارولو سم صورت د ادی چې سړی خپله دا جذبه یو خدای ته ځانگړې کړي؛ مگر اکثر داسې کېږي چې د انسان دا جذبه غیر خدای ته گرځي، د تقدس جذبه کوم مخ چې په حقیقت کې د خالق لوري ته گرځول په کار و، هغه مخلوق طرف ته کېږي، د دې لامل دا دی چې خدای یو غیبي حقیقت دی، انسان یې په خپلو سترگو نه شي لیدلی؛ ځکه داسې کوي چې په خوا و شا دنیا کې چې کوم څیزونه په لویه کچه تر سترگو کېږي، هماغه په مقدس گڼلو سره یې عبادت کېږي. همدا نفسیات دي چې په پخوا زمانه کې یې هغه څیز پیدا کړ چې د مذهب

په اصطلاح کې ورته شرک او په علمي اصطلاح کې ورته د فطرت پرستش (Nature Worship) ويل کېږي، د انسان د تقدس جذبې د انسان له دننه زور کاوه چې يو څوک مقدس وگڼي او پرستش يې وکړي، ده د هر هغه څيز پرستش شروع کړ چې په ښکاره ورته ډېر ستر او ممتاز ښکاره شوی؛ مثلاً لمر، سپوږمۍ، ستوري، غرونه، سيند، اور، زلزله، ژوي او... د پيغمبرانو د تعليماتو له مخې د يوه لوی خداي تصور موجود و، انسان فرض کړه چې خداي د آسمان په لور کې دی او دا ټول څيزونه يې د لاس لاندې هغه دي. (EB-12/877)

د اوسنۍ زمانې مذهبي علماء په عامه توگه همغږي دي چې د مذهب اصل د تقدس عقیده ده، يانې په ځينو څيزونو کې داسې مخصوص صفات يا له اسرار ډک قوتونه منل چې په نورو کې نه موندل کېږي او د عامو عقلي اصولو له مخې چې توجيه يې ممکن نه وي.

له همدې نه د دې مقدس څيزونو په حق کې د وېرې او اميد ذهن پيدا کېږي، د دې په مقابل کې انسان خپل ځان عاجز محسوسوي، فکر کوي دلته يې بريد پای ته ورسېد، دا مقدس څيزونه مختلف ډول کېدای شي؛ مثلاً کاني، ژوي، سمندر، لمر، سپوږمۍ او په دې توگه پاچا او مذهبي شخصيتونه او... انسان چې کوم څيزونه داسې سپېڅلي وگڼي، پرستش يې کوي، په نوم يې قرباني کوي، د خوشحالي لپاره يې دودونه او رسمونه نمانځي، دې لپاره چې له قهره يې خوندي شي او لوړونې يې ځان ته متوجه کړي.

د برتانيکا انسايکلوپېډيا (۱۹۸۴) مقاله ليکوال ليکلي دي: د تقدس عقیده په پاڅو خلکو کې ښکاره کېږي؛ لکه مذهبي مشر د مذهبي پرستش په عمل کې د ځانگړې لارې حيثيت لري، د دې رسمي اعمال د خدايي عمل نماينده گي کوي، په دې توگه پاچا د آسمان و ځمکې ترمنځ ځانگړې کړی ده، په دې بنا ورته د آسماني زوی يا خدايي وسلې په څېر لقب ورکول کېږي. د علم الانسان چې کوم محققين تقدس (Holiness) د مذهب اصل په گوته

کوي. په هغو کې د ځينو نومونه دلته د مثال په توګه راغلي دي:

Nathan Soderblom, Rudolf Otto, Emile Durkheim, Max Scheler, Gerardus Van der Leeuw, W. Brede Kristensen, Friedrich Heiler, Gustav Mensching Roger Caillois, Mircea Eliade. (EB- 16/124)

د مذهبونو نویو علماوو دا وینا سمه ده چې د مذهب بنيادي تخیل د تقدس (Holiness) عقیده ده. د تقدس دا جذبه په خپل ځای فطري جذبه ده؛ مګر کله چې له یو الله پرته کوم بل څوک یا څېز مقدس وګڼل شي، نو دا د اصل فطري جذبې ناسمه کارونه ده. همدا د هر ډول خرابیو اصل ریښه ده.

انسان چې کله نامقدس هغه مقدس ګڼي، نو د هر پرمختګ وړ په خپل مخ تړي. د نامقدس هغو مقدس ګڼل دوه صورته دي. یو دی د فطرت مقدس ګڼل او بل په انسانانو کې د یو چا مقدس ګڼل. دا دواړه خرابۍ په پخواني تاریخ کې په ټوله نړۍ کې په یو نه یو شکل تر سترګو کېدې او همدا تر ټولو لوی سبب دی چې د انسان سوچ یې غیر علمي سوچ ساتلی و.

د تقدس معامله د انسان له ژور روان سره اړیکه لري او دا ډول روان په یو دوه ټکو کې بیانول یې بریده سخته ده. د ژورو انساني کیفیتاتو لپاره چې کوم الفاظ کارول کېږي، هغه تل علامتي وي: نه حقيقي.

دې واقعي ته په پام: اصولاً زه له دې خبرې سره همغږی یم چې د تقدس عقیده د مذهب خلاصه ده. البته دا تقدس حقيقي دی: نه دا چې د اوسنیو مذهبي علماوو په اند یوازې فرضي.

اصل دا دی چې دا یوه فطري جذبه ده چې په هر انسان کې په پیدایښي توګه وي. انسان عین د خپلې داخلي جذبې له مخې غواړي چې یو څوک یا څه مقدس وګڼي او ورته سر تیت کړي. ددې خبرې د اظهار دوه صورته دي. یو موحدانه اظهار او بل مشرکانه اظهار.

انسان که یو خدای مقدس ومني او خپل معبود یې وګرځوي، عبادت یې

وکړې، نو ده یوه سمه جذبه په سم ځای وکاروله، دا په اصل کې یو خدای دی چې فی الواقع د تقدس صفت لري، د همدې لپاره خدای مقدس گنل او منل د یوې حقیقي واقعي اعتراف دی.

مگر انسان داسې کوي چې په دنیا کې ورته هر څیز ستر تر سترگو شي، یا ورته له ځان مختلف ښکاره شي، مقدس یې گڼي او د هغه په پرستش او درناوي اخته شي.

دا د یوې سمې جذبې ناسمه کارونه ده، دا گویا کوم څه چې خدای ته ورکول په کار دي، هغه غیر خدای ته ورکوي، د مذهب په ژبه د همدې نوم شرک دی، په نورو ټکو کې ورته موږ خیالي تابعداري (Superstition) ویلی شو.

له خدای پرته د نورو څیزونو مقدس گڼلو همدا غلطی وه چې په پخوا زمانه کې د ساینس ظهور یې له زرگونه کلونو پورې ایسار کړی و، که یوازې اک یو خدای ومنل شي، نو په دې سره هیڅ علمي او فکري مسئله نه پيدا کېږي؛ ځکه چې خدای زموږ د اختیار له دایرې وتلې هستې ده، هغه له آسمانونو ورهاخوا دی، د آسمانونو له نظره هم لرې دی، انسان خو لرې خبره ده.

مگر نور څیزونه چې مقدس گڼل کېږي، هغه زموږ د اختیار د دایرې دننه څیزونه دي، دا هماغه څیزونه دي چې له تسخیر سره یې حقیقتاً د ساینس آغاز کېږي؛ مگر کله چې مقدس وگڼل شي، نو هغه د تسخیر وړ څیز له خانې په وتو د عبادت وړ څیز په خانه کې لوېږي.

له خدای پرته په دې نړۍ کې چې کوم څه دي، هغه ټول مخلوقات دي، هغه همغه څه دي چې په عام ډول ورته د فطرت مظاهر وایه شي، همدا د فطرت مظاهر د ساینسي عمل ځمکه ده، د فطرت دې مظاهرو مطالعه کول او پرې کنترول ترلاسه کول؛ د همدې دویم نوم ساینس دی.

اوس چون په پخوا زمانه کې ټولو قومونو د فطرت مظاهر مقدس گڼلي وو؛ ځکه خو ورته د پرستش موضوع گرځېدلې وه، هغه ورته د تسخیر موضوع

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۴۹

جوړه نه شوه، همدا هغه فکري گمراهي ده چې په پخوا زمانه کې د ساينس تحقيق عمل يې تر زرگونه کلونو ايسار کړی و، د پرمختگ دا دروازه يوازې هغه وخت ايله شوه چې کله د توحيد انقلاب انساني ذهن بدل کړ او د فطرت مظاهر يې د تقدس له مقامه لرې کړل.

يو مثال

د ماضي په نړۍ کې چې څه رامنځته شول، د هغې يوه کوچنۍ بېلگه نن هم په هندوستان کې شته دی.

هند د اوسنۍ نړۍ يوازينی هېواد دی چې شرک پکې نن هم په ځواکمن ډول باقي دی، که څوک دا ليدل غواړي چې شرک په هيڅ صورت هغه ماحول جوړېدو ته نه پرېږدي چې هلته علمي تحقيق په آزاده توگه ادامه ولري، هغه د دې لږ تر لږه يوه برخه، بېلگه يا نمونه نن هم په هندوستان کې ليدلای شي. په ۱۹۶۷م کې د دهلي په يوه انگليسي ورځپاڼه کې د يوه هندي ساينسپوه مرکه چاپ شوه، دې مرکې په هېواد کې يو دم غوغا جوړه کړه، په هغې کې ويل شوي وو چې هندوستان به تر راتلونکيو دوه لسيزو په لويه کچه د ذهني خوارځواکۍ خطر سره مخ وي، که د پروتيني لوړې د ستونزې حل کولو کوشش ونه شي:

India may have to face the danger of large - scale intellectual dwarfing in two decades if the problem of malnutrition and protein hunger was not tackled soon. (Statesman, Delhi, September 4, 1967)

دا الفاظ د ډاکټر ايم ايس سوامي ناتهن وو چې هغه مهال د هند په زراعت انستيتيوټ (نوي دهلي) کې مشر و، هغه زياته کړې وه، ويل د متوازن خوراک تصور که څه هم نوی نه دی؛ مگر د دماغو د ودې په لړ کې د دې

اهميت يوه نوې ژوندۍ موندنه ده، اوس دا خبره كره ده چې په څلور كلنۍ كې انساني دماغ له ۸۰ سلنې تر ۹۰ سلنې خپل ټول وزن ته رسېږي او كه په دې نازكه موده كې ماشوم ته مناسب پروټين ونه رسېږي، نو دماغ به يې په ښه توگه وده ونه شي كړي.

ډاكټر سوامي ناتهن وويل چې كه ناقصو خوړو او پروټيني لوړې (Protein Hunger) په ستونزه بېړنۍ لاس په كار كېدنه ونه شي، نو به په راتلونكو دوه لسيزو كې موږ ته دا منظر تر سترگو شي چې له يوې خوا د متمدنو قومونو په ذهني طاقت Intellectual Power كې په سرعت سره زياتونه كېږي او بل پلو زموږ په هېواد كې به ذهني ترڼه او كمزوري كېدنه زياتېږي.

ځوان نسل له پروټيني فاقي ايستې لپاره كه بېړه ونه شي، نو دا سخته پايله به راوځي چې هره ورځ به يو ميلیون ذهني Intellectual Dwarfs رامنځته كېږي، د دې ډېر څه اثر به زموږ په راتلونكو نږدې نسلونو پرېوځي.

وېوېشل شو: د دې ستونزې حل څه دی؟

ډاكټر سوامي ناتهن د دې په ځواب كې وويل: حكومت ته په كار ده چې د خپلو كړنو له لارې په ولس كې پروټيني شعور Protein Consciousness پيدا كړي او په دې لړ كې عام نظر ته لار هواره كړي، د پروټين د اړتيا تخمينه مقدار او ډول دواړو له پلوه په كار ده چې كار وشي، د منځنۍ ودې لپاره د پروټينو په مركباتو كې اتيا ډوله امينو اسيد لږل اړين دي، په غېر لحمي خوړو كې ځينې قسم اسيد مثلاً لایسین Lysine او میتونین Methonine شتون نه لږل عام دي، خو په جوارو كې د لیوسین ډېرېدنه په ډېرو سيمو كې د ناروغۍ سبب شوې ده چې د هغه ځای خاص خواړه همدا غله ده، كه څه هم د حيواني غذا (شیدو) په لويه كچه كارول غوره كار دی؛ مگر تر لاسه كول يې ډېر گران دي؛ ځكه چې نباتي خوړو ته د حيواني غذا شكل وركونې لپاره ډېر زيات قوت له لاسه وركول كېږي. (استتسمين ۴ ستمبر ۱۹۶۷)

ډاكټر سوامي ناتهن د مركې له خپرولو وروسته هندي رسنيو په (۷ ستمبر

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۵۱

(۱۹۶۷) يوه خپرونه چاپ کړه چې عنوان يې و: پروټيني فاقه (Protein Hunger) په دې کې ويل شوي وو چې د هندوستان مرکزي حکومت چې کله د غلې په لړ کې د تايدې پاليسۍ غوره کولو پرېکړه وکړه، نو په مشکله دا شک کېده چې په غلې درلودو سربېره به پروټيني ولېره رامنځته کېږي؛ لکه د هند کرهڼې د مطالعې انستيتيوت مشر ډاکټر سوامي ناتهن چې وړاندوينه کړې ده، په غله به د ډېر باوره داسې حالت رامنځته شي چې ښه د خوراک څښاک خلک به هم ترې په ناقصه تغذيه اخته شي، کوم خلک چې له پروټيني ولېرې سره مخ شي، په جسماني تکليفونو سربېره به يې په ذهنونو د دې اغېزې وي او د ماشومانو ذهني صلاحيت به په سمه توگه وده ونه شي موندی.

هندي اکسپريس لا ليکلي وو چې دې ته په پام په اوسنۍ کرهڼيزه پاليسۍ د بيا کتنې اړتيا ده؛ مگر اصل ستونزه د هغو بريد تړنو (Limitations) ده چې حکومت به پکې کار کوي.

کرهڼيز پيداوار په حيواني پروټينو بدلول يې بريده گرانه ده، حکومت که څه هم د متوازن خوراک او غوښې، هگۍ او ماهيانو د ډېرې کارونې يوه برنامه مخته وړې ده؛ مگر په دې سربېره ولس د خپلو خوراكي عادتونو (Food Habits) په بدلونې کې سست دي. (انلېن ايکسپريس ۷ ستمبر ۱۹۶۷)

د ډاکټر سوامي ناتهن پورتنۍ بيان چې په ورځپاڼو کې چاپ شو، نو په هند کې يوه غوغا جوړه شوه، حتی ځينو سخت دريځو خلکو غوښتنه وکړه چې ډاکټر سوامي ناتهن دې له کرهڼيز انستيتيوت دندې استعفاء ورکړي؛ ځکه چې دی د دې قومي ادارې د صورت لپاره وړ نه دی، له دې وروسته ډاکټر سوامي ناتهن بالکل غلې شو او خبره مخکې لاړه نه شوه، د دې لامل دا دی چې د هندوستان په روايتي مذهب کې وژنه تر ټولو لويه گناه ده او دا چې غوښه د خوړو لپاره ژوی حلالېږي، د همدې لپاره سبزي خوړنه (Vegetarianism) معياري خوراک گڼل شوي دي، په ځانگړې توگه غوا دلته په روايتي مذهب کې يو مقدس ژوی دی، په رگ ويد کې غوا ته

خدایگوتی (دېوي Goddess) په گوته شوې ده. (EB-3/206)
له دې مثال نه اندازه کېږي چې غیر موحدانه عقیده څه ډول په انساني
پرمختګ کې خنډ گرځي.

هندوستان یو داسې هېواد دی چې بې شمېره وسایل او امکانات لري. په دې
سربېره تر ننه په سمه توګه پرمختللی هېواد جوړ نه شو، د دې یوازینی لامل دا
ډول مشرکانه بندیزونه دي چې د دې د ترقۍ لار یې تړلې ده. دا لار به تر هغه
وخته تړلې وي، تر چې ملک له دې غیر حقیقي بندیزونو آزاد نه کېدل شي.

د ساینس ظهور

د اروپا په تاریخ کې له شپږمې عیسوي پېړۍ تر لسمې عیسوي پېړۍ زمانې ته
د تورتم پېر (Dark Ages) وایه شي، دا هغه زمانه ده چې اروپا په پوره توګه
له تهذیب و تمدن نه په بشپړ ډول لرې وه، دا د اروپا لپاره د ذهني تورتم او
وحشت پېر و:

A Period of Intellectual Darkness and Barbarity (EB-3/380)

مګر د دې تیارو د پېر اړیکه یوازې له اروپا سره وه، عین هغه وخت کله چې
په اروپا د «تیارو پېر» تورتم خور و، په اسلامي نړۍ کې رڼا په پوره توګه وه.
د برتریندو رسل په خبره ټیګ په هغه زمانه کې له هندوستانه تر اسپین، د اسلام
عالي شان تهذیب په ظهور کې راغلی و:

From India to Spain the Brilliant Civilization of Islam
flourished. (P. 395)

دا اسلامي تهذیب چې سسلي او اسپین ته په ننوتو اروپا ته رسېدلې و، د اروپا
خلک یې اغېزمن کړل، د لویديځې اروپا محصلین د اسپین په اسلامي
پوهنتونونو کې د زده کړو لپاره را روان شول، د مسلمانې نړۍ ډېر خلک ووتل
اروپا ته ورسېدل، کله چې اروپایانو ته معلومه شوه مسلمانان د علم له پلوه

نرې ډېر مخکې دی، نو د مسلمانانو د کتابونو ترجمې يې لاتيني ژبې ته پيل کړې. د (برتانيکا انسايکلوپېډيا ۱۹۳۴) مقاله ليکوال ليکلي دي: هغه وخت په مسلمانانو کې داسې کتابتونونه وو چې د کتابونو شمېر يې له سل زرو (۱۰۰،۰۰۰) ډېرو جلدونو و، هغه ټول بنيادي ليکچرونه چې اروپا يې راپورته کړه، هغه د مسلمانو کتابتونونو له عربي کتابونو ترجمو څخه تر لاسه کړي وو: Most of the Classical Literature that Spurred the European Renaissance was obtained from Translation of Arabic Manuscripts in Muslim Libraries. (EB-15/646)

په اوسني زمانه کې په کثرت سره داسې محققين پيدا شوي دي چې په واضحو ټکو يې ددې واقعې اعتراف کړی دی چې د عربو د تحقيقاتو له لارې په اروپا کې د نوي ساينس پېر پيل شو، مثلاً گستاولي بان، رابرټ برينالټ، جی ايم رابرټس، مانتگومري وائټ او... په دې لحاظ دا ويل سم دي چې دلته کومه خبره کېږي، هغه په نړيواله کچه يوه منل شوې خبره ده، توپير يوازې دا دی چې نورو خلکو چې کومه واقعه په «تاريخ» کې ليکلې ده، د هغې اړوند زموږ خبره دا ده چې په «اسلامي تاريخ» کې دې وليکل شي، د انسان له ځانې دې وويستل شي، د خداي په ځانه کې دې واچول شي.

څو مثالونه

په پخوا زمانه کې د مشرکانه عقايدو لاندې څيزونه مقدس گڼل شوي وو، دې ذهن د څيزونو په اړه د آزاد غور و فکر وړ نه و، د توحيد انقلاب په تاريخ کې په لومړي ځل د آزاد غور و فکر ماحول پيدا کړ، په هره معامله کې پرته له هر ډول خنډ و ځنډ تحقيق او مطالعه پيل شوه، په دې توگه د توحيد انقلاب په تاريخ کې په لومړي ځل په باقاعده توگه د ساينسي غور و فکر

بنياد کېږي. له دې وړاندې هم که څه هم په انفرادي کچه ځينو اشخاصو د ساينس تحقيق کړی و، مگر د ماحول نه جوړېدو له امله ورته هرکلی ونه شو او کار يې منځته لاړ نه شو.

د نوي ساينس بنياد په تجربو دی، مگر په پخوا زمانه کې مختلف قسم خرافاتي عقايد د تجربو په لار کې خنډ گرځېدلي دي. جابر بن حيان (۸۱۷ م) د تجربې اهميت درک کړی و او هغه يې په علمي مطالعه کې وکاراوه.

د هغه تحريرونه وژباړل شول، اروپا ته ورسېدل، دې ذهن پرمختګ کاوه. تر چې هغه څيزونه رامنځته شول چې په اوسنۍ زمانه کې ورته د تجربې علم Experimental Knowledge وايي.

په نننۍ زمانه کې دا منل کېږي چې ځمکه د لمر چاپېره په کړۍ دايره کې نه گرځي؛ بلکې بيضوي شکل په مدار کې گرځي، د سيارو دا منزل نن د کپلر درېيم قانون (Kepler's Third Law) په نوم مشهور دی؛ مگر دا کایناتي واقعې چې په لومړي ځل چا موندلې، هغه ابو عبدالله محمد بن جابر النباني (۹۲۹ م) دی، هغه د خپلو فلکیاتي مشاهدو له لارې دا حقيقت معلوم کړ او په دې اړه يې کتاب وليکه، د دې کتاب په ژباړلو سره اروپا ته ورسېد او د نوي تجرباتي ساينس راڅرګندولو سبب وګرځېد. ابو علي حسن بن الهيثم (۱۰۲۱ م) په تاريخ کې لومړنی شخص دی چې په مادي اجسامو کې يې د جمود Intertia تصور ورکړ، د هغه دا موندنه وژباړل شوه، اروپا ته ورسېده، د هغه ځای اهل علمو دا ولوسته او په دې يې لا څېړنې وکړې، تر چې هغه څيز په وجود کې راغی چې د هغې د مادي اجسامو د حرکت په اړه د نيوتن د لومړني قانون په نوم مشهور دی. دا په اصل کې همدا ابن الهيثم دی چې په لومړي ځل يې دا ومونده چې رڼا له يوه ځايه بل ځای ته وړنې لپاره داسې لار ټاکي چې پکې لږ تر لږه وخت ولگي، همدا موندنه ده چې په شته زمانه کې د فرما د اصولو (Fermat's Principle) په نوم ټوله نړۍ کې مشهوره ده.

د ځمکې عمر

په ځمکه د انسان د ظهور غوڅ تاریخ ساینسپوهانو ته معلوم نه دی؛ البته داسې انساني جسدونه یې موندلي چې په اړه یې باور دی چې لس زره کاله له مسیح وړاندې دي، په دې بنیاد په دې معامله کې د بایبل بیان ساینس نه مني. د بایبل کتاب په زوکړه کې د انسان نسلونو چې کوم تاریخونه ورکړ شوي دي، له دې سره سم پر ځمکه د آدم راڅرگندېدل له حضرت مسیح اووه دېرش زره کاله مخکې وشول، حتی چې د ۱۹۷۵ په عبراني جنټري کې یې په حساب لگولو سره په گوته کړې وه چې انسان لومړی په ځمکه په ۳۶۵۷ کاله وړاندې راڅرگند شو. د نوي ساینس په اند دا حساب تر خدا وړ بریده غلط دی.

عسوي حضراتو په دې توګه د ځمکې ټول تاریخ له بایبل سره سم یوازې په څو زره کالو کې راټول کړی و. د دې حساب په ساینسي توګه غلطېدنې څرګندونه په اتلسمه پېړۍ کې د جیمز هټن (James Hutton) له څېړنو وشوه چې د طبقات الارض ماهر و.

ده خپل ټول عمر د ځمکې او غرونو د جوړښت په مطالعه تېر کړ. ده ثابته کړه چې ځمکه په خپل اوسني شکل کې سلگونه زره کلونو کې جوړه شوې ده. له ده وروسته په ۱۹مه پېړۍ کې د چارلس لایل (Charles Lyell) مشاهدو د هټن د نظریې لا تصدیق وکړ. د چارلس لایل مشهور و معروف کتاب طبقات الارض اصول (Principles of Geology) چې لومړی جلد یې په ۱۸۳۰م کې چاپ شوی، هغه تر ډېره بریده د دې سبب وګرځېد چې د بایبل حسابي پیمانې د سنجیده بحث وړ پاتې نه شوه. حقیقت دا دی چې د لایل د کتابونو پایله وه چې پراخه نړۍ په دې ډاډمنه شوه چې د بایبل بیان غلط کېدلی شي. خو له دې مخکې دا د قیاس وړ نه وه چې د بایبل بیان دې غلط وګڼل شي.

Indeed, Lyell's Books were Largely Responsible for Convincing the World at Large that the Bible could be Wrong at any Rate in Some Respect, a Hitherto Unthinkable Thought. (P. 29)

دا ډول نظريات د اروپا په علمي پرمختګ کې خنډ وگرځېدل، هر شخص چې له دې مختلف نظر وړاندې کړ، هغه يې په نامقدس گڼلو سره ورته مستوجه سزا وټاکله؛ مګر په اسلام کې دا ډول غير واقعي نظريات موجود نه وو، همدا لامل دی چې په اسپين کې کله د اسلام د اثر لاندې د ساينسي تحقيق کار پيل شو، نو هلته ورته د مذهب له خوا کوم مخالفت پېښ نه شو.

يوناني علوم

د اروپا نوی پرمختللی پېر په ۱۷-۱۴مو پېړيو کې پيل شو چې په عام ډول ورته ريناسان، رينسانس (Renaissance) وايه شي، د دې معنا رينسانس (Rebirth) يا له سره ژوند Revival ده. اهل يورپ د خپل دې پېر اړيکه له يوه لويديځ هېواد يونان سره تړي، هغوی ښکاره کوي چې د اروپا نوی پېر په اصل کې د يونان د پخواني پېر بيا راژوندي کول دي؛ مګر حقيقت دا دی چې دا يوازې «ژوندي کول» دي، نه «بيا راژوندي کول».

هغه د اروپا په تاريخ کې په لومړي ځل رامنځته شو، دا چې مصنف مزاجه محققينو منلي ده چې د لويديځ رينسانس نېغ په نېغه د عربو دين دی، بريښي ليکلي دي: زموږ د ساينس لپاره د عربو دين يوازې دا نه دی چې هغوی انقلابي نظريات ورکړل، د ساينس لپاره د عربو کولتور دين له دې هم ډېر دی، هغه د عربو لپاره د عربو شپه ورځ زيار دی:

The debt of our Science to that of Arabs does not Consist in Starting Discoveries of Revolution are theories. Science owes a Great Deal more to Arab Culture, if owes its Existence.

اسلام، د نوي عصر ځوابگر □ ۵۷

(Making of Humanity, 190)

بريښات زياتوي چې دا ډېره قرين قياسه ده چې بې له عربو نوي صنعتي تهذيب دې له سره پيدا شوی نه وای.

It is highly probable that but for the Arabs, Modern Industrial Civilization Would Never have Arisen at all. (P. 202)

د برتانيکا انسايکلوپېډيا (۱۹۸۴) مقاله ليکوال ليکلي دي چې کتابتون د اسلامي ټولنې يو مهم اړخ و، په کثرت سره داسې ادارې وې چې تر سل زره زيات کتابونه به پکې وو، هغه بنيادي لټريچر چې د اروپا رينسانس يې پيدا کړ، د دې لويه برخه د مسلمانو کتابتونو عربي کتابونو له ژباړو ترلاسه کړې وه.

Most of the Classical Literature that Spurred the European Renaissance was Obtained from Translations of Arabic Manuscripts in Muslim Libraries. (EB- 15/646)

د ځينو خلکو په اند د عربو کارنامه که بېخي ډېره شي دا ده چې يوناني علم يې د ژباړې له لارې اروپا ته ولېږده، پروفيسور هټي ليکلي دي چې د يوناني کولتور څپه د اسپين او سيسلي عربو په لاس اروپا ته وگرځول شوه چې هلته يې د اروپا بيا ژوند په ورکولو کې لاس ورکړ:

This Stream (of Greek Culture) was Redirected into Europe by the Arabs in Spain and Sicily, Whence it helped Create the Renaissance of Europe. (P.307)

مگر دا خبره سمه نه ده؛ ځکه چې له يوناني فلسفيانو نه عربو ته کوم څيز په لاس ورغلی و، هغه نظري بحثونه وو، نه تجرباتي علم.

په نورو الفاظو، هغوی له يونانيانو فلسفه موندلې وه، له يونانيانو يې ساينس نه و ترلاسه کړی؛ ځکه چې ساينس له يونانيانو سره بېخي نه و، ساينس يا تجربوي علم د مسلمانانو ايجاد دی، هغوی دې علم ته په تاريخ کې لومړی

خلی ورسېدل او د اروپا په گډون یې نورو قومونو ته ولېږد اوډه. برترېنډرسل په سمه توګه لیکلي دي چې ساینس د عربو تر وخته دوه اړخه درلودل. (۱). مور یې د دې وړ وګرځولو چې په ځیزونو پوه شو. (۲). موږ یې د دې وړ کړو چې کارونه وکړو. یونانیان د ارشمیدس په استثنا، په دې دوو کې یوازې له لومړي څیز سره دلچسپي درلوده. د ساینس په عملي کارولو کې دلچسپي لومړی د جادو، شرک و خیالي تابعدارۍ له لارې راغله:

Science, ever since the time of the Arabs, has had two functions: (1). To enable us to know things, and (2). To enable us to do things. The Greeks, with the exception of Archimedes were only interested in the first of these... interested in the first of these... Interest in the practical uses of science came first through superstition and magic. (The impact of science on society, P. 29)

برترېنډرسل زیاتوي چې د نن یوه زده کړیال ته یو پرانستی حقیقت معلومیږي چې د یوې خبرې له منلو وړاندې د مشاهدې له لارې د هغې څېړنه وشي. نه چې یوازې په تقلیدي توګه ومنل شي؛ مګر دا په پوره توګه یوه نوې خبره ده چې په مشکله له ۱۷مې پېړۍ وړاندې یې خپل وجود درلود. ارسطو دعوه وکړه چې د ښځو په خولو کې لږ غاښونه وي، که څه هم خپله یې دوه ودونه کړي وو. داسې یې ونه کړل چې د خپلې ښځې خوله وګوري او د مشاهدې په بنیاد خپل نظر وړاندې کړي. برترېنډرسل دا ډول ډېر مثالونه ورکړي دي. لیکلي یې دي چې ارسطو له تحقیق پرته ډېرې داسې خبرې کړې دي او ورسته خلکو هم د دود په څېر یې له څېړنې دا خبرې تکرار کړې دي. (مخ. ۱۷)

ذهني دېوال

د ساينس لپاره اړينه ده چې د څيزونو په ماهيت پوهېدنې لپاره له ژور تيا سره يې مشاهده او تجربه هم وشي؛ مگر په يونانيانو کې او نورو پخوانيو قومونو کې د دې ماحول نه و؛ ځکه چې له خداي پرته په نورو څيزونو کې هم د تقدس منلو له مخې داسې وشول چې ټول څيزونه د خلکو په نظر کې مقدس او له اسراره ډک شول، د دې په پايله کې په هر قوم کې جادو او خيالي تابعداري او د غيرالله تقدس عام رواج شوی و، دا ذهن د څيزونو په ساينسي تحقيق کې مانع وگرځېد، که د خلکو په ذهن کې دا عقیده کېناستلې وي چې پېښې د جادو په زور کېږي، يا په څيزونو کې له اسرار ډک قسم خدايگوتي اوصاف پټ وي، نو په داسې حالت کې پکې د تحقيق ذهن نه شو راپورته کېدی، په داسې حالت کې به هغه څيز راپورته کېږي چې برترينډرسل له جادو او شرک سره تعبير کړی دی.

د پخوا زمانې عرب په خپله هم په دې ډول کارونو اخته وو، دا چارې د نورو قومونو په څېر خپله د دوی لپاره هم يو ذهني دېوال Mental Blocks گرځېدلی و، د اسلام له لارې چې کله پکې فکري انقلاب راغی، نو دا دېوال راوړېد، نور نو څيزونو ته يوازې د څيزونو په توگه کتل کېدل چې تر دې وړاندې ورته مقدس ښکاره کېدل.

همدا هغه فکري انقلاب دی چې په عربو کې يې په لومړي ځل ساينسي ذهن پيدا کړ او په دې کې په پرمختگ کولو سره ټولې نړۍ ته د ورکونې وړ وگرځېد چې اوس ورته ساينس وايه شي.

طبيعي علوم

آرنلډ ټواين بي دا پوښتنه راپورته کړې چې ساينس د فطرت کارولو علم دی. دا فطرت له ميليونو کالو نه زموږ په نړۍ کې و.

بيا د فطرت کنټرولولو او د انسان لپاره په کارولو پکې دومره ځنډ ولې وشو. بيا يې په خپله ځواب ويلی چې په پخوا زمانه کې فطرت د انسان لپاره د پرستش موضوع گرځېدلې و او کوم څيز چې انسان د پرستش څيز وگڼي، عين همغه وخت يې د کارولو او تسخير څيز نه شي گڼلی.

آرنلډ ټواين بي پرځای ليکلي دي چې د پخوا انسان لپاره فطرت يوازې فطري لارې د يوې زېرمې په معنا نه وې؛ بلکې خدايگوتی و او په ځمکه خواره شوي بوټي، د دې په کچه گرځېدونکي ژوي، پکې پټ معدنونه، ټول هرڅه د خدايي اوصافو درلودونکي وو، همدا حال د ټولو فطري مظاهرو و. چينې او ويالې او سمندر، غرونه، زلزلې او برېښنا او تندر، ټول خدايگوتي او خدايگوتي وې، همدا په پخوا زمانه کې د ټولو انسانانو مذهب و:

For (the ancient man) nature was not just a treasure trove of "natural resources" but a goddess, "mother Earth". And the vegetation that sprang from the earth, the animals that roamed the earth's surface, and the minerals hiding in the earth's bowels, all partook of nature's divinity. So did all natural phenomenon – springs and rivers and the sea; mountains; earthquakes and lightening and thunder. Such was the original religion of all mankind.

(Arnold J. Toynbee, Reader's Digest, March 1974)

کوم فطرت ته چې انسان د معبود په نظر گوري، هغې ته د تحقيق او تسخير په نظر نه شي کتلی، ټواين بي د يادې تاريخي واقعي څرگندونه کړې.

اعتراف کوي چې د فطرت د تقدس هغه پېر چې چا لمنځه یووړ هغه د توحید (Mnotheism) عقیده وه، د توحید عقیدې فطرت د معبود له مقام وېر ځاوه، د مخلوق پر ځای یې کېښود، د فطرت مظاهر د پرستش څیز ګڼلو پر ځای یې د تسخیر څیز وګڼل.

د توحید دا نظریه په تېر پېر کې ټولو پیغمبرانو وړاندې کوله، خو د تېرو پیغمبرانو په زمانه کې د توحید تحریک یوازې تر شخصي اعلانه محدود و، د عام انقلاب مرحلې ته ونه رسېد.

د اسلام پیغمبر صلی الله علیه وسلم او صحابه وو هڅو د توحید عقیده د عام انقلاب تر بریده ورسوله، له دې وروسته د دې لازمي پایلې په توګه د فطرت په اړه د تقدس ذهن ختم شو، اوس انسان فطرت ته په دې نظر کتل پیل کړل چې پرې پوه شي او په کار یې راولي، دا عمل پرلپسې روان و، تر چې ننني ساینسي پېر ته راوړسېد.

د برتانیکا انسایکلوپېډیا (۱۹۸۴) مقاله لیکوال د عملي ساینس تاریخ له مخې لیکلي دي چې یوناني ساینس له دویمې عېسوي پېړۍ وروسته د تعطل ښکار شو؛ ځکه د رومیانو ورسره هیڅ دلچسپي نه وه.

ټولنیز فشار، سیاسي سختي او د چرچ د مسوولینو مخالفې پالیسۍ دا پایله شوه چې یوناني علماء د خپل وطن په پرېښولو ختیځ لوري ته ولاړل، په اوومه عېسوي پېړۍ کې کله چې اسلام ته عروج وشو، خو په اسلامي نړۍ کې بالاخر دې ډول علماوو ته هرکلی وشو، زیاتره یوناني کتابونه عربي ته وژباړل شول.

عربو په پخواني یواني علم ډېرې مهمې زیاتونې وکړې، په دولسمه او دیارلسمه پېړۍ کې چې کله په لویدیځ یورپ کې له یوناني علومو سره دلچسپي پیدا شوه، نو اروپایي اهل علم د ساینسي علومو ترلاسه کولو لپاره مسلمان اسپین (هغه وخت اسپین د مسلمانانو په لاس کې و؛ ځکه ورته مسلمان اسپین وایه شي) ته لاړل.

د عربي کتابونو له لاتيني ترجمو نه په لويديځه اروپا کې د ساينس احياء وشوه.

د منځنيو پېړيو دا اهل علم د کمال درجې ته ورسېدل او د ۱۴مې او ۱۷مې پېړۍ د ساينسي انقلاب ځمکه تياره کړه:

Scientists of the Middle Ages reached high levels of sophistication and prepared the ground for the scientific revolution of the 16th and 17th centuries. (EB-14/385)

موسيوليان (Charles - Marie Gustave Le Bon, 1841 - 1931) په «تمدن عرب» کې ليکلي دي چې اروپا ته عربي علوم د صليبي جنگونو له لارې ونه رسېدل؛ بلکې د اندلس، سسلي او ايټاليا له لارې ورسېدل، په ۱۱۳۰ کې د طليطله ريس الاسافه ريمون «Remond» په سرپرستي د ژباړونکو يوه اداره رامنځته شوه چې د بېلا بېلو فنونو مشهورو عربي کتابونو ژباړه په لاتيني ژبه کې وشوه، په دې ژباړو سره د اروپا سترگو ته يوه نوې نړۍ ښکاره شوه. تر ۱۴مې پېړۍ د دې ژباړې لړۍ ادامه درلوده، نه يوازې د رازي، ابن سينا او ابن رشد کتابونه؛ بلکې جالينوس، بقراط، افلاطون، ارسطو، اقليدس، بطليموس او... کتابونو هم له عربي ژباړو سره لاتيني ژبو ته ژباړه وشوه، ډاکتر گلکړک په خپل تاريخ کې له درې سوه ډېرو عربي کتابونو د لاتيني ژباړو يادونه کړې ده. (تمدن عرب)

نورو لويديځو علماوو لا په ازاده توگه د دې تاريخي حقيقت اعتراف کړی دی؛ مثلاً رابرټ برينالټ (Robert Stephen Brittault, 1874 - 1948) ليکلي دي چې يونانيانو سيستم پيدا کړ، هغوی تعميم کړه او اصول يې وټاکل؛ مگر د مفصل او اوږدې مشاهدې زيار او تجرباتي تحقيق د يونانيانو د مزاج لپاره بېخي اجنبي و، کوم څيز ته چې موږ ساينس وايو، هغه د نويو تجربو او مشاهدو او حسابي طريقو په پايله کې پيدا کېږي او دا څيز اروپا ته د عربو له لارې ترلاسه شو.

نوی ساینس د اسلامي تهذيب تر ټولو زیات عظیم دین دی، د دې ډول تفصیلاتو په ورکولو بریښي چې په ساینس یې د عربو کوم احسان دی، هغه یوازې دا نه دی چې د انقلابي نظریاتو په برخه کې یې حیرانوونکې موندنې لورولي دي، ساینس له دې هم پورته د عرب کولتور احسانمن دی. هغه دا چې له دې پرته به د نوي ساینس وجود هیڅ نه وو:

The debt of our science to that of the Arabs does not consist in startling discoveries of revolutionary theories; science owes a great deal more to Arab culture, it owes its existence. (Briffault, *the Making of Humanity*)

جارج سارټن (George Sarton) چې د ساینسي علومو مشهور تاریخ پوه دی، لیکلي دي چې د منځنیو پېړیو تر ټولو بنیادي او تر ټولو زیات څرگند بریالي تجرباتي روح پیدا کول وو او دا روح اصلاً مسلمانانو پیدا کړی دی چې تر دولسمې عیسوي پېړۍ یې دوام درلود.

د اسلام دین

اسلام په دې لړ کې دوه مهم ترین کارونه تر سره کړي دي، یو یې ذهني خنډ (Mental Block) لمنځه یووړ چې د پرمختګ په لار کې مانع و، بل یې د نوي پرمختللي پېر عملي پیل وکړ، د ذهني خنډ لرې کولو نه موخه، څیزونه له مقدس مقام ایسته کول وو، دا یې له شکه تر ټولو سخت کار و، دا کار د نبوت په پېر کې او خلفای راشدینو په زمانه کې په پوره توګه ترسره شو. د عملي آغاز کار که څه هم په لومړي پېر کې پیل شوی و، خو د دې باقاعده پیل په عباسي پېر د حکومت کې د بیت الحکمت له قیام (۸۳۲م) سره وشو، له دې وروسته په اسپین او سسلي کې د عربو د حکومت په زمانه کې له لا ځواک سره روان و او بالاخره اروپا ته په رسېدو د صنعتي انقلاب باعث

وگرځېد.

دا خبره په عام ډول تسليمېږي چې د اوسنيو پرمختگونو اړیکه له صنعتي انقلاب سره ده، دا یو حقیقت دی چې دا ټول پرمختگونه د صنعتي انقلاب له خپلې راوتلي دي او خپله صنعتي انقلاب د ځمکې دننه د پټو شویو طاقتونو د کارولو دویم نوم دی.

انسان ورسپه په انرژۍ بدله کړه، په روانو اوبو یې جنراتور چالان کړ، برق یې جوړ کړ، معدني څیزونه یې راوویستل، د ماشینونو په شکل یې غوره کړل، په دې توګه صنعتي انقلاب رامنځته شو.

اوس پوښتنه دا ده چې دا ټول څیزونه خو له سلگونه زره کاله په ځمکه کې وو، بیا نو له اسلام مخکې انسان په دې عمل ولې ونه کړ چې په پایله کې ترې پرمختللي تمدن تشکیل موندلی وای.

د دې ځواب یوازې یو دی او هغه دا چې «شرک» د دې عمل په لار کې خنډ و.

شرک څه دی، شرک نوم دی د فطرت د مظاهرو د پرستش او عبادت: په نورو الفاظو: د فطرت څیزونه مقدس ګڼلو ذهن له محمد صلی الله علیه وسلم وړاندې په ټولو معلومو زمانو کې انسان د فطرت مظاهر په معبود ګڼلو سره یې عبادت کوونکي شوي وو، یوناني تهذيب، مصري تهذيب، رومي تهذيب، ايراني تهذيب، لنډه دا چې د پخوا پېر ټول تهذيبونه مشرکانه تهذيبونه وو، د نړۍ هره لویه پېښه، هغه که ځمکه، سیند او غرونه یا لمر او سپوږمۍ او ستوري وو ټول د انسان لپاره د پرستش موضوع (Object of Worship) ګرځېدلي وه.

اسلام دا څیزونه د عبادت او پرستش له مقامه ایسته کړل، د تحقیق موضوع (Object of Investigation) یې وګرځوله، له دې وروسته د دې څیز آغاز وشو چې ساینسي انقلاب ورته وایه شي.

درہیم خیر کی

لمریز نظام

د علم د پرمختګ لپاره د آزاد تحقیق ماحول ټی بریده اړین دی، په پخوا زمانه کې د بېلا بېلو له ځانه جوړو شویو عقایدو له امله د آزاد تحقیق ماحول نه و، بیا - بیا داسې وشول چې یو ذهن او د علم خاوند سړی به په غور و فکر کولو یو حقیقت ته ورسېد؛ مګر کله چې به یې خپل نظر له نورو سره شریک کړ، نو هغوی به یې له خپلو ځانه جوړو شویو ناسمو عقایدو سره په ناهمغږۍ لیدلو یې مخالفت وکړ؛ بلکې دښمن به یې وګرځېد، پایله دا شوه چې فکر یې نور مخته لاړ نه شو.

د یونان فلسفي سقراط (Socrates) ته په وچ زور د زهرو پیاله ورکړ شوه. لمنځه یې یووړ، جرم یې دا و چې هغه خدایگوتې له پامه غورځول چې د ایتنز ښار خلکو یې عبادت کاوه، هغوی ویل سقراط یې په مذهب کې نوې - نوې طریقې راباسي، د یونان د ځوانانو ذهن خرابوي، د سقراط د لمنځه وړلو دا پېښه ۳۹۹ مخکې له مسیح رامنځته شوه.

گلیلو چې د ځمکې د تاوېدو د نظریې تایید وکړ، نو د روم کلیسا یې سخته دښمنه شوه، په مذهبي عدالت کې پرې محکمه وشوه، په اندېښنه کې شول چې له مرگ کمه سزا ورنکړل شي، دا چې له فلکیاتي نظریاتو یې توبه وکړه، د رومي عدالت پر وړاندې یې په دې الفاظو د خپلې رجوع اعلان وکړ:

«زه کليو. عمر ۷۰ کاله. ستاسې پر وړاندې گونډه ماته، سپېڅلې انجيل مې شاهد، پرې دواړه لاسونه ږدم او د خپلې غلطۍ اعتراف کوم او د ځمکې د حرکت لرې له حقيقت دعوي لاس په سر کېرم.»

دا کومه پېښه نه وه، په هغه زمانه کې د مسیحي علماوو همدا طریقه وه. د نویو حقیقتونو څرک او د فطرت د رازونو لټه چې نوم یې ساینس دی دا یې تر پېړیو ممنوع وگرځوله.

داسې څیزونو ته نور علم، جادو او شیطاني تعلیم په ګوته کېده. په هغو حالاتو کې ناشونې وه چې د تحقیق او پلټنې عمل په ګټوره توګه دوام وکړي. په منځنیو پېړیو کې دا کار په لومړي ځل د مسلمانانو په لاس وشو؛ ځکه د قرآن لارښوونو یې له ذهنه هغه ټول خنډونه لرې کړل چې د ګلیلیو په خبر خلکو په لار کې ولاړ وو. د دې یو مثال د لمریز نظام د حرکت کولو دی. په دې اړه د سم فکر ډاډینه په لومړي ځل له اسلامي انقلاب وروسته وشوه او بیا په لا پرمختګ کولو سره تر نویو موندنو ورسېد.

په پخوا یونان کې یو فلکیاتي عالم تېر شوی دی چې ورته اریستارکس (Aristarchus of Samos) ویل کېږي، په ۲۷۰ ق.م کې مړ دی. هغه د شمسي-نظام مطالعه وکړه او په لومړي ځل یې د افتاب مرکزي (Heliocentric) نظریه وړاندې کړه. یانې دا چې لمر په مرکز کې دی او ځمکه د دې چاپېر ګرځي، خو دې نظریې یې په خلکو کې هرکلی ترلاسه نه کړی شو.

له دې وروسته بطليموس (Ptolemy) پیدا شو، د ده زمانه دویمه عېسوي پېړۍ ده. بطليموس د دې برعکس د ځمکې مرکزي (Geocentric) نظریه وړاندې کړه، یانې دا چې ځمکه په مرکز کې ده او لمر د دې چاپېره ګرځي. د ځمکې مرکزي نظریه مسیحي حضراتو ته له خپلې دې عقیدې سره عین سمه عقیده ښکاره شوه چې له حضرت مسیح وروسته یې جوړه کړې وه چې د هغې تصدیق په وروستي ځل په ۳۲۵م کې د نیقیا (Nicaea) په کونسل کې وشو.

د قسطنطین اعظم (337 - 280) له مسیحیت قبولولو وروسته عېسویت په ټولو رومي سیمو کې خور شو او ده ته زبردست اقتدار تر لاسه شو، په دې وخت

کې مسیحي حضراتو د بطلیموس نظریې ځانگړې سرپرستي او ساتنه وکړه او د استارکس نظریه یې په پوره توگه په تیاره کې واچوله.

د برتانیکا انسایکلوپېډیا (۱۹۸۴) الفاظ دي، له دې وروسته په دې کایناتي نقشه کې د لا غور و فکر موقع پاتې نه شوه.

د ۱۷مې عیسوي پېړۍ تر پایه نږدې هر ځای کې همدا نظریه لوستل کېده:

There was no further scope for cosmology in the model, which continued to be taught and used almost everywhere until the 17th century. (EB-18/1013)

مگر مسلمانان چې د نامقدسو هغو په مقدس گڼلو نه وو اخته، په دې اړه یې په ابله ذهن سره په سوچه علمي انداز کې غور و فکر وکړ، ویې موندل چې د افتاب مرکزي نظریه ډېره عقل ته نږدې ده؛ ځکه خو یې همدا غوره کړه.

ایډورډ میکنال برنس (Edward McNall Burns) په دې موضوع خبرې کړې دي، لیکلي یې دي چې دا نظریه چې لمر زموږ د شمسي نظام په مرکز کې دی، یوه ثابت شوې پېښه گرځېدلې ده.

دا نظریه لومړی ارستارکس (310 - 230 ق.م) وړاندې کړه؛ مگر نږدې څلور سوه کاله وروسته د ارستارکس نظریه لاندې شوه او د بطلیموس د ځمکې مرکزي نظریه باندې شوه، له دې وروسته تر دولس سوه کاله هم ډېرې مودې پورې د بطلیموس نظریه په ټوله نړۍ کې د خلکو په ذهنونو خورېده، په ۱۴۹۶م کې کوپرنیکس وویل: سیارې د لمر چاپېره گرځي؛ مگر د چرچ د مخالفت اندېښنې له مخې یې د خپلو څېړنو د پایلو له خپرولو تر ۱۵۴۳ پورې لاس په سر و.

اسپېني مسلمانانو کوم بل مضمون ته دومره پرمختگ ورنکړ، څومره چې یې ساینس ته ورکړ، په حقیقت کې په دې ډگر کې د دې بریا ډېره لویه وه چې تر ننه نه وه لیدل شوې، اسپېني مسلمانانو په ریاضي، فلکیاتو، کیمیا، طب او طبیعیاتو کې ممتاز ترینه علمي درجه درلوده.

ارسطو ته په درناوي سربېره له دې په شان نه شول چې په دې نظريه تنقيد وکړي چې ځمکه د کایناتو مرکز دی، دا امکان یې ومانه چې ځمکه په خپل محور څرخېږي، له لمر تاوېږي:

Despite their reverence for Aristotle, they did not hesitate to criticize his notion of a universe of concentric spheres with the earth at the center, and they admitted the possibility that the earth rotates on its axis and revolves around the sun.

(Edward Mc Nall Burns, *Western Civilization*, W.W. Norton & Company Inc, New York, 1995, pp. 36)

د شمسي نظام په اړه د مسلمانانو سمې نظریې ته رسېدنه ځکه ممکن شوه چې اسلام د فکر پابندی دا ماحول مات کړ چې د انسان لپاره په ذهني پرمختګ کې خنډ جوړ شوی و، د مصنوعي بندیزونو لمنځه تلو سره د انساني فکر قافله په توندۍ سره پرمختګ لوري ته سفر وکړ او بالاخر دې مرحلې ته ورسېد چې په شلمه/یوویستمه پېړۍ کې موره ته تر سترگو کېږي.

د طب فن

انسان په هر پېر کې ناروغه کېږي، په دې بنا طب هم په یو نه یو ډول په هره زمانه کې پاتې شوی دی؛ مګر په پخوا زمانه کې کله هم د طب فن نه هغه لوړ مقام ترلاسه نه شو چې د اسلام له پېر وروسته هغه دی او په اوسنۍ زمانه کې ورته ترلاسه شو.

ویل کېږي د طب آغاز د پام وړ په شکل کې په پخواني یونان کې وشو، په پخواني یونان کې دوه ډېر لوی - لوی طبیبان پیدا شول، یو بقراط (Hippocrates) او بل جالینوس.

د بقراط زمانه پنځمه او څلورمه پېړۍ مخکې له مسیح ده او د بقراط د ژوند

حالات ډېر لږ معلوم دي، وروسته خلکو په تخميني توگه دا اندازه ولگوله چې بقراط نږدې په ٤٦٠ ق.م کې زوکړی دی او نږدې په ٣٧٧ ق.م کې مړ دی.

حنی ځينې محققين يې په تاريخي شخصيت (Historical Figure) کېدو شکمن دي، د فلسفې او طب کوم کتابونه چې د ده په نوم مشهور دي، د دې په اړه هم دا شک کېږي چې هغه ليکلي دي، يا نورو ليکلي دي او بقراط ته يې منسوب کړي دي. (EB-8/942-43)

جالينوس (Galen) د پخواني پېر دويم اهم ترين فلسفي او طبيب گڼل کېږي، ويل کې چې هغه د عقل طب (Rational Medicine) بنیاد کېښود. جالينوس نږدې په ١٢٩ م کې پيدا شوی او نږدې په ١٩٩ م کې مړ دی. په روم کې جالينوس له پوره مخالفت سره مخ شو، د جالينوس زياتره تحريرونه ضايع شول، دا راپاتې به هم ضايع شوي وو، خو يوازې عرب وو چې په نهمه عېسوي پېړۍ کې يې له سره د هغه يوناني نسخې راټولې کړې او په عربي کې يې ژباړه وکړه، له هغې وروسته په ١١مه پېړۍ کې دا ژباړې اروپا ته ورسېدې او له عربي نه لاتيني ته واړول شوې.

د برتانيکا انسايکلوپېډيا (١٩٨٤) د جالينوس په اړه خپله مقاله په دې الفاظو پای ته ورسوله چې د جالينوس د وروستيو کلونو په اړه ډېر لږ معلومات ترلاسه دي:

Little is known of Galen's final year. (EB-7/850)

د پېښې په توگه دا خبره سمه ده چې په پخواني يونان کې ځينې لوړ طبي ذهنه پيدا شول؛ مگر د بقراط او جالينوس په څېر خلکو انجام ښې چې په پخواني يونان کې هغه حالات نه وو چې داسې خلکو ته پکې اهميت ترلاسه شي. اصل دا دی چې په پخواني يونان کې د طب د ودې لپاره فضا جوړه نه وه. ډول - ډول خرافاتي عقيدې د دا ډول آزادو څېړنو په لاره کې خنډ وې؛ مثلاً ناروغی له اسرار ډکو طاقتونو سره تړل، بوټي او دوا لرونکي ډېر څيزونه

مقدس گنجل، او...

په يونان کې د طب آغاز له مسيح نږدې دوه سوه کاله مخکې او نږدې دوه سوه کاله وروسته زمانه کې وشو، په دې توگه د يوناني طب زمانه نږدې څلور يا پنځه سوه کاله ده، له دې وروسته خپله په يونان کې دا فن نور مخکې لاړه شو.

يونان د اروپا يو هېواد دی؛ مگر د يوناني طب تسلسل په نوره اروپا کې دوام ونکړ چې د نوي لويديځ طب د راڅرگندېدلو وسيله شي، دا واقعه خپله د دې خبرې ثبوت دی چې د پخواني يونان ماحول د طب د پرمختگ لپاره جوړ نه و.

يوناني طب چې ځينو انفرادي شخصيتونو پيدا کړی و، هغه له خپل ظهور وروسته نږدې تر يو زر کاله پورې په نامشهورو کتابونو کې بند پروت و. تر دې پورې چې په عباسي پېر کې د دې کتابونو ترجمې وشوې، عربو له لا زياتونو سره د طب فن له سره مدون کړ، ويي ليکه، له دې وروسته دا شونې شوه چې دا فن اروپا ته ورسېږي او د نوي ميډيکل ساينس د ظهور ذريعه وگرځي.

د دې لامل د ادې چې له اسلامي انقلاب وړاندې په دنيا کې د شرک او خيال پرستۍ زور و، د هغې زمانې ماحول دومره ناهمغږی و چې که يو شخص علمي او ساينسي تحقيق کاوه، نو هغه ته به د خلکو له خوا ډاډ نه ورکول کېده، له نامساعدو حالاتو سره به مخ کېده، په دې بنا دا ډول هڅې که په انفرادي توگه ظاهر شوې هم وای، نو اکثره به بندې پاتې وای، خلکو د مرض او علاج اړيکه له خدايگوتو سره تړلې وه.

په داسې حالت کې د ساينسي طريقې علاج خبره خلکو ته نه شوه کېدی، د اسلام له لارې چې کله په دنيا کې د توحيد انقلاب راغی، له هغې وروسته ممکن شوه چې د طبي پرمختگ هغه ور ابله شي چې بالاخره تر نوي ميډيکل ساينس پورې ورسېږي.

د اسلام د پېغمبر داسې الله جابه وسام يو ارشاد په دې الفاظو کې نقل شوی دی: *«إِنَّ اللَّهَ أَمُّ الْإِنْسَانِ»* (الله د انسان د دوا، د مامنه د مامنه، و جهانه الا السام، دوا د انسان، الله داسې الله جابه وسام و ما السام؟ قال: الموت) (مستدرک المعاد، حديث نوېر ۸۲۲۰).

پاتې الله داسې چې هر دېسې رالېږي دې، له هغې سره يې دوا هم رالېږي ده. نو، چې پرمې پوه شو، هغه پوه شو او څوک چې ترې يې خبره شو، البته د هرک هېڅ دوا نه شته.

د اسلام د پېغمبر دا ارشاد کوي د انقلاب د قايد ارشاد و، دا چې هغه په خپله زبه د دې مې حقيقت اعلان وکړ او بل پلو تاريخ په عملي توگه د دې په چوکاټ کې راتلل پيل کړل.

يو مثال

چيچک شری (Small Pox) د دنيا يوه خطرناک ترينه ناروغي گڼل شي. په دې کې به لومړی تبه راتله، دوه ورځې وروسته به دانې راوتلې.

دا يوه ويايي ناروغي ده او ډېره وژونکې ده، دا چې سړی به د دې له بريده وژغورل شو، نو د تل لپاره به يې پوستکي داغدار کاوه.

له اوسني ريکارډ سره سم دا ناروغي په چين کې په ۱۲۲ ق.م کې وموندل شوه. د هندوستان په پخواني سنسکريت کتابونو کې د دې يادونه شته دی.

په ماضي کې په مختلفو هېوادونو کې دا ناروغي د يوې مرگونې وبا په شکل کې برسېره کېده، بې شمېره خلک يې خپل ښکار کړل، د مصري فرعون

(Ramses V) چې په ۱۵۶ ق.م کې ومړ، د هغه د ممي څه وشول، جسم يې په يوه اهرام کې وموندل شو، پرمخ يې د چيچک نښې دي. (EB-IX/280)

خو تر زرو کالو پورې د چيچک د ناروغۍ په اړه کوم تحقيق نه شو کېدی.

اوس موږ پوهېږو چې شری يوه ويروسي ناروغي ده، له انفکشن ويروس

(Virus Infection) پيدا کيږي، انسان اوس دا موندنه کړې ده چې داسې معالجي تدبيرونه شته دي چې که له وړاندې يې اهتمام وکړل شي، نو د چيچک له حملې ژغورل کېدای شي، مگر دا طبي حقيقت په لومړي ځل د اسلام له راتلو وروسته يوازې د نهمې عيسوي پېړۍ په پای کې معلوم کړل شو.

لومړی څرگند نوم چې په تاريخ کې يې د چيچک علاج ولټاوه او د هغې طبي ارزونه يې وکړه، هغه مشهور عرب طبيب الرازي (۹۲۵-۱۰۱۵م) دی، هغه په لرې (ايران) کې پيدا شو، د دې مرگوني مرض په اړه يې لومړنی طبي کتاب وليکه چې نوم يې (الجُدري والحسبه) و، د دې کتاب ترجمه د پخوانۍ اروپا علمي ژبه لاتيني کې په ۱۵۶۵م کې په وينس کې چاپ شو، له هغې وروسته په يوناني او نورو ژبو کې ترجمه شو او ټولې اروپا ته ورسېد، انگليسي ژباړه يې په لندن کې په ۱۸۴۸م کې وشوه او چاپ شو، نوم يې:

A Treatise on the Small Pox and Measles.

څېړونکو منلې چې د الرازي دا کتاب په ټول معلوم تاريخ کې د چيچک په اړه لومړنی طبي کتاب دی، له دې وړاندې په دې موضوع کې هيڅ شخص طبي تحقيق نه دی کړی.

اېډورډ جنر (Edward Jenner) چې د الرازي د کتاب ژباړه ولوسته، په دې سره پکې د چيچک د ناروغۍ طبي تحقيق خيال پيدا شو، تر دې پورې چې په ۱۷۹۶م کې يې د ستنې (Vaccination) هغه طريقه ومونده چې په نړيواله کچه يې شهرت ترلاسه کړ، نور نو انسان د چيچک کنټرولونې په تدبيرونو عمل پيل کړ، تر چې په تاريخ کې په لومړي ځل په ۱۹۷۷ کې د ملگرو ملتونو له خوا دا اعلان وشو چې د چيچک ناروغۍ يې لمنځه وړې ده.

د چيچک ناروغي د طب او درملنې موضوع په جوړولو کې څو زره کاله څنډه ولې وشو، د دې سبب همغه څيز و چې په مذهبي اصطلاح ورته شرک ويل کېږي، يانې نامقدس څيزونه مقدس گڼل، يا په غير خداي کې د خداي

اوصاف فرض كول.

ډاکټر ډیود ورنر (David Werner) په خبره:

In most places in India, People believe that these diseases are caused because the goddess is angry with their family or their community. The goddess expresses her anger through the diseases. The people believe that the only hope of cure for these diseases is by giving her offerings in order to please her. They do not feed the sick child or care for him because they fear this will annoy the goddess more. So the sick child becomes very weak and either dies or takes a long time to get cured. These diseases are caused by virus infection. It is essential that the child be given plenty of food to keep up his strength so that he can fight the infection. (9)

د پخوا زمانې خلکو دا عقیده لرله چې د چیچک او خسري ناروغۍ د خدايگوتي او خدايگوتو د ناراضۍ له امله پيدا کېږي. له کوم قام يا کورنۍ چې خدای گوتي ناراضه شي، نو په دې مرگونې ناروغۍ يې اخته کوي. هغوی د دې مرگونې ناروغۍ له لارې د خپلې غوسې څرگندونه کوي. د دې عقیدې په بنا خلکو دا گنېلې وه چې له دې ناروغۍ ژغورنې لپاره يوازینی طريقه دا ده چې خدايگوتو او خدايگوتي ته منښتې ومنل شي. دې لپاره چې خوشحاله شي او دا ناروغي ترې پورته کړي، د دې عقیدې له مخې به يې قصداً ناروغ ته له څه ورکونې او درملنې تدبیر په اړه فکر کولو ډډه کوله؛ ځکه د هغوی په اند په داسې کولو سره به ترې خدای گوتي او خدايگوتي لا ناراضه شي.

اسلام چې کله د مرض په اړه دا شرک مات کړ او دا يې وښوده چې له یوه خدای پرته هیچا ته د گټې او زیان اختیار نه شته، خالق یوازې اک یو دی، له

هغه پرته نور هرڅه مخلوق دي.

له اسلامي انقلاب وروسته چې کله په انسانانو کې دا ذهن جوړ شو او د خدايگوتو له مفروضو په آزادېدو يې سوچ کول پيل کړل، له دې وروسته دا ممکن شوه چې په ننګي، شري يا چيچک طبي تحقيق وشي او د علاج معلومونې هڅه دې وشي.

کله چې په نړۍ کې دا فکري انقلاب راغی، له دې وروسته دا ممکن شوه چې چيچک دې د طبي تحقيق او علاج موضوع وگرځول شي له دې وروسته دا امکان پيدا شو چې د ابوبکر رازي او ايډورډ جنر په څېر خلک پورته شي او د چيچک ناروغۍ درملنه ومومي او انسانيت ته له دې مرګونې ناروغۍ نجات ورکړي.

د چيچک درملنې تر موندنې اصل خنډ (Barrier) مشرکانه مفروضې وې او دا مفروضې چې په تاريخ کې په لومړي ځل چا لمنځه يووړې، هغه بې له شکه اسلام و.

د طب فن په لړ کې د مسلمانانو په کارنامو په کثرت سره کتابونه ليکل شوي دي، د مثال په ډول د هتي کتاب، هستري آف دي عربس په دې کتابونو کې د مسلمانانو د طبي کارنامو تفصيلات کتلي شوي.

علم اللسان

د ژبې په اړه د شرکي عقايدو په بنا علم اللسان په ماضي کې د سختو نامساعدو حالاتو ښکار پاتې شوی دی، حتی چې تر زرګونه کلونو پورې د دې پرمختګ خنډېدلی و.

د علم لسان يو ماهر ډاکټر گلز Dr Ernest Gellner ليکلي دي چې فلسفه په ژبو کې اېوته طرز فکر مومي، هغه حقيقي خيالات ناروغي ګڼي او مړه خيالات يې په اند د صحت نمونه دي.

Linguistic philosophy has an inverted vision which treats genuine thought as a disease and dead thought as a paradigm of health.

په پخوا زمانه کې په عام ډول دا فکر کېده چې تحریر (لیک) د خدایګوتو لورونه ده، مثلاً په هندوستان کې د «برهم لې» عقیده.

الفاظ او ترکیبونه خدایګوتو ټاکلي دي او په دې اساس هغوی د لوړ تعظیم (Highest Veneration) وړ دي.

د جان استونس (John Stevents) یو کتاب دی چې نوم یې دی د ختیځ سپیڅلی کتابت:

Sacred Calligraphy of the East.

په دې کې هغه خپل دا تحقیق وړاندې کړی دی چې د مقدس لیک عقیده تر پېړیو پورې په نړۍ کې دوامداره وه، په دې اړه خو په محققینو کې اختلاف دی چې د لیک فن لومړی چهرته پیدا شو، په مصر کې یا چین کې یا هندوستان کې یا په کوم بل ځای کې، خو په دې اړه د لغت علماء همغږي دي چې په ټولو پخوانیو قومونو کې دا عقیده په ګډه توګه موندل شوې چې تحریر خدایي څیز دی، دا په خپل ذات کې مقدس دی، تحریر د خدایګوتو ژبه ده:

One idea, however, is common to all ancient systems. Writing is divine. It is inherently holy. Writing is the speech of the Gods.

تاریخ په ګوته کوي چې انساني ژبې تر زرګونه کلونو پورې د شرک (Superstitions) ښکار پاتې شوي دي، دا فرض کړل شوه چې ځینې ژبې خدایي اصل (Divine Origin) لري او ویونکي یې په نورو ژبو ځانګړې درجه لري؛ مثلاً د یوناني ژبې اړوند تر مودې پورې دا ګڼل کېده چې له نورو ټولو ژبو عالي ده، دا د خدایګوتو ژبه ده، نورې ژبې د دې په مقابل کې د

وحشیانو ژبې دي، او...

همدا معامله د عبرانيانو ده، په يهودي او مسيحي نړۍ کې تر پېړيو پورې دا گڼل کېده چې عبراني ژبه د خدای خپله ژبه ده، دا تر ټولو مخکې په دنيا کې ويل شوې ده.

ونډرلي او نيډا په ژبو د مسيحي عقايدو د اغېزو کتنه کړې، ليکي چې کومو عوامو لساني پرمختگ وځنډاوه، په هغو کې يو د پخوانيو مولفينو دا عقیده وه چې رينسانس پېر کې په شدت سره خورېدله چې د دنيا ټولې ژبې له عبراني وتلې دي:

One of the factors which retarded linguistic progress was the belief among early Christian writers and persisting well into the Renaissance era, that all languages were derived from Hebrew. William L. Wonderly and Eugene Nida in "Linguistic and Christian Mission" Anthropological Linguistic, vol. 5, pp. 104 - 144.

دا چې تر پېړيو پورې د اروپا علماء تش لاس د عبراني افضليت ثابتونې په هڅو کې بوخت وو، د هرې ژبې اړيکه به يې له عبراني ثابته، پايله يې دا شوه چې علم اللسان پرمختگ ونه کړی شو، په اتلسمه پېړۍ کې چې کله دا فکر مغلوب شو، هغه وخت د اروپا د مختلفو ژبو علم اللسان پرمختگ کول پيل کړل.

د خدايي ژبې (Divine Language) تصور په پوره توگه د شرک پيداوار دی، له حقيقت سره هيڅ اړيکه نه لري، کله چې د يوې ژبې په هکله دا فرض کړل شي چې هغه د خدايگوتو ژبه ده، نو د دې لازمي مطلب دا کېږي چې د مقدس ژبې حيثيت ترلاسه کوي چې نوره د خلکو په نظر کې د درناوي وړ ده، نه چې د تحقيق وړ - له دې وروسته د هغې ژبې تنقيدي کتنه، لا مخکې يونې لپاره په يوه نوي انداز يې وکالت کول، ټول بدعت دی د دې

د ماتونې په معنا ده، داسې هر تحقيق خلکو ته د بې ځايه جسارت کول تر سترگو کېږي، نه د مخکې وړنې سنجيده هڅه.

دا صورت چې له ژبو سره پېښ شو، همدا حال په پخوا زمانه کې د نورو ټولو انساني شعبو هم و، بې شماره شرکي عقايد وو چې د انسان فکري پرمختگ يې ايسار کړی و.

په تاريخ کې په لومړي ځل چا چې دا بند مات کړ، هغه د توحيد انقلاب و چې د اسلام پيغمبر او ملگرو له لارې وځلېد، دا انقلاب لومړی په عربو کې پيدا شو، له هغې وروسته د دې اغېزې ټولې نړۍ ته ورسېدې، انساني تاريخ له خيالي تابعدارۍ په وتلو د حقيقت پېر ته ننوت.

په قرآن کې چې کله اعلان وشو چې له يوه الله پرته بل هيڅ اله نشته، نو په هماغه شېبه د ساينتفيک طرز فکر (علم) اغاز وشو، خلک له غير واقعي ذهني بنديزونو په ازادېدو يې د څيزونو په اړه فکر وکړ، دا طرز فکر پسې ډېرېده، تر چې ننني انقلاب پورې راورسېد.

يو الله اله منل او له نورو ټولو څيزونو نه د اله درجه لرې کول او ترې کلک انکار کول، دا معنا لري چې له يوه الله پرته کوم بل څيز ته د تقدس مقام نه دی په برخه، له يوه الله پرته چې نور هر څومره څيزونه دي، هغه ټول په يو شان درجه کې مخلوق او بې اختياره دي.

نورو څيزونو ته مقدس درجه ورکول، د تحقيق و تسخير موضوع په جوړولو کې خنډ گرځېدلی و، د دې برعکس هغه څيزونه نا مقدس گڼل، هغه د تسخير و تحقيق موضوع جوړونې باعث وگرځېدل.

همدا د اسلام هغه ځانگړې کارنامه ده چې د نوې پېر پنځگر او رامنځته کوونکی يې کړ.

د اعدادو علم

عددونه (هندسي) اوسنۍ طريقه په ابتداء کې په هندوستان کې ځينو خلکو رامنځته کړه، خو دا هغه زمانه وه چې هر مروج څيز به مقدس گانه شه او هر نوی څيز به د شک په سترگه کتل کېده، دا چې د هندسي دا طريقه په هندوستان کې دود نه شوه، يوازې په ځينو انفرادي کتابونو کې بنده پاتې شوه.

خلکو به پخوانۍ طريقې په مقدس گڼلو سره نيولې او ساتلې، نوې طريقې يې غوره نه کړې شوې.

له دې وروسته د هندسي دې واضعينو ته معلومه شوه چې په بغداد کې يو سلطنت جوړ شوی چې د نويو څيزونو قدر کوي، دا چې يو هندوستانی په ۱۵۴هـ (۷۷۱م) کې په سفر کولو بغداد ته ورسېد، هغه وخت په بغداد کې د عباسي خليفه المنصور حکومت و، هندوستانی پښت د المنصور په خدمت کې دوه د سنسکرت رسالې وړاندې کړې، يوه يې د سیدهاټنا په اړه وه، دې ته عربو د سند هند نوم ورکړ او بله رساله د رياضي په اړه وه.

د المنصور په حکم محمد بن ابراهيم انفرادي د ۸۰۶-۷۹۶م ترمينځ د دې عربي ژباړه وکړه، الخوارزمي (۸۵۰-۷۸۰م) دا ژباړه ولوسته او له دې لارې يې هندي هندسي سره پېژندگلور وشوه چې د عددونو شمار له (۱-۹) پورې پکې و او له هغې وروسته د صفر په زياتولو د ټولو شمېرلو جوړولو طريقه په گوته کړل شوې وه، الخوارزمي دې ته هندي هندسه وويله او د غوره کولو غوښتنه يې وکړه. (هتي، مخ ۳۰۸-۷۰۳).

د الخوارزمي د کتاب لاتيني ژباړه په دولسمه پېړۍ کې ادېلارډ (Adelard) وکړه، په دې توگه د شمېر دا فن اروپا ته ورسېد، عربو که څه هم دې ته هندي هندسه ويلې وه؛ مگر په اروپا کې ورته عربي شمېرنې (Arabic Numerals) نوم ورکړ شو، عجيبه خبره ده چې د الخوارزمي د عربي کتاب

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۷۹

نسخه ضايع شوه؛ البته د دې لاتيني ژباړه نن هم د اروپا په کتابتونونو کې شته دی. (هتي، مخ ۷۴-۵۷۳)

په اروپا کې په پخوا زمانه کې رومي هندسه دود وه، په اروپا کې تر دوه زره کلونو وه، دا د علامتي حروفو په شکل کې ليکل کېده، مثلاً د ۸۸ عدد ليکلو په صورت کې دا وو (LXXX VIII) د دې په نتيجه کې حساب کتاب بې بريده سخت و؛ مگر اهل يورپ رومي هندسه مقدسه گڼله، دا يې د خدايگوتو لورونه گڼله؛ ځکه يې سوچ نه شوای کولی چې دا بدله کړي يا پکې کوم ترميم وکړي، د نامقدسو اعدادو مقدس گڼلو نتيجه دا شوله چې د علم په ډگر کې هغوی تر سلگونه کاله پورې هيڅ پرمختگ ونه شو کړی. دا اسلامي انقلاب و چې په لومړي ځل يې د اعدادو د تقدس طلسم مات کړ او بيا په اروپا کې د علمي پرمختگ پېر پيل شو.

ليوناردو (Leonardo Fibonacci) غالباً په پيسا (ايتاليا) کې پيدا شو، ابتدايي ژوند په اړه يې ډېر لږ معلومات دي، خو په وروسته تاريخ کې يې بې بريده شهرت وموند؛ ځکه چې همدا هغه شخص دی چې عرب اعداد يې اروپا ته وروپېژندل، د ده زمانه د دولسمې او ديارلسمې پېړۍ ترمنځ ده.

د ليوناردو پلار په الجيريا کې سوداگري کوله، خپل زوی يې يوه عرب استاد ته وسپاره، دې لپاره چې د حساب زده کړه ورکړي، عرب استاد ليوناردو ته د «هندسې» علم ورکړ، له دې وروسته ليوناردو د مصر، شام او سسلي سفر وکړ، د الخوارزمي تحريرونه يې ولوستل، له عربو اعدادو سره له پوره بلدېدو وروسته يې کتابونه وليکل، په دې توگه يې ورسره وپېژندل.

ده په گوته کړل چې له دې اصولو سره سم نهه بنيادي شمېر ۱، ۲، ۳، ۴، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، په دې شمېر د صفر په زياتولو سره هر يو عدد جوړېدلی شي.

دا طريقه ډېره ژر په اروپا کې د سوداگريزو حسابونو لپاره وکارول شوه په ۱۲۲۰م کې د ليوناردو شهرت دومره پراخ شو چې د ايتاليا پاچا فريدرک

۸۰ □ اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر

(Frederick) خپل دربار ته وېاله، هلته يې د پاچا پر وړاندې د خپل علم څرگندونه وکړه، عربي شکل (Arabic Type) يې وړاندې کړ. د عرب اعدادو طريقه چې کومو خلکو په اروپا کې خپره کړه، په هغو کې د ليوناردو نوم تر ټولو زيات دی. (EB IO/817-18)

ولفر ډبلنټ (Wilfrid Blunt) ليکلي دي، فرض کړئ چې که د اسلام توپان نه وای راغلی، نو څه به وای، هيڅ هم نه، چا چې په لويديځ کې د ساينس پرمختګ دومره وځنډاوه، څومره چې رومي هندسې.

دا چې عربي هندسه د اتمې عېسوي پېړۍ په پای کې له هندوستان نه بغداد ته ورسېده، که ژر وروسته لويديځې اروپا ته رسېدلې وای او هلته غوره کړل شوې وای، نو نتيجه به يې دا وه چې ډېرې ساينسي طريقې چې ايټاليا رينسانس ته منسوب کېږي، هغه به څو سوه کاله مخکې ترلاسه شوې وای:

And supposing the tide of Islam had not been stemmed. Nothing so delayed the advance of science in the West as the clumsiness of the Roman numerals. Had the Arabic numerals, which had reached Baghdad from India towards the end of the eighth century, been soon afterwards introduced into and adopted by western Europe as a whole, much of that scientific progress which we associate with the Renaissance in Italy might have been achieved several centuries earlier.

Wilfrid Blunt, *The Times* (London, April 2, 1976)

يو وضاحت

له نوي دهلي نه يو انگليسي کتاب چاپ شوی دی، د ماشومانو او عامو لوستونکيو لپاره دی او په ۲۲ مخونو برخمن دی، نوم يې دی د صفر کيسې:

Dilip M. Salwi, Story of Zeeo, Children's Book Trust.

په کتاب کې ويل شوي چې د صفر تصور په هند کې ايجاد شوی، له دې وړاندې د ډېر شمېر ښودنې لپاره کومه اسانه طريقه نه وه، له يوې طريقې سره سم د ځينو ځانگړو شمېرنو لپاره ځينې الفاظ مقرر وو.

مثلاً سهاسرا (۱۰۰۰)، آیوتا (۱۰۰۰۰)، لکشا (۱۰۰،۰۰۰)، کوټی (۱۰۰۰۰۰۰)، او...

د صفر ايجاد په علم الحساب کې انقلابي بدلون راوست، اوس لوی حسابونه کول ډېر زيات اسانه شول.

برهماگپټ (۶۶۰-۵۹۸) په ملتان کې پيدا شو، په لومړي ځل يې د صفر (زېرو) طريقې ټاکلو کوشش وکړ، خو د ده په دې طريقه کې يو څه خامي وه، له دې وروسته بهاسکر (۱۱۸۵-۱۱۱۴) په نيچاپور کې پيدا شو. په سنسکرت کې يې يو کتاب «ليلاوتي» وليکه، په دې کتاب کې د صفر اصول ډېر په ساده او اسانه شکل بيان کړل شوي وو.

ښاغلي مورتهې په دې کتاب تبصره (ټايمس آف انډيا ۳۰ جنوري ۱۹۸۹) کې کړې ده، ليکلي يې دي: دا خبره زموږ د ملي وياړ احساس ډېروي چې د صفر نظريه په هند کې پيدا شوه.

It boots our sense of national pride to not that th Zero was conceived in India. (P.6)

ليکوال د دې کتاب له لارې خپلو لوستونکو ته په گوته کوي چې هندي شمار لومړی له هنده اسپين ته لاړ، بيا ايټاليا، فرانسې، انگلستان او المان ته ورسېد، هندوستاني شمار په لويديځ کې په پوره توگه ومنل شو.

د هغوی مثل د ریاضي او ساینس لپاره د انقلاب یوه نقطه وگرځېده:

The Indian numbers first entered Spain, then Italy, France, England and Germany... Indian numbers were accepted completely... Their adoption turned to the turning point in the history of mathematics and science.

دا سمه ده چې د صفر د تصور ابتداء په هند کې وشوه؛ مگر دا سمه نه ده چې له هندوستانه نېغ په نېغه لويديځې نړۍ ته ورسېد، دا طريقه د عربو په لاس لويديځې نړۍ ته ورسېده، همدا لامل دی چې په لويديځ کې دې ته د هندوستاني شمېر پر ځای عربي شمېر (Arabic Numerals) وويل شول.

د برتانيکا انسايکلو پېډيا (۱۹۸۴) الفاظ دلته رانقلوو:

Arabic numerals – the numbers, 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9; they may have originated in India but were introduced to the western world from Arabic. (EB-1469)

عربي اعداد يانې له صفر تر ۹ پورې شمېر ايجاد کېدې شي په هند کې شوي وي؛ مگر لويديځې نړۍ ته د عربو په لاس ورسېد، برتانيکا انسايکلو پېډيا بل ځای کې وايي چې د اروپا تر زده کړيالې طبقې پورې دا اعداد د نهمې عيسوي پېړۍ عربي رياضي پوه الخوارزمي د تحريرونو له لارې ورسېدل، الخوارزمي د هندوستاني شمېر اصول په عربي کې وليکل، بيا دا عربي کتاب لاتيني ته په ژباړلو اروپا ته ورسېد. (EB 10/817)

برتريندرسل ليکلي دي چې محمد بن موسیٰ الخوارزمي چې د رياضي او فلکياتو د سنسکرت کتابونو يو عربي ژباړن و، ۸۳۰م کې يې يو کتاب خپور شو، په دولسمه عيسوي پېړۍ کې د دې کتاب ژباړه له عربي نه لاتيني ژبې ته وشوه، همدا کتاب و چې لويديځ ترې په لومړي ځل په دې پوه شو چې موږ ورته عرب اعداد وايو، که څه هم باوري حقيقت ورته بايد هندوستاني اعداد وويل شي، همدې ليکوال (الخوارزمي) په الجبر يو کتاب وليکه چې تر

اسلام، د نوي عصر ځوابگر □ ۸۳

شېارسمې، پېرې پورې په اوبه پېچ کې د نصاب د کتاب په توگه کارول کېده.
Bertrand Russell: A History of modern philosophy (London
1984, p. 416)

د مفسر نظريه که څه هم په هند کې جوړه شوه، مگر تر څو سوو کلونو پورې
دې ته په خپله په هند کې شهرت ترلاسه نه شو، په هند کې هم دې ته هغه
مهال شهرت په برخه شو او زيات شو، کله چې لومړی عربو او بيا اروپا دا
غوره کړله.

د برتانيکا انسایکلوپېډيا مقاله ليکوال ليکي چې ايجاد يې په غالب گومان
هندوانو کړې، د رياضي په تاريخ کې ډېر لوړ اهميت لري، هندي لټريچر د
دې خبرې شاهدي ورکوي چې صفر ممکن دی چې د حضرت مسيح له
زوکړې مخکې معلوم شوی وي؛ مگر داسې هيڅ کومه کتبه نه موندل کېږي
چې له نهمې پېړۍ وړاندې وي:

The invention, probably by the Hindus, of the digit zero has
been described as one of the greatest importance in the history
of mathematics. Hindu literature gives evidence that the zero
may have been known before the birth of Christ, but no
inscription has been found with such a symbol before the 9th
century (EB-1/ 1175)

دا خبره په خپل ذات کې سمه ده چې د صفر د کارولو د تصور ابتداء د يوه
هندوستاني په ذهن کې پيدا شوه؛ مگر هغه وخت په هند کې په پوره توگه
شرک او خيالي تابعداري بشپړ واکمن وو.

له هر څيز سره له اسرار ډک عقايد ترلي وو، نو يو څيزونو ته سخت په بد نظر
کتل کېدل، په دې اساس په پخواني هندوستان کې د صفر تصور ته عمومي
هرکلی ترلاسه نه شو. يو انفرادي ايجاد واوسېد، د اجتماعي هرکلي برید ته
ونه رسېد.

اسلام چې کله د شرک او توهم پرستی ماحول لمنځه یووړ، نو هلته چې څنگه نورو نویو څیزونو ته هرکلی وویل شو، همدا شان د صفر تصور هم بدرگه شو، د هند تخم ته همغږې ځمکه یا کرونده په مسلمان بغداد کې ترلاسه شوه، هلته ونه شوه او بیا د همدې مسلمانانو په لاس اسپن ته په رسېدو په ټولې اروپا وغوړېده.

کرهڼه او اوبو لگونه

په پخوا زمانه کې چې د فطرت کوم مظاهر د خدایي اوصافو وړ گڼل شوي وو، یو یې سیند و، د سیندونو په اړه دا عقیده وه چې په دې کې له اسرار ډک خدایي روح دی، همدا روح سیندونه بهوي او د انسانانو لپاره یې په گټه او زیان تماموي. (EB/17/129)

په پخواني یونان کې سکامندروز (Skamandros) د سیند په اړه دا عقیده وه چې د تولید او زرغونونې وړتیا درلوده، دا چې په ۱۴مه پېړۍ مخکې له مسیح یو یوناني ویناوال وايي چې نجونې یې له واده مخکې په مقدس سیند کې لامبي او وايي چې «سکامندروز، زما لوندتوب ومنې». په بېلابېلو هېوادونو کې داسې جادويي رسوم تر سره کولو رواج پاتې شوی دی چې په هغو کې د سیند اوبه د ښځې حامله کولو لپاره کارول کېدې. (EB-12/882)

سیندونه مقدس گڼلو له امله دا وشول چې خلکو د سیندونو عبادت شروع کړ، د دې په نوم یې منښتې او قربانۍ وړاندې کړې، په دې توگه د سیندونو د تقدیس نظریې د سیندونو د تسخیر ذهن پیدا کولو ته پرېښود، خلکو سیندونو ته د سپېڅلو خدایگوتو په شکل کتل، نه د یوې عامې طبیعي پېښې په توگه چې په ساده انساني تدبیر سره یې وکاروي.

همدا لامل دی چې په پخوا زمانه کې د سیندونو کرهڼیزه کارونه ډېره وه، د اوبو لگونې تاریخ په حیرانوونکې توگه د انسان له نوي تاریخ سره اړیکه لري.

د اسلام له لارې چې کله د توحيد انقلاب راغی او انسان ته دا معلومه شوه چې سيند يو مخلوق دی، نه خالق، يو بنده دی، نه خدای.

له دې وروسته دا ممکن شوه چې انسان په لويه کچه سيندونه د خپلې گټې لپاره د کارولو فکر وکړي، همدا لامل دی چې موږ په تاريخ کې دا لولو چې د اسپين مسلمانانو چې په څومره پراخه پيمانه د اوبو لگولو نظام جوړ کړ، د دې بل مثال له دې وړاندې په بل قام کې نه ترلاسه کېږي.

د اسپين مسلمانانو کرهڼې ته دومره وده ورکړه چې يو پوره فن وگرځېد، هغوی د ونو مطالعه وکړه او د ځمکې له خاصيت يې اشنايي ترلاسه کړه، د اسپين زرگونه مربع ميله ځمکه چې دښته پاتې وه، مسلمانانو په مېوه لرونکيو ونو او گډېدونکو فصلونو په شکل جوړه کړه، وريجي، گني، زعفران، شفتالو او... چې په اوسني اسپين کې په کثرت سره مونده کېږي، د همدې مسلمانانو په لاس اسپين ترلاسه کړي دي، هغوی د اندلوسيه او اشيلي په ولايتونو کې د زيتون او خرما کښت ته په زړه پورې وده ورکړه، د غرناطه او مالقا په سيمو کې د انگورو پيداوار په پراخه کچه وشو.

چارلس سينو بوس (فرانسوي ليکوال) ليکلي دي چې اسپيني عربو د نهرونو له لارې د اوبو لگونې طريقه غوره کړه، لوی - لوی ځاگانې يې وکيندلې چې د اوبو د نويو سرچينو معلومات يې وکړل، انعامونه يې ورکړل.

په مختلفو برخو د ځمکې کې د اوبو د وېش اصطلاح گانې وضع شوې، په اسپين کې د اوبو لگونې لپاره لوی - لوی نهرونه جوړ کړل شول او بيا ترې وړې - وړې ويالې بېلې شوې، پر مټ يې د بلنیه (Valencia) دښته سيمه سمسوره شوه.

هغوی د نهر خپلواکه اداره جوړه کړه چې له مخې به يې په نهرونو کې د اوبو اړوند هر ډول معلومات ترلاسه کولی شول.

اسپيني کرهڼې ته چې عربو کومه وده ورکړه، د دې يادونه پروفيسور هټي کړې ده، ليکلي يې دي چې دا کرهڼيزه وده د مسلمان اسپين په زړه پورې

کارنامو کې یوه هغه وه او د دې هېواد لپاره د عربو یوه مستقلة ډالۍ وه.
د اسپین باغونه نن هم د هغوی د نښې په توګه خوندي دي:

This agricultural development was one of the glories of Moslem Spain and one of the Arab's lasting gifts to the land, for Spanish gardens have preserved to this day a "Moorish" imprint. (*History of the Arabs*, p. 528)

برتریندرسل د مسلمان اسپین یادونه کړې، لیکلي یې دي چې د عربو د اقتصاد یو مخکښ صفت د هغوی کرهڼه وه، په ځانګړې توګه د هغوی ډېر په ماهرانه انداز کې د اوبو لګولو نظام جوړول چې هغوی له خپلو صحرايي ژوند زده کړي و چې هلته اوبه ډېرې لږې وې، د اسپین زراعت نن هم د عربو د اوبو لګونې له نظامه ګټه اخلي:

One of the best features of the Arab economy was agriculture, particularly the skillful use of irrigation, which they learned from living where water is scarce. To this day Spanish agriculture profits by Arab irrigation works. (*A History of Western Philosophy*, p. 416)

دا یو حقیقت دی چې اسپین ته کوم مسلمانان ولارل، هلته یې یو نوی کرهڼیز انقلاب جوړ کړ، هلته یې د کروندو او باغونو اوبو لګولو داسې نظام رامنځته کړ چې مثال یې تر دې وړاندې تاریخ کې نه ترلاسه کېږي. برتریندرسل په عجیبه توګه د هغوی دا کارنامه د هغوی له صحرايي ژوند سره تړلې ده، دا توجه سر تر پایه یې معنا ده.

حقیقت دا دی چې د هغوی د دې کارنامې اصل سبب هغه موحدانه انقلاب و چې د عربو ذهن یې له یوې مخې بدل کړ.

مخکې خلکو به سیندونو، چینو او سمندرونو ته د خدای په بڼه کتل، د درناوي وړ څیزونه یې ګڼل، نه د کارولو او تسخیر څیزونه، عربو د خپل بدل

شوي ذهن له مخې دا څيزونه د مخلوق په شکل کې وکتل، په هغه نظر يې وروکتل چې څه ډول يې مسخر کړي او په خپل کار او گټه يې راولي، همدا هغه ذهني انقلاب دی چې عرب يې د دې وړ کړل چې د کرهڼې او اوبو لگونې په نړۍ کې تاريخي کارنامه ترسره کړي شي. د صحرا ژوند چېرته چې اوبه لږې مونده کېږي، هلته د اوبو رسولو اصول څه ډول زده کېدی شي.

برترينډرسل ته د عربو د دې صفت سم ماخذ معلوم نه و؛ ځکه يې بېخي په نا اړوند ډول دوی د دوی له بې اوبو او بې زرغونې ژوند سره وتړل؛ حالانکه په سمه توگه له هغه ذهني انقلاب سره تړل کېږي چې د توحيد له لارې پکې پيدا شوی و.

دا د موحدانه ژوند پايله وه؛ نه د صحرايي ژوند.

د تاريخ علم

په اوسنۍ زمانه کې د تاريخ د مطالعې طريقه دا ده چې ملت (Nation) د يونټ په گڼلو سره د تاريخ مطالعه کېږي، آرنلډ ټواين يې په دې کې په بدلون راوستلو دا وکړل چې تهذيب (Civilization) يې د تاريخي مطالعې لپاره د يونټ گڼلو کوښښ کړی دی. (EB-X/76)

خو د دواړو نظرياتو گټه خلاصه يوه ده، د دواړو مدعا دا ده چې تاريخ د کوم يو فرد تابع نه کړل شي؛ بلکې د ټولو انساني گروه ټولې بوختياوې او هڅې د تاريخ د مطالعې موضوع وگرځول شي.

د اوسنۍ زمانې تاريخ ته که انسان نامه وويل شي، نو د پخوانۍ زمانې تاريخ يوازې شاه نامه کېږي. په پخوا زمانه کې د پاچاهانو د تاريخ نوم تاريخ و، دا يوازې د اوسنۍ زمانې خبره ده چې تاريخ د يوه پير علمي، اقتصادي، ټولنيز، سياسي او تمدني احوالو د مطالعې هم معنا گڼل کېږي.

ته وا چې پخوانی تاریخ د عام انسانیت پاتې والی و، په هغه کې عام انسان د یادولو وړ نه و، د یادولو وړ یوازې یو شخص و او هغه هماغه و چې په سر بې د پاچاهۍ تاج ځلېده، د تاریخ شاه نامه کولو دا مزاج دومره ډېر زیات شوی و چې د غیر شاهانو واقعات له سره د یادونې وړ نه گڼل کېدل، هغه که په خپل ذات کې هر څو ډېر ستر هم وو، د دې کیسې یو عجیب مثال هغه دی چې د پیغمبرانو اړوند دی، د انساني تاریخ ښایي تر ټولو ډېره عجیبه واقعه دا ده چې په تاریخ همغه خبره له لیکلو پاتې شوه چې تر ټولو ډېره د اهمیت وړ وه، دا د هغو سپېڅلو هستیو حالات دي چې پیغمبر ورته وایه شي. د انسانیت په مدون تاریخ کې د پاچاهانو پوره او بشپړې یادونې دي، د هغوی له ودانیو تر پوځي مشرانو پورې حال راغلی دی؛ مگر د خدای پیغمبرانو چې په خپله زمانه کې کوم کار کړی د هغې مدون په انساني تاریخ کې هیڅ یادونه نه لیدل کېږي.

که د هندوستان د خپلواکۍ داسې تاریخ ولیکل شي چې په کې د گاندي نوم نه وي؛ که د شوروي داسې تاریخ ولیکل شي چې د لېنن له یادونې خالي وي، نو داسې تاریخ به خلکو ته ډېر عجیبه معلوم شي.

مگر تر دې هم ډېر عجیبه پېښه دا ده چې د انسانیت مدون تاریخ د هغو روحاني هستیو له یادونې په پوره توګه خالي دی چې پیغمبر ورته ویل کېږي، په دې کې یوازې د وروستي پیغمبر استناد او د دې لامل دا دی چې هغه په خپله دا تاریخ بدل کړ چې په پایله کې په ماضي کې بیا - بیا رامنځته کېده. په ماضي کې دا عظیم تاریخي بدلون ځکه وشو چې د پخوا تاریخپوهانو په نزد یوازې «پاچا» او ورسره اړیک لرونکي مسالې د یادونې وړ وې.

له دې پرته نور څیزونه یې په نزد له سره د دې وړ نه وو چې یادونه یې وشي، د غیر واکمنو حال دا و چې د هغوی حقیقي واقعات به هم د یادونې وړ نه گڼل کېدل؛ مگر له واکمن سره اړیکې لرونکې فرضي افسانې هم داسې په اهتمام سره لیکل کېدې، ته وا ډېر لوی حقیقت دی، د مثال په توګه، د مصر-

اسلام ۱ د نوي عصر ځوابگر □ ۸۹

ساحلي ښار اسکندريه، سکندر اعظم په ۲۳۲ ق.م کې جوړ کړ، د همدې په نوم دی اسکندريه (Alexandria).

د سکندر دې شاهي کارنامې په اړه د هغه وخت مورخينو چې کومې حيرانوونکې کيسې ليکلي دي، يوه يې دا ده چې کله سکندر د سمندر په غاړه د دې ښار جوړونه پيل کړه، نو بحري شيطانانو مزاحمت وکړ. له هغې وروسته سکندر د لرگيو او ښښو يو بکس تيار کړ، د دې په مرسته يې په سمندر کې غوږه ووهله، د سمندر تل ته ورسېد، هلته يې سمندري شيطانان وليدل، د هغوی تصويرونه يې واخيستل، بيا يې له هغو تصويرونو سره سم يې د هغوی معدني مجسمې جوړې کړې او دغه مجسمې يې د اسکندريه په بنيادونو کې ښخې کړې، له دې وروسته چې کله سمندري شيطانان راغلل او ويې ليدل چې د هغوی د جنس خلک يې وژلي او په بنياد کې يې ښخ کړې دي، نو له وېرې وتښتېدل.

له اسلام وړاندې په ټول پخواني پېر کې همدا د ټولې نړۍ حال و، په معلوم انساني تاريخ کې عرب مورخ ابن خلدون (۱۴۰۶ - ۱۳۳۲ م) لومړنی شخص و چې د تاريخ ليکنې فن يې بدل کړ او تاريخ يې د شاهنامې له پېر نه په راويستو انسان نامې پېر ته ننويست، ده تاريخ د علم الملوك پر ځای علم الاجتماع وگرځاوه، حقيقت دا دی چې هغه علم چې په اوسني زمانه کې ورته د اجتماع علم (Sociology) وايه شي، دا د همدې ابن خلدون کارنامه ده.

ابن خلدون د ځان په اړه ليکلي دي چې دی د يوه نوي علم (علم العمران) بنسټگر دی او دا خبره يې له اختلافه سمه ده.

دا په اصل کې ابن خلدون دی چې اروپا ته يې د نوي فن تاريخ ورکړ او خپله ابن خلدون ته چې له کوم څه دا څيز ترلاسه شوی و، هغه اسلام و، اسلامي انقلاب ابن خلدون پيدا کړ او ابن خلدون د تاريخ نوی فن پيدا کړ، ابن خلدون چې د تاريخ په نظريه کې کوم بدلون راوست، د دې اعتراف د شلمې پېړۍ مشهور انگرېز تاريخ پوه آرنلډ ټاين يې په دې الفاظو کړی دی

چې ابن خلدون د تاريخ يوه فلسفه پيدا كړه، دا بې له شكه د خپل اصل تر ټولو ستر علمي كار دی چې كله هم كوم ذهن په كومه زمانه كې بيا په كوم مقام پنځولی وي.

A phihiy of history which is ndoubtedly the greatest work of its kind that has ever yet been created by any mind in any time or place. (EB-9/148)

په همدې توگه رابرت فلنټ (Robert Flint) په دې لويو الفاظو كې د ده د عظمت اعتراف كړی دی چې د تاريخ نظريې جوړوونكي په توگه يې په هر پېر يا هم هېواد كې خپله ثاني نه درلوده، تر دې پورې چې له ده درې سوه كاله وروسته وايكو (Vico) پيدا شو، اپلاطون، ارسطو، آگستين د دې هم رته وو:

As a theorist on history he had no equal in any age or country until Vico appeared, more than three hundred years later. Plato, Aristotle and Augustine were not his peers. (EB-9/148)

پروفیسور هتي ليكلي دي چې د ابن خلدون شهرت د هغه د مقدمې له امله دی، په خپل دې كتاب كې يې په لومړي ځل د تاريخي حالاتو يوه داسې نظريه وړاندې كړه چې پكې د آب و هوا او جغرافيه طبيعي حقايقو ته د تاريخ په علم كې رېښتونی ځای ورکړ او د دې ترڅنگ يې روحاني او اخلاقي طاقتونه هم چې په تاريخ باندې اغېز كوي، د قومي عروج و زوال قوانينو وضع كوونكيو په توگه ابن خلدون ته د دې موندونكي ويل كېږي؛ لكه څنگه يې چې په مقدمه كې خپله هم ځان ته همدا حيثيت وركړی دی، ابن خلدون د تاريخ واقعي امكانات او د هغو رېښتونی اصل رامنځته كړ، لږ تر لږه د ټوليز علم حقيقي بنسټگر دی. هېڅ عرب ليكوال، آن كوم اروپايي مصنف داسې نشته چې تاريخ ته يې په داسې جامع او فلسفيانه انداز كتلي وي.

د ناقدينو له همغږي راي سره سم، ابن خلدون تر ټولو لوی تاريخي فلسفي و چې اسلام پيدا کړ، بلکې هغه په ټولو زمانو کې پيدا کېدونکيو خلکو کې تر ټولو لوی فلسفي مورخ حيثيت لري؛

P.K.Hill, History of the Arabs, London 1970, p. 568.

ابن خلدون دخپلې مقدمې په لومړۍ برخه کې عام اجتماعيات بيان کړي دي، په دويمه او درېيمه برخه کې يې سياسي اجتماعيات بيان کړي دي، په څلورمه برخه کې د ښاري ژوند اجتماعياتو يادونه ده، په پنځمه برخه کې د اقتصادي اجتماعياتو بيان دی، په شپږمه برخه کې د علم الاجتماع بيان دی، هر څپرکي يې له علمي پلوه ډېر لوړ دی، په دې توگه هغه د يوه داسې تاريخ د علم بنياد ږدي چې يوازې د پاچاهانو په احوال نه راڅرخي، بلکې په پراخه کچه د ټول ملت په اقتصاد، سياست، تعليم، مذهب، اخلاق او تمدن راڅرخي.

د تاريخ د علم محققينو په عام ډول دا منلې ده چې د عبدالرحمن ابن خلدون تر راڅرگندېدو پورې د تاريخ فن په نا پرمختللي حالت کې پروت و، ابن خلدون لومړنی شخص دی چې د تاريخ د نوي فن آغاز يې وکړ، مگر پوښتنه دا ده چې خپله د ابن خلدون لپاره دا څنگه ممکن شوه چې يو داسې شاهکار ومومي چې له ده وړاندې بل هيڅ شخص ونه موندی شو، د دې خواب د ادی چې نور مورخين له اسلام وړاندې پيدا شول او ابن خلدون له اسلامي انقلاب وروسته پيدا شو، ابن خلدون په اصل کې د اسلامي انقلاب لاسته راوړنه وه او همدا هغه څيز دی چې ابن خلدون يې ابن خلدون وگرځاوه.

د تاريخ د فن په پرمختگ کې بيا ځل هماغه څيز حایل و چې په مذهبي اصطلاح کې ورته شرک وايه شي، له اسلام وړاندې ټوله زمانه د خدايي پاچاهانو زمانه وه، ځينو پاچاهانو نېغ په نېغه د خدايتوب دعوه کوله او له خلکو به يې خپل پرستش کاوه، ځينو پاچاهانو خپل ځانونه د خدای تجسيم

يا بېي نايب گنل، په ولسونو يې دا عقیده وېشلې وه چې په خپل رعیت ورته د غوڅې واکمنۍ اختیار ترلاسه دی.

ځينو پاچاهانو په لفظي توګه خو د خدايي دعوه نه کوله؛ مګر عملاً يې په مملکت کې همغه فضا وه چې په نورو ملکونو کې مونده کېده. (EB-V/816) اسلام دا حالت بدل کړ، اسلام د توحيد په بنياد هغه انقلاب رامنځته کړ چې له هغې وروسته په پاچا او نا پاچا کې هيڅ توپير پاتې نه شو، ټول انسانان يو شان د يو آدم او حوا اولاد وګنل شول.

د انساني برابري له دې عظيم انقلاب وروسته دا ممکن شوه چې يو ابن خلدون دې پيدا شي چې «پاچا» د مرکز په توګه د فکر کولو پر ځای دې عام انسانيت په مرکز ګرځولو فکر وکړي او بيا دې د نوي تاريخ علم بنياد کېږدي. د اسلام د پيغمبر صلی الله عليه وسلم زوی ابراهيم په مدينه کې پيدا شو، د يو نيم کال په عمر کې د شوال په ۱۰مه هـ (۶۳۲م) کې ومړ، تصادفاً په همدې ورځ لمر تندر ونيوه، په پخوا زمانه کې چې د کوم شرک رواج و، په هغو کې يو دا و چې د پاچا يا بل لوی انسان مرګ به کېده، نو لمر يا سپوږمۍ به تندر نيول، ته وا آسمان د لويو انسانانو په مرګ غم نمانځي.

د اسلام د پيغمبر حيث هغه وخت د عرب پاچا و، دا چې د مدينې ځينو مسلمانانو د پخواني تصور له مخې وويل چې د لمر تندر نيونه د ابراهيم مړينې له امله وشوه، کله چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم خبر شو، نو سم له واره يې ترديد کړه، په دې لړ کې مختلف روايتونه د حديث په کتابونو کې راغلي دي، يو روايت دا دی:

«عَنْ التُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ خَرَجَ يَوْمًا مُسْتَعْجِلًا إِلَى الْمَسْجِدِ وَقَدْ انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ، فَصَلَّى حَتَّى انْجَلَتْ، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا يَقُولُونَ: إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْخَسِفَانِ إِلَّا لِمَوْتِ عَظِيمٍ مِنْ عَظَمَاءِ أَهْلِ الْأَرْضِ، وَإِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْخَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا خَلِيقَتَانِ مِنْ خَلْقِهِ، يُحْدِثُ اللَّهُ فِي خَلْقِهِ مَا يَشَاءُ، فَأَيُّهُمَا انْخَسَفَ

فَصَلُّوا حَتَّى يَنْجَلِيَ أَوْ يُحْدِثَ اللَّهُ أَمْرًا (سنن النسائي / حديث نمبر ۱۴۹۰)
 يانې نعمان بن بشير روايت کوي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په بېره
 يوه ورځ ووت، جومات ته لاړ، هغه ورځ لمر تندر نيولی و، لمونځ يې وکړ،
 تر دې پورې چې لمر پاک شو، بيا يې وفرمايل چې د جاهليت خلکو به ويل
 چې لمر او سپوږمۍ هغه وخت تورېږي، کله چې د ځمکې په لويو خلکو
 کې د چا مرگ رامنځته شي؛ مگر حقيقت دا دی چې په لمر و سپوږمۍ کې
 د چا مرگ و ژوند له امله تندر نه راځي، دا دواړه د الله تعالى له مخلوقاتو دوه
 مخلوقه دي، الله په خپلو مخلوقاتو چې څه وغواړي کوي يې.

نو کله چې په دواړو کې کوم تندر ونيسي، نو تاسې لمونځ وکړئ، تر چې
 لمنځه لاړ شي، يا الله تعالى کومه خبره ښکاره کړي.
 د پخوا زمانې واکمن د خلکو دې ډول شرکي خيالاتو سرپرستي کوله، دې
 لپاره چې په خلکو يې عظمت سيوري وي.

په معلوم تاريخ کې د اسلام پيغمبر لومړنی واکمن دی چې د دې ډول بې
 بنياده عقايدو ترديد يې وکړ، په دې توگه يې انسان ته يو نوی ذهن ورکړ، د
 يو انسان او بل انسان توپير يې په فکري او علمي توگه ختم کړ، دا مفروضات
 او توهمات يې بې بنياده وگڼل چې له مخې يې داسې خيالونه د خلکو په
 ذهنونو کې راسخ شوي وو.

کله چې په ټول عرب د اسلام غلبه وشوه، نو پيغمبر صلى الله عليه وسلم په
 خپل وروستي عمر کې نږدې له سل زره پورته صحابه وو سره حج ته ولاړ، په
 دې حج کې يې د عرفات په ميدان هغه تاريخي خطبه ورکړه چې د مخه ښې
 (حجة الوداع) خطبه ويل کېږي.

دا خطبه گويا د عرب واکمن په حيث د انساني دستور عام اعلان و، ويې
 فرمايل: ای خلکو! واورئ، ټول خلک له يوه سړي او ښځې پيدا کېدل شوي
 دي، په دوی کې چې کوم په ښکاره ډول توپير دی، دا يوازې د پېژندنې او
 پېژندگلو لپاره دی، له تاسې نه الله ته نږدې تر ټولو دروند شخص هغه دی

چې تر ټولو ډېر له الله نه ډارېږي.

کوم عربي ته په کوم عجمي هيڅ توپیر او فضیلت نشته او نه کوم عجمي ته په کوم عربي. د تور په سپین او سپین په تور. هيڅ فضیلت نشته. د فضیلت څیز یوازې تقوا ده. (مسند احمد، حدیث نمبر ۲۳۴۸۹)

بیا یې وفرمایل چې واورئ. د جاهلیت هره خبره او هره کیسه زما د قدمونو لاندې ښخه شوه «الا کل شیء من أمر الجاهلیة تحت قدمي موضوع» السيرة النبوية لابن کثیر، جلد ۴، مخ ۳۴۰.

په پخوا تاریخ کې په لومړي ځل داسې وشول چې د وخت یوه واکمن په انسانانو کې د هر ډول لوړ ټیټ او هر ډول دروغجن امتیاز عملاً لمنځه یووړ. له دې وروسته په انساني نړۍ کې یو نوی تهذیب پیدا شو چې په هغه کې ټولو انسانانو یو شان حیثیت درلود. له رسول الله صلی الله علیه وسلم وروسته چې کوم خلک د اسلامي نړۍ واکمن وگرځېدل، هغوی که څه هم د پخواني آبادې نړۍ د ډېرې پراخې برخې واکمن وو؛ مگر د مهاتما گاندهي په الفاظو. هغوی که څه هم د یوه پراخ سلطنت خاوندان وو؛ مگر په خلکو کې د فقیرانو غوندې اوسېدل.

Though they (Abu Bakr and Umar) were masters of vast empire, yet they lived the life of paupers.

دا انقلاب دومره مزبوط و چې په وروسته پېر کې چې کله د حکومت په اداره کې گډوډي راغله او د «خلیفه» پر ځای «سلطان» راغی. بیا هم د اسلامي تهذیب د فشار له مخې دا حال و چې یو سلطان به د پخوا په څېر پاچا نه شو پاتې کېدی. په دې لړ کې د اسلام په تاریخ کې بې شمېره پېښې شته دي. دلته یوازې یوه پېښه رانقلوو.

سلطان عبدالرحمن الثاني (۲۳۸ - ۱۷۶هـ) د مسلمان اسپن باتجربه پاچا و. د «الزهرا» په نوم یې دومره لوی محل جوړ کړ چې د محل کلمه ورپورې ډېره کوچنۍ ښکاره کېده. نو ځکه د زهرا قصر پر ځای مدینه الزهرا ونومول شو. د

سلطان عبدالرحمن ثاني واقعه ده، يو کال يې د روژې په مياشت کې يوه روژه قضا کړه، له شرعي عذر پرته يې يوه روژه ونه نيوله، خو د پاچا په توگه يې دا همت ونه شو چې خپل ځان له قانونه پورته وگڼي، دا چې د قرطبي علماء يې دربار ته وبلل او خپل مشکل يې ورته ووايه، د عام سړي په توگه يې ترې فتوا وپوښته، علامه مقري ليکلي دي چې د علماوو په مجلس کې امام يحيى بن يحيى هم موجود و، امام يحيى د معاملې په اورېدو فتوا ورکړه چې پاچا په دې غلطۍ د کفارې په توگه پرلپسې شپېته ورځې روژه بايد ونيسي، کله چې يې فتوا ورکړه، له محل بهر ووت، نو يوه عالم ورته وويل چې حضرت! په شريعت کې شپېته مسکينانو ته د ډوډۍ خوړلو حکم خو و. بيا مو پاچا ته دومره سخته فتوا ولې ورکړه، تاسې خو دا فتوا هم ورکولې شوه چې پاچا د يوې روژې په بدل کې شپېته مسکينانو ته ډوډۍ ورکړي.

امام يحيى وويل چې د پاچاهانو لپاره شپېته خلکو ته ډوډۍ ورکول کومه سزا نه ده. (نفح الطيب، جلد ۲، مخ ۱۱-۱۰)

دا چې د اندلس تاريخ وايي چې سلطان عبدالرحمن (الثاني) بن الحكم د امام يحيى فتوى په منلو پرلپسې شپېته روژې ونيولې او کوم غبرگون يې هم ښکاره نه کړ، حتی چې امام يحيى يې له خپلې مذهبي دندې لرې هم نه کړ. دا د هغه انقلاب اغېز و چې اسلام پيدا کړ، دې انقلاب د پاچا او رعايا توپير ختم کړی و، دې انقلاب د انساني برابري يو ماحول جوړ کړی و چې کوم شخص ځان له نورو برتر او غوره نه شي گڼلی، د پاچا همت هم نه کېده چې ځان له عامو انسانانو ممتاز وگڼلی شي او د ځان لپاره د قانون د پابندۍ اړتيا ونه گڼي.

حالانکه له اسلامي انقلاب مخکې دا يوه منل شوې خبره گڼل کېده چې پاچا له عامو انسانانو لوړ حيثيت لري، مثلاً د اسلام د پيغمبر هم عصر رومي پاچا هرقل (Heraclius) که څه هم خپل ځان ته مسيحي ويل؛ مگر له خپلې خورزې سره يې نکاح وکړه چې له مسيحي شريعت سره خلاف و:

He had married his niece, Matrina, thus offending the redgius
Scruples of many of his subjects, who viewed his second
marriage as incestuous. (EB- 8/ 782)

خلکو ته معلومه وه چې دا یوه حرامه نکاح وه؛ مگر سربېره پر دې ټولو
خلکو خاموشي غوره کړه، د دې لامل دا و چې هرقل «پاچا» و او پاچا حق
درلود چې هرڅه وغواړي ویې کړي، له عام انساني معیار سره نه شي ناپ
کېدلی او کچ کېدلی.

په تېره زمانه کې مختلف قسم خرافاتي او شرکي عقایدو له مخې د پاچا د
عظمت لوی تصور د خلکو په ذهنونو خور شو، هغوی پاچا له ځانونو لوړ
ترین مخلوق وګاڼه، خپله پاچا هم د ځانګړو رسومو، آدابو له مخې د دې
ذهن پوره تصدیق کاوه، په هغو حالاتو کې پاچا ته په خپل مملکت کې
هماغه د عظمت مقام ترلاسه شو چې په پراخو کایناتو کې د خدای لپاره ګڼل
کېده، په قدرتي توګه د تاریخ جوړونې فن له دې اغېزمن شو او تاریخ عملاً
د پاچاهانو د یادونې نوم پاتې شو. په عربو کې او نورو هېوادونو کې چې کله
اسلامي انقلاب راغی، نو څنګه یې چې لمر و سپوږمۍ له خدایي منصبه لرې
کړل، په دې توګه یې پاچاهان هم د لوی عظمت له مقامه کېښته کړل، اوس
پاچا هم هماغه شان یو انسان و، څنګه چې عام خلک انسانان وو. د اسلامي
انقلاب اثرات د اسیا او افریقا او اروپا زیاتره ابادې نړۍ ته ورسېدل، په دې
سره په نړیواله کچه یو نوی ماحول پیدا شو، په خلکو کې یو نوی سوچ
راپورته شو، پخواني شاهي مرکزي (King - Centred) ذهن پای ته ورسېد او
پر ځای یې انسان مرکزي (Man Centred) ذهن پیدا شو.

د تاریخ د علم له مخې د دې ذهن لومړنۍ ستره څرګندونه عبدالرحمن ابن
خلدون (۱۴۰۶ - ۱۳۳۲) و، هغه د العبر په نوم د عربو تاریخ ولیکه چې بشپړ
نوم یې: «كتاب العبر و دیوان المبتدا والخبر في ایام العرب والعجم والبربر
ومن عاصرهم من ذوي السلطان الاکبر» په اوسني پېر کې دا کتاب د ابن

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۹۷

خلدون تاريخ په نوم چاپ شوی دی، خو د ابن خلدون اصل کارنامه د هغه د تاريخ په فن هغه مفصله مقدمه ده چې د ابن خلدون مقدمې په توگه يې ليکلې ده. دا مقدمه له اصل کتاب نه ډېره قيمتي گڼل کېږي؛ ځکه چې په ځانگړې توگه «د ابن خلدون مقدمه، مقدمه ابن خلدون» په نوم بيا - بيا په مختلفو ژبو کې چاپ شوې ده. مورخ المقریزي د ابن خلدون شاگرد و، ابن خلدون په پنځلسمه عيسوي پېړۍ کې د مصر په اهل علمو اغېز وکړ، له دې وروسته په نورو هېوادونو کې يې تاريخي طرز فکر خور شو. د ۱۸۶۰ او ۱۸۷۰ ترمنځ د ده د مقدمې پوره ژباړه په فرانسوي ژبه کې وشوه او خپره شوه. په دې توگه د ابن خلدون تاريخي افکار اروپا ته خواره شول، هلته ورته تود هرکلی وشو، بالاخر په ۱۷مه پېړۍ کې وایکو (Giambattista Vico) او نور لويديځ مورخين پيدا شول.

هغوی دا کار لا پسې مخ ته يووړ، تر دې پورې چې هغه څيز په وجود کې راغی چې د تاريخ نوی علم ورته ويل کېږي.

څلورم څپرکی

انساني برابري يا ورته والی

د ټولو فلسفيانو او مفکرينو د خوښې خوب او ارمان انساني برابري او ورته والی دی؛ مگر محمد صلی الله علیه وسلم د تاریخ لومړنی انسان دی چې راوړي اسلامي انقلاب یې په ټول تاریخ کې د لومړي ځل لپاره انساني برابري نه د عمل جامه واغوسته، د دې اعتراف په عام ډول سنجیده اهل علمو کې دی، د مثال په توګه سوامي ویویکانند په خپل چاپ لیک (نمبر ۱۷۵) کې ویلي وو: زما تجربه ده چې که کله کوم مذهب تر عملي برابري پورې تر باوري بریده رسېدلی دی، نو هغه اسلام او یوازې اسلام دی:

My experience is that if ever any religion approached to this equality in an appreciable manner, it is Islam and Islam alone.

د دې تاریخي استثنا سبب هم هماغه شرک و چې په نورو پرمختګونو کې ځنډ ګرځېدلی و، د شرک غلبې په انسانانو کې نااندوولي جوړه کړې وه، د توحید غلبې په خلکو کې د انساني برابري نظام قایم کړ.

اصل دا دی چې په انسانانو کې په فطري او طبیعي توګه ډېر توپیر دی، مثلاً څوک تور دی او څوک سپین، څوک شتمن دی، څوک غریب، څوک حاکم دی او څوک محکوم، دا توپیر د قرآن په (الحجرات ۱۳: ۴۹) په الفاظو د تعارف لپاره دی، نه د امتیاز لپاره، دا توپیر د درجه بندۍ لپاره نه دی؛ بلکې د دې لپاره دی چې که دا ډول توپیر نه وي، نو د دنیا کاروبار په ښه توګه مخته نه شي تلای.

په پخوا زمانه کې د شرک تر اغېز لاندې چې کومه خیالي تابعداري پیدا شوه،

دې چې په کوم ډول د طبيعي مظاهرو په اړه غير واقعي نظريات قايم کړل، په همدې توگه د انسانانو په اړه هم په ټوله نړۍ کې غير واقعي نظريات رامنځته شول او په پېړيو کې پاڅه شول او د قومونو په دودونو کې ورگډ شول؛ مثلاً د همدې له اغېز نه چېرته د ذات عقیده جوړه شوه او ويل کېدل چې ځينې خلک د خداى له سر څخه پيدا شوي دي او ځينې د خداى له پښو نه، په دې توگه د لوړ او ټيټ ذات وېش دود شو، همدا شان د پاچاهانو په اړه دا عقیده وگرځېده چې هغوى د خدايگوتو له نسله دي او عام خلک د دې لپاره دي چې خدمت يې وکړي چېرته دا نظر وضع شو چې ځينې خلک پيدايشي لوړ نسله دي او نور خلک پيدايشي ټيټ نسله.

دا تفريق او نابرابري يو ځل بيا د شرک تر اغېز او سرپرستۍ لاندې دود شول او له پېړيو را روان وو، په تاريخ کې د دې تسلسل قايم شو، حتى چې دا ذهن جوړ شو چې څنگه چې شپه تورتم کېږي او ورځ روښانه کېږي، له مقدراتو دي، همدا شان د انسانيت تفريقات هم له مقدره دي، په ابدي توگه ولاړ دي، لمنځه نشي وړل کېدى.

د دې پېر راوستنې لپاره د شرک او خيالي تابعدارۍ غلبه لمنځه وړنه وه؛ مگر د زرگونه پيغمبرانو په راتلو برسېره لمنځه يونوړل شوه، د محمد صلى الله عليه وسلم «خاتم الرسل» راتلنې تقاضا وه چې دا هم عملاً لمنځه يووړل شي چې الله تعالى يې ځانگړتيا مرسته وکړه او له ځان سره يې د خپلو صحابه وو په اخيستلو هغه فکري او نړيوال انقلاب رامنځته کړ چې له هغې وروسته ددې نظريې ريښه وويستل شوه، د نابرابرۍ نظريه د تل لپاره بې ځمکې شوه او وچه شوه.

په عربو کې د شرک نظام لمنځه تلو وروسته محمد صلى الله عليه وسلم د مخه بڼې وينا (حجة الوداع) پر مهال چې کومه وينا وکړه، يو څه الفاظ يې دا وو:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ، وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ، وَلَا

أَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ، وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ، إِلَّا بِالتَّقْوَى) (مسند احمد، حديث
 نمبر ۲۰۴۴) وفي رواية: أَبُوكُمْ آدَمُ، وَآدَمُ خَلِقَ مِنْ تُرَابٍ (كشف الاستار
 للهيتمي، حديث نمبر ۲۰۴۴)

ياني کوم عربي په عجمي او عجمي په عربي کوم غوره والی نه لري، تور په
 سپين او سپين په تور کوم فضيلت نه لري، پرته له تقوا، په يوه روايت کې
 دي: ناسې ټول د آدم اولاد ياست او آدم له خاورې و.
 د اسلام د پيغمبر صلی الله عليه وسلم دا اعلان يوازې د يو وخت لپاره نه و،
 تر قيامته پورې پاتې کېدونکي دين لوري ته گويا يو ابدي اعلان و، هغه
 يوازې د «څه کول پکار دي» لفظي تلقين نه و؛ بلکې د «څه شوي دي»
 رښتوني اطلاع وه، دا چې يو طرف ته دا اعلان وشو او بل لوري ته پرې نېغ په
 نېغه عمل شروع شو، په انسانيت کې د تفريق ټول مصنوعي دېوالونه راوپېدل
 او انسانيت يوې نوې نړۍ ته ورسېد چې لور تپست نه و چېرته چې د
 اخلاقي صفتونو پر بنياد سړي ته په ټولنه کې درجه ترلاسه کېده؛ نه په نسلي
 اړيکه يا د پيدايښي اتفاق له مخې.

يوه واقعه

په لومړۍ زمانه کې چې به چا ته د ټولنيز امتياز تجربه کېدله، نو دا به يې د
 خپل مقدر پايله گڼله، غلی به پاتې کېده.
 په پخوا زمانه کې په لومړي ځل دا پېښه وشوه چې د حضرت عمر فاروق
 رضي الله عنه په زمانه کې د مصر مسلمان والي (عمرو بن العاص) زوی يو
 قبطي په لختو واهه او ورسره دا وايي چې: خذها وأنا ابن الأكرمين (دا واخله،
 زه يو دروند زوی يم) دې قبطي ته د نوي انقلاب په اړه خبر و، له مصر روان
 شو، مدينې ته راغی او دويم خليفه عمر فاروق رضي الله عنه ته يې شکايت
 وکړ چې د والي زوی په ناحقه په لختو وهلی دی، دويم خليفه سم له واره

خپل يو ځانگړی سړی مصر ته لېږي چې هلته لار شي او عمرو بن العاص او زوی يې چې په کوم حال کې وي، په هماغه حالت يې په آس سواره مدينې ته راوړسوي.

دواړه مدينې ته راوستل کېږي، دويم خليفه عمر، قبضي راغواړي او قبضي ته وايي چې ايا همدا شخص و چې ته يې په لخته وهلی وې، قبضي وويل هيو، قبضي ته يې هماغه شان لخته ورکړه او ورته ويې ويل چې (ابن الاکرمين) دروند زوی وو، قبضي وهل پيل کړل او تر هغې يې واهه چې ترڅو پوره په تسکين شو، له دې وروسته دويم خليفه قبضي ته وايي چې پلار عمرو بن العاص هم ووهي؛ ځکه د ده د لويوالي په برکت يې زوی ته وهلی يې. (فوالله ما ضربك إلا بفضل سلطانه)، مگر قبضي وايي چې نه، چا چې زه وهلی وم هغه مې وواهه، له دې ډېر حاجت نه لري.

کله چې دا هرڅه کېدل، نو دويم خليفه عمرو بن العاص مخاطب کړ، ويل: مذکم تعبدتم الناس وقد ولدتهم أمهاتهم أحرار (ا له کومه وخته دې د خلکو غلامول پيل کړي دي، په داسې حال کې چې ميندو يې آزاد پيدا کړي وو) محض الصواب، ابن الميرد الحنبلي، جلد ۲، مخ ۳۷۴، فتوح مصر- وأخبارها لابن عبدالحکم، مخ ۱۸۳.

د محمد صلی الله عليه وسلم او پيروانو په لاس راوړي انقلاب په ټوله نړۍ کې د لوړ تيت دېوالونه راوړول، د انساني برابري يو نوی پېر يې پيل کړ چې بالاخر تر نوي جمهوري انقلاب ورسېد، د پخوا زمانې حکومتونه په مشرکانه عقيدو قايم وو، خلکو لمر و سپوږمۍ خدای گڼل او واکمنو به خلکو ته باور ورکاوه چې هغوی د دې خدايگوټو اولاد دي، په دې سره د کورنيو عقايد پيدا شول، د همدې لپاره د پخوا زمانې واکمن د مذکوره ډول شرکي عقايد لا پسې پخول، هغوی غوښتل، دا عقیده وساتي چې د پاچاهانو په مرگ سره د لمر او سپوږمۍ تندر رامنځته کېږي چې اهميت يې لا نور د خلکو په دماغو سيوری شي او هغوی په آزاد زړه او بريا سره پرې حکومت کوي.

په دې توګه د پخوا زمانې واکمن ته وا د شرک او خیالي تابعدارۍ سرپرست شوي وو، محمد صلی الله علیه وسلم چې واکمن شو، دا اعلان یې وکړ چې د لمر و سپوږمۍ تندر نیول ساده فطري پېښې دي، نه د انسان د عظمت اظهار، نو له دې وروسته خیالي تابعدارۍ او د فطرت د مظاهرو تعظیم له ریښې وویستل شو او په تاریخ کې یو نوی پېر شو، کله چې د خوا و شا څیزونو په اړه د الوهیت او تقدس عقیده لمنځه ولاړه او په اړه یې هغه حقیقي ذهن پیدا کېدل پیل شول چې په اوس وخت کې ورته ساینسي-ذهن وایه شي.

د محمد صلی الله علیه وسلم په لاس انسان ته یوازې همدا څیز تر لاسه نه شو، د دې ترڅنګ دا هم وشول چې هغه کوم خدایي کتاب انسان ته ورکړ، په زور او شور سره پکې دا خبره په ګوته شوه چې د ځمکې او آسمان ټول هرڅه د انسان لپاره مسخر کړل شوي دي، په دې سره دا ذهن پیدا شو چې د دې څیزونو په تسخیر کولو یې په خپل کار او ګټه راوستنې اړتیا لري، نه دا چې په عظیم او برتر ګڼلو ورته ټیټ شي.

د نوې نړۍ پنځونه

محمد صلی الله علیه وسلم چې کوم دین راوړی و، هغه د عربو ټولو خلکو ومانه، له دې وروسته په حیرانوونکي سرعت سره خورېده، حتی چې له یوې پېړۍ په هم لږه موده کې یې اسیا او افریقا ونيوله، اروپا ته ننوت، له امریکې پرته نږدې په ټولو هېوادونو او ټولو سمندرونو نېغ په نېغه یا بالواسطه توګه د دې دین د پیروانو غلبه قایم شوه.

د لمرۍ تریو زر کلونو پورې روانه وه، د نایجیریا له سوکوتو خلافت (Sokoto Caliphate) نیولې د اندونیزیا تر مسلمان سلطان پورې او د ترکیې له عثماني خلافت تر هند مغولي پاچاهۍ پورې ته وایو عظیم ملک و چې د

اوسني طرز له قومي بريدونو سره نا اشنا و. مسلمانان په دې ټوله سيمه کې د سوداګرۍ، تعليم يا نورو موخو لپاره په آساني سفر کولی شو.

همدا هغه زمانه ده چې کله په ۱۴مه عيسوي پېړۍ کې ابن بطوطه نږدې ۷۵ زره ميله سفر طی کړ، له يوه هېواده بل هېواد ته داسې ورسېد چې چېرته هم اجنبي او پردی نه و چېرته هم ورته د بې روزګارۍ ستونزه نه وه، هغه د محمد بن تغلق (۵۱-۱۳۲۵) په زمانه کې دهلي ته راغی، دلته ورته نه يوازې ډالۍ او تحفې ترلاسه شوې؛ بلکې د دهلي قاضي القضاة هم شو. (EB-9/144)

د دې نړېوال انقلاب پايله دا شوه چې ټول انسانان د يوې انساني ورورولۍ برخه تر سترګو شي، د انساني برابري دا ذهن په ډېرې بېرې سره ټولې نړۍ ته خور شو، لومړۍ يې په مدينې غلبه ترلاسه کړه، له هغې وروسته يې دمشق مرکز شو، بيا بغداد ته ورسېد، له هغه وروسته اسپين او سسلي ته په اووښتو د اروپا زړه ته ننوت، د اروپا اکثريت که څه هم له مذهبي پلوه اسلام ونه مانه؛ مګر د کایناتو په اړه يې د اسلام (توحيد) نظريه يې په بشپړ ډول واخيسته او له دې نه يې پوره - پوره ګټه پورته کړه.

حقيقت دا دی چې د اروپا ساينسي او جمهوري انقلاب د اسلام د انقلاب توحيد «سيکولرايزېشن» دی، د دې انقلاب اخروي اړخ په بېلولو يې د دنيوي اړخ غوره کولو دويم نوم د لويديځ نوي انقلاب دی.

په داسې حالت کې دا ويل له ادنی مبالغې پرته سم دي چې که له انساني تاريخ نه اسلام وويستل شي، نو له دې سره به ټول تمدني او انساني پرمختګونه هم باسل کېږي، له دې سره به نړۍ يو ځل بيا هماغه تورتم پېر ته لاړه شي چې له اسلامي انقلاب مخکې و.

د فکر آزادي

په پخوا زمانه کې انسان ته د فکر و خيال آزادي په برخه نه وه. د برتانيکا انسايکلوپېډيا (۱۹۸۴) په الفاظو، د فکري احتساب ځينې صورتونه په ټولو قومونو کې دود وو. هغه که واړه وو يا لوی وو.

د احتساب دا صورت د نړۍ په ټولو برخو کې او تاريخ په ټولو پېرونو او عصرونو کې موندل کېږي:

Some form of censorship appeared in all communities, small and large, in all parts of the world, at all stage of history. (EB-3/1083)

په انسايکلوپېډيا آف ريلجن اينډ اېتھکس کې په ۲۵ مخونو يوه مقاله ده چې عنوان يې تعذيب (Persecution) دی. په دې مفصله مقاله کې ويل شوي دي چې څه د پخواني تاريخ په ټولو پېرونو کې په ټوله نړۍ کې خلک د فکر له ازادۍ بې برخې وو. ټول خلک اړ وو چې هغه فکر وکړي چې د واکمنۍ طبقې فکر دی.

په مقاله کې د دې ډول تفصيلاتو په ورکولو سره ويل شوي دي چې پخوانۍ انساني ټولنه په بنيادي توگه ناسمه وه:

Ancient society was essentially intolerant (743).

په انسايکلوپېډيا برتانيکا کې د احتساب (Censorship) د عنوان له مخې اته (۸) مخيزه يوه مقاله ده چې پکې په تفصيل سره ويل شوي دي چې څه ډول د تاريخ په تېرو پېرونو کې په گرده نړۍ کې د فکري داروگير عام رواج و. په پخواني چين کې وگړو ته د فکر آزادي ترلاسه نه وه. شه هوانگ تي (Shih Huang Ti) د چين لوی دېوال جوړ کړ؛ مگر په دې سره سم له واره

يې په ۲۱۳م کې حکم ورکړ چې ټول کتابونه دې وسوځول شي، له دې مستثنی یوازې هغه کتابونه وو چې د کرهڼې او درملو په څېر بې ضرره موضوعاتو سره يې اړیکه درلوده. په شاهي حکم کې دا هم شامل وه چې په دېرش ورځو کې دننه چې کوم خلک کتابونه ونه سوځوي، هغوی ته به سخته سزا ورکول کېږي. (مخ ۱۰۸۳)

د یونان په اړه پلوتارک لیکلي دي چې د پخواني اسپارټا خلکو یوازې د عملي اړتیاوو لپاره لیکل لوستل زده کول، په نورو هر ډول کتابونو او زده کړو پابندي وه.

د یونان په بله برخه ایتنز کې آرټ او فلسفې پرمختګ وکړ؛ مګر اکثر آرتیستان او فلسفيان چې په هغو کې د سقراط او ارسطو په څېر خلک هم شامل دي، دوی یا بنديان شول یا له وطن وويستل شول. ډېر زیات اهل علم ووژل شول، ځينو په تېښته خپل ځانونه وژغورل. (مخ - ۱۰۸۴)

په پخوا روم کې د فکر و خیال د احتساب لپاره یوه مستقلة حکومتی اداره په ۴۴۳ ق.م کې جوړه شوه. تنقید ته به دې خلکو ته د بغاوت په سترګه کتل، آزاد تقریر کول ممنوع وو. د بریتانیکا انسایکلوپېډیا مقاله لیکوال په دې لړ کې د روم یو شمېر مخکښو وګړو بېلګې ورکړې دي چې هغوی ته یوازې د دې لپاره سخته سزاوې ورکړل شوې چې هغوی په واکمنه طبقه تنقید کړی و. (مخ. ۱۰۴)

له حضرت مسیح وروسته تر لومړیو درې پېړیو پورې یهود او عیسویان یوازې د اعتقادي اختلاف په بنیاد د یوه بل دشمن وګرځېدل.

لومړی یهودو مسیحي حضرات د خپل ظلم نښه وګرځول، له هغې وروسته کله چې مسیحي حضراتو ته واک ترلاسه شو، نو له یهودو یې په یوه ساه خپل غچ اخیستل پیل کړل. (مخ ۸۵-۱۰۸۴)

په پخوا زمانه کې د فکر په آزادۍ د پابندۍ یو لامل دا و چې محرفو مذهبونو په کومو خود ساخته عقایدو د خپل مذهبي نظام ډانچه ودرولې وه، د فکري

آزادی ماحول د هغې لپاره د خطر په توګه و. هغوی اندېښنه درلوده چې که آزادانه تحقیق ته وده وشوه، نو به د خلکو په نظر کې خپل صداقت ته دوام ورنکړل شي. په شپاړسمه او اوولسمه پېړۍ کې په اروپا کې چې کومو خلکو په ساینسي شکل غور و فکر کول غوښتل، مسیحي چرچ پرې ډېر دروند ظلم وکړ، لامل یې همدا پورتنۍ اندېښنه وه، د دې ظلمونو تفصیل د جان ولیم ډریپر (John William Draper [1811- 1882]) په کتاب «مذهب او ساینس» کې د ټکر تاریخ (Conflict between religion and science 1874) کې کتلی شې، که څه هم د دې لا سم نوم «په ساینس او مسیحیت کې ټکر» دی.

لوړ و ټیټ انسان

په پخوا زمانه کې په فکر و خیال د پابندی لامل هم شرک و چې یادونه یې په مخکینیو مخونو کې شوې ده. د مشرکانه عقایدو له مخې دا ګڼل کېده چې کوم شخص د پاچا په تخت ناست وي، هغه له عامو انسانانو مختلف وي، په هغه زمانه کې پاچا په یو نه یو ډول د خدایي اوصافو خاوند ګڼل کېده، عام انسان یوازې رعیت و او پاچا ته پرې د خدایي آقا حیثیت ترلاسه و. همدا مشرکانه عقیده وه چې له خلکو یې د فکري آزادی حق اخیستی و، دا ګڼل کېده او فکر کېده چې د پاچا کومه رایه او نظر دی، همغه سم دی، نور خلک به یوازې د پاچا د خبرې ملګرتیا کوي، د پاچا له نظر د بېل نظر وړاندې کولو یا یې په اړه فکر کولو هیڅ حق نه و، همدا هغه غلطې وه چې په پخوا زمانه کې یې د فکر د آزادی خاتمه کړې وه. په اوومه عېسوي پېړۍ کې چې کله اسلام راغی، نو اعلان یې وکړ چې هر ډول لویي یوازې یو خدای لره ده، له دې پرته چې هر انسان دی، ټول سره

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۱۰۷

برابر دي، ټول د يوه بل په څېر دي، د اسلام پيغمبر صلى الله عليه وسلم په مختلف انداز د دې حقيقت اعلان وکړ چې ټول انسانان وروڼه - وروڼه دي. (العباد کلهم إخوان) (سنن ابو داود، حديث نمبر ۱۵۰۸)

همدا هغه څه دي چې په مذهبي اصطلاح کې ورته توحيد ويل کېږي، د اسلام پيغمبر د دې حقيقت نه يوازې اعلان وکړ؛ بلکې په همدې بنياد يې يو مکمل انقلاب رامنځته کړ، عملا يې په ځمکه قايم کړ. د پيغمبرۍ په ابتدايي پېر کې يې د دې حقيقت لفظي تبليغ وکړ، له هغې وروسته کله چې په عربو کې ورته سياسي غلبه ترلاسه شوه، نو د وخت د واکمن په توګه يې د دې اعلان په دې الفاظو کې وکړ:

﴿إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمُ غِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخَّرَهَا بِالْأَبَاءِ الْمُؤْمِنِ تَقِيٍّ وَقَاجِرٍ شَقِيٍّ، أَنْتُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ﴾ (سنن ابو داود، حديث نمبر ۵۱۱۶)، يانې بې شکه چې الله د جاهليت غرور او نسلي فخر له تاسې واخيست، اوس انسان يا خو د تقوا خاوند مومن دی، يا گناهگار بدمرغه دی، ټول خلک د آدم اولاد دي او آدم له خاورې پيدا کړل شوی. په دې توګه اسلام په انسانانو کې د نسل رنګ او منصب په څېر بنيادونو توپير ختم کړ او له سره يې په اخلاقي بنياد د دې کټګوري قايم کړه.

د بيان آزادي

اسلام د توحيد په بنياد چې کوم انقلاب رامنځته کړ، له هغې وروسته په تاريخ کې په لومړي ځل يوه نوې انساني ټولنه په وجود کې راغله، يوه داسې ټولنه چې پکې له خنډ و خنډ پرته هر شخص ته د خيال او فکر د آزادۍ حق و. د ايران نوښروان (خسرو اول) له ۵۳۱ تر ۵۷۹ پورې د ساساني سلطنت واکمن و، هغه د ايران په عادلو واکمنو کې راځي؛ مګر د هغه په زمانه کې هم دا حال و چې يو ځل يې په دربار کې يوه شخص په پاچا د تنقيد کولو جرات

وگر، نو د پاچا له خوا ورته دا سزا ورکړل شوه چې په عين دربار کې يې په سر په لرگي دومره وواهه چې ومړ.

په پخوا زمانه کې همدا د ټولې نړۍ حال و، د واکمن خلاف هر ډول فکري اختلاف د بغاوت په معنا گڼل کېده چې تر ټولو لږه سزا يې دا وه چې په وهلو سره په همغه شېبه لمنځه يووړل شي.

اسلام نه يوازې د دې خلاف اعلان وکړ؛ بلکې په ټولنه کې يې هغه حالات پيدا کړل چې په خلکو کې دا جرات پيدا شو چې هغوی دا پخوانی دود مات کړي او د خپلو سردارانو او واکمنو په خلاف په لوړ غبر خپل نظر وړاندې کړی شي.

د اسلام پيغمبر صلی الله عليه وسلم ته د سياسي واکمن حيثيت ترلاسه و، په دې سربېره د عامو خلکو په څېر اوسېده، هر شخص يې په مقابل کې د آزاد خيال څرگندونه کولی شوه.

د دې يو مثال د بدر غزا ده، د دې غزوې په سفر کې يو ځای تم شو، د يوه شخص نوم چې حباب بن المنذر و، مخته راغی او نېغ په نېغه د اسلام پيغمبر ته مخاطب شو، ويل دا ځای چې تاسې ناست یاست، د خدای وحی ده، که په خپل شخصي فکر دلته ناست يې.

پيغمبر ورته وويل، په خپله خوښه ناست دی، په دې سره حباب بن المنذر وويل چې دا خو کوم د ناستې ځای نه دی ﴿إِنَّ هَذَا لَيْسَ بِمَثَلٍ﴾، خلک له خان سره واخلي، بل ځای کېږي. (سیرت ابن هشام، جلد ۱، مخ ۶۲۰)

د دې پېښې تفصيل د سیرت په کتابونو کې شته او زما بل ژباړل شوي کتاب (د اسلام رېښتوني مخ (۱-۴) ټوکه جلد کې هم شته). ژباړن

دلته موږ يوازې دا ويل غواړو چې يو عام سړی د وخت د واکمن خلاف په بې تکلفۍ سره «تنقيد» کوي؛ مگر هيڅوک يې بد نه گڼي، خپله د اسلام پيغمبر د دې جسارت خلاف کوم منفي غبرگون ونه ښود؛ بلکې په ساده توگه يې وپوښت چې دا نظر يې ولې دی او کله يې چې د خپل نظر اهميت ورته

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۱۰۹

ووايه، نو پيغمبر مبارک سم له واره ومانه او له هغه ځايه پورته شو، بل ځای ته روان شول.

د اسلامي توحيد په بنياد راغلی دا انقلاب دومره ځواکمن و چې په پوره اسلامي تاريخ کې په پرلپسې توگه روان و.

د اسلام له پيغمبر وروسته د راشده خلفاوو په زمانه کې هيڅ شخص هغه که په ښکاره هر څو غير اهم و، په خليفه يې آزاد تنقيد کولی شو، د دې بېلگې په کثرت سره د راشده خلفاوو په يادونو کې شته دي.

د اسلام دا انقلاب دومره ځواکمن او متور و چې په وروسته زمانو کې هغه وخت هم پاتې شو، کله چې د خلافت پر ځای «ملوکيت» رامنځته شو، د اسلام په ۱۴ سوه کاله تاريخ کې کله هم داسې ونه شول چې يو شخص د ولس په خولې بندونې بريالی شي.

ځينې حوالې

د پيغمبر او صحابه وو په لاس چې کوم اسلامي انقلاب راغی، هغه په ساده ټکو کې يوازې يو مذهبي انقلاب نه و؛ بلکې ټوله آباده نړۍ يې اغېزمنه کړه، اهل اسلام په نړيواله کچه ځواکمن حکومتونه وکړل، دا لړۍ تر يو زر کلو پورې روانه وه، په دې ټوله موده کې چېرته هم په انساني فکر بنديز ونه لگېد، هرځای ټولو خلکو ته په پوره ډول فکري آزادي په برخه وه، دلته موږ د پروفيسور آرنلډ له کتاب «پريچنگ آف اسلام» يو څه اخيستنې رانقلوو، پروفيسور آرنلډ د اندلس د يوه مسلمان اوږد بيان نقل کړی دی چې يوه برخه يې دا ده:

«دا سمه ده چې کوم شخص زموږ دين منلو ته زړه وکړي، موږ يې غاړې ورکولو ته تيار يو؛ مگر زموږ قرآن موږ ته دا اجازه نه راکوي چې موږ د نورو په ضمير جبر وزياتی وکړو. (مخ ۱۴۵)»

د ترکانو د مذهبي تعدل یادونه کوي؛ لیکي: چې هغوی د اروپایي هېوادونو له فتح وروسته لږ تر لږه تر دوو کلونو پورې له خپل عېسوي ولس سره په مذهبي معاملاتو کې د داسې تعدل ثبوت ورکړ چې مثال یې په دې زمانه کې د اروپا په نورو هېوادونو کې مطلق نه تر لاسه کېږي. (مخ ۱۵۷)

په اوولسمه پېړۍ کې د انطاکیه بطریق مکاریوس د ترکانو د دې صفت اعتراف په دې الفاظو کې دی:

خدای دې د ترکانو سلطنت تل لري؛ ځکه چې خپله جزیه اخلي، خو د رعیت په مذهب کې لاسوهنه نه کوي، هغه که نصراني وي، یهودي یا سامري. (۵۹-۱۵۸)

پروفیسور آرنلډ په مسلمان دور حکومت کې د فکر و خیال د آزادۍ ډېرې بېلګې وړاندې کړې دي، له دې وروسته هغه لیکي چې د رومي سلطنت هغه ولایتونه چې مسلمانانو په چټکۍ سره فتح کړي وو، هغوی یو دم خپل ځانونه په داسې برابري کې وموندل چې له څو پېړیو راهیسې ورته نامعلوم ګرځېدلي وو، دا ډول برابري د اوومې پېړۍ په تاریخ کې څومره حیرانوونکې وه:

“... So Striking in the History of the Seventh Century.”

مذهبي آزادي

ټي ډبليو آرنلډ په خپل کتاب اشاعت اسلام (The Preaching of Islam) کې لیکلي دي چې عباسي خلیفه المامون (۸۳۳-۸۱۳) واورېدل چې د اسلام مخالفین دا وایي چې اسلام د خپل دلیل په مټ نه دی بریالی شوی؛ بلکې د خپلې تورې پر مټ بریالی شوی دی، هغوی لري - لري هېوادونو ته پیغام ولېږه، د هر مذهب اهل علم یې بغداد ته راټول کړل او بیا یې مسلمان علماء راوبلل، دواړو ته یې په یوې لویې اجتماع کې د بحث و مناظرې بلنه ورکړه، په دې علمي مقابله کې د اسلام علماء بریالي شول او نامسلمانو اهل

علمو په ښکاره د اسلام استدلالې عظمت اعتراف وکړ، (مخ ۸۶)
آرنلډ ليکلي دي چې خليفه المامون د اسلام د اشاعت په معامله کې ډېر
زيات توند و، په دې برسېره يې کله خپل سياسي زور د اسلام د تبليغ لپاره ونه
کاراوه او نه يې څوک کله په زور مسلمان کړې.
په بغداد کې په دې مذهبي اجتماع کې چې د نورو مذهبونو کوم اهل علم شريک
شوي وو، په هغو کې يو يزدان بخت و، هغه له مانې فرقي (Manichean Sect)
سره اړيکه درلوده او له ايرازه راغلی و، يزدان بخت د مسلمانو علماوو خبرې چې
واورېدې، نو د اسلام له استدلالې ځواکه مرعوب شو، په پوره توگه يې خاموشي
غوره کړه، له اجتماع وروسته المامون دربار ته وباله او ورته وېي ويل چې نور بايد
اسلام ومنې، يزدان بخت له اسلام منلو ډډه وکړه ويل: امير المؤمنين، ما دې خبره
واورېده او په مشوره دې پوه شوم؛ مگر ته خو هغه شخص يې چې هيڅوک د
خپل مذهب په پرېښودلو نه اړ باسي او کله چې يزدان بخت له بغداد نه خپل وطن
ته بېرته گرځېده، نو خپل وسلوال ساتونکي يې له يزدان بخت سره کړل، دې لپاره
چې له جذباتو ډکو مسلمانانو کومه ډله ورته زيان ونه رسوي. (مخ ۵۶)
په اسلام کې د هر فکر آزادي ده او له همدې سره د هر فکر لرونکي درناوی
هم.

نوی عصر او اسلام

په اوسني زمانه کې د فکر آزادي لوی خیر (Summum Bonum) گڼل
کيږي، عام خیال دا دی چې دا آزادي د لویدیځ د ساینسي انقلاب پایله ده،
دا سمه ده چې د دې سم له واره او نږدې سبب نوی ساینسي-انقلاب دی؛
مگر خپله دا ساینسي انقلاب لکه په تېرو مخونو کې چې واضح شوه، د اسلام
د موحدانه انقلاب پایله وه.

فرانسوي مفکر روسو (۱۷۷۸-۱۷۱۲) د نوي جمهوریت په بنسټګرو کې
شمېرل کېږي، هغه خپل کتاب ټولنیز تړون (معاهده عمراني) (Social

(Contract) کې له دې الفاظو پيل کړی:

انسان آزاد پيدا شوی و؛ مگر زه يې په زنجيرونو تړلی وینم.
دا کړنښه په حقيقت کې د روسو لورونه نه ده، دا په اصل کې د اسلامي څارنځه
عمر (۶۴۴-۵۸۶) د هغې په زړه پورې کړنښې راکړخوښه ده چې خپل والي
عمرو بن العاص يې مخاطب کړی و:
ای عمرو! تال له کله نه خلک غلام کړي دي، کښې ميندو څو آزاد پيدا کړي
وو. (فتوح مصر و اخبارها، مخ ۱۸۳)

په روستی زمانه کې په اروپا کې او له هغې وروسته په ټوله نړۍ کې د آزادۍ
او جمهوريت چې کوم انقلاب راغلی دی، دا د هماغه انقلاب بله برخه ده
چې د اسلام له لارې په اوومه پېړۍ کې پيل شوی و.
ملگرو ملتونو په ۱۹۴۸ کې هغه پرېکړه ليک منظور کړ چې ورته يونيورسل
ډيکلريشن آف هيومن رايټس ويل کېږي.

د دې په ۱۸ ماده کې ويل شوي وو چې هر څوک د فکر، ضمير او مذهب د
آزادۍ حق لري. په دې حق کې دا آزادي هم راځي چې سپی خپل مذهب
بدل کړي او د خپل مذهب خفيه يا اعلانيه اظهار وکړي شي. يا نورو ته د دې
تعليم ورکړي.

د ملگرو ملتونو دا پرېکړه ليک هم په حقيقت کې د ملگرو ملتونو کارنامه نه؛
بلکې هغه هم د همدې اسلامي انقلاب يوه لاسته راوړنه ده چې له ملگرو
ملتونو يو زر کاله هم وړاندې رامنځته شوی و.

اسلام په تاريخ کې لومړی ځل د شرک دا نظام لمنځه يووړ چې په انسانانو او
په انسانانو کې د توپير او امتياز ذهن پيدا کړی و. د دې بې حقيقته وېش پايله
د لوړ ټيټ هغه ټولنه او دود وو چې په ټولو پخوا زمانو کې پرلپسې تر سره
کېدل.

اسلام له يوې خوا په دې اړه انساني ذهن بدل کړ، بل خوا يې په پراخه کچه
په عملي انقلاب رامنځته کولو سره يې د انساني آزادۍ او انساني درناوي يو

اسلام؛ د نوي عصر ځوابگر □ ۱۱۳

نوی پېر پیل کړ.

دا پېر په تاریخ کې پرلپسې روان و، تر چې اروپا ته ننوت او په مخته تلنې سره بالاخر د آزادۍ او جمهوریت نوي انقلاب سبب وگرځېد.

د نوې اروپا جمهوري انقلاب د همدې اسلامي انقلاب سیکولر مخ دی چې ډېر پخوا په اوومه عېسوي کې په عربو کې رامنځته شوی و.

حقیقت دا دی چې اسلام د نوي عصر پنځگر دی، ډیوه وال او وړاندې کوونکی دی، له ساینسي پلوه هم او له ټولنیز او ټولیز پلوه هم.

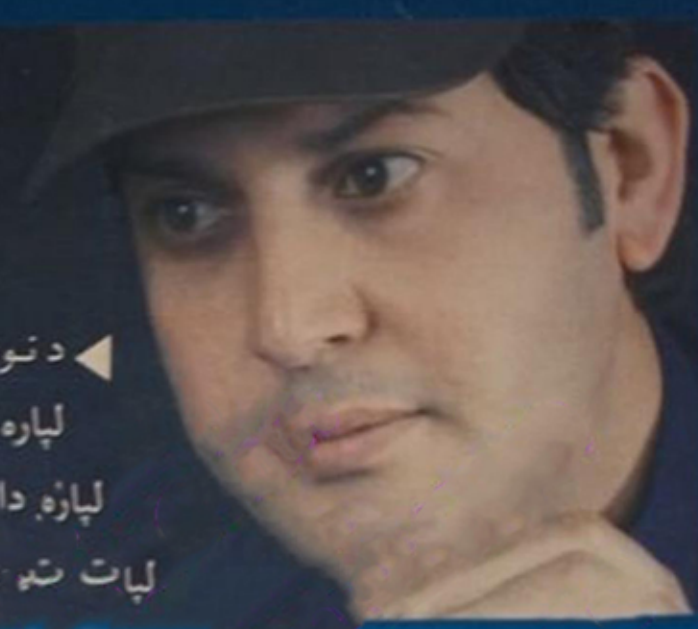
پای

د جدي، درېیم ۱۴۰۰

دسمبر ۱۶مه ۲۰۲۰

خپل کور، نیو ډیو ډیو، سلامپور - ننګرهار

د نرمې ۱۲:۰۰ بجې

◀ د نوي عصر رامنځته کېدنې
لپاره یوه ایډیولوژي په کار وه
لپاره دا ایډیولوژي د توحید په
لپات تمه ت کې اسلام وړاندې کړه.
په دغه ایډیولوژي پرته د
د نوي ولې رامنځته کېدل هومره
شونې وو، څومره چې د
جینري ساینس پرته ماشین
دی.

ISLAM; DA NAWI ASAR ZAWABGAR

Dr Mulana Wahiduddin Khan
Translated by: Shafiullah Taand

